

KUR'ÂN KISSALARININ İBADÂT BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Mustafa KAYHAN*

Özet

İslâm, son semavi ve hak dindir. Kur'ân-ı Kerim ise bu son dinin kutsal kitabıdır. Bu kutsal kitapta önceki peygamberlerle ilgili pek çok kıssaya ve olaya değinilir. Özelde bu kıssalarda, genelde ise tüm Kur'ân-ı Kerim'de, önceki peygamberlere verilen dini kurallara, haram ya da helal kılınan hususlara ve ibadet esaslarına atıflarda bulunur.

İslam'ın kendine özgü bir hukuku vardır. İslam hukukun hükümlerini dayandırdığı birçok delil vardır. Bu delillerin bir kısmı aslı deliller, diğer kısmı ise ferî deliller olarak isimlendirilir. Bu açıdan "şer'u men kablenâ/bizden önceki şeriatlar" delili, üzerinde görüş birliği sağlanmamış olmakla birlikte bazı âlimlerce ferî delillere dâhil edilmiştir. Bu delil, Kur'ân'da veya kıssalarında yer verilen önceki milletlere ait malumata dayanır ve bilginler, bu bilgilerden yola çıkarak birçok soruna veya meseleye çözümler sunar.

İşte bu makale, Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssalarda bulunan önceki milletlere has dinsel kuralları ve onlara dayanılarak tesis edilen hükümleri ele alır. Kur'ân-ı Kerim veya hadisler tarafından açıklanan önceki şeriatlara ait hükümlerin geçerliliği veya geçersizliğine atıfta bulunur. Bu konudaki tefsir, hadis ve fıkıh birikiminden hareketle kimi saptamalarda bulunur. Ayrıca önceki şeriatların hangi dinsel kurallarının iptal edildiğini ya da yürürlükte tutulduğunu da ortaya çıkarmayı hedef edinir.

Anahtar Kelime: hukuk - kıssalar

BEEN UTILIZED THE STORIES OF QURAN FROM CONTEXT OF THE IBÂDAT

Summary

Islamic religion is the last or endmost religion. The Quran is its holy and sacred book. In this holy book there are a lot of stories called qasas concerned with the God's Messengers. These stories in private and all of the Quran in generally point to or refer to the religious rules that had been given the the previous prophets, the religious forbiddens subjects that had been forbidden or the religious legitimates subjects that had been legitimated, and the principals of religious sevice.

There is a special law for Islam. There are a lot of arguments for this law. One of these arguments is the religious rule of these whom had lived before us: This rule is known in Arabic language: şer'u men qablenâ. This religious rule is based on the news of the former nations in the Quran or in Traditions: Sunna. And then this religious rule is interested in the comments of the scientists of the commentary: tafsir and the scientists of the tradition: Sunna

Here! This article deals with the religious laws and rules peculiar to the nations had lived before us in the past that exists in private in the stories of the Quran and in generally all of the Quran. And it holds down a positive or negative decision about the religious laws and rules. It has determinations with moving the depositions of the commentaries of the Quran, the traditions and the law of Islam in this subject. And also it has find out which religious laws of the religions before us to be cancelled or which of them to be executed.

Key word: law - stories

* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, mustafakayhan@gumushane.edu.tr..

Kur'ân Kıssalarının İbadât Bağlamında Değerlendirilmesi

1. Genel Olarak Kissa

1.1.Kissa Sözcüğünün Anlamı

Allah, insanı sorumlu bir varlık olarak yaratmış ve peygamberler yoluyla ona, sorumluluklarını bildirmiştir. İlk insan, aynı zamanda ilk peygamber olan Âdem(a.s)'dir. Böylece ilk insanla yeryüzünde hak-batıl mücadelesi başlamıştır. Bu mücadelenin hak tarafı, peygamberler eliyle yürütülmüştür. Bu bakımdan son peygamberin seçilmesi ve ona, son vahyin verilmesiyle malum mücadele son çevrime girmiştir. Kur'ân'da, önceki peygamberlerle toplumları arasında geçen hadiseler fazlaca yer verilmiştir. Bunlara peygamber kıssaları denilir.

Kissa ve çoğulu olan kasas sözcüğü, Arapçada k.s.s kökünden gelir ve hem mastar hem de isim olarak kullanılır.¹ Şengül, kissa ve kasasın, Kur'ân-ı Kerim'de kullanıldığını ve kıssaların adı olduğunu dile getirir.² O, ayrıca öncelilere ait bu hadiseler, kasas kategorisine giren kısmın özel adı olduğunu ifade eder.³ "Arapçada kassa fiili, bir haberi nakletmek, bir olayı anlatmak ve hikâye etmek anlamlarıyla ifade edilir ve anlatılan olay veya hikâyeye de kissa adı verilir.⁴ Buhârî, ünlü hadis eserinde kissa kelimesini, olay anlamında bab başlıklarında kullanır.⁵ Aynı kökün, kesmek ve kısaltmak gibi anlamları da vardır.⁶ Zambaur ise kissa kelimesinin aynı modla, kissa tarzında Kuran'da geçmediğini ifade eder.⁷ Kasas sözcüğü, Kur'ân-ı Kerim'de⁸ sıkça kullanılır.⁹ Bundan kasasul-Kur'ân ve kasasul-enbiyâ ve'r-rusul terkipleri oluşturulmuştur. Kasas sözcüğü, hâmile olmak, elbiseyi makasla kesmek, izini sürmek, takip etmek, ardına düşmek, izini takip etmek; olayı rivayet etmek, nakletmek, haber

¹Üsâme, Muhammed Abdülazim Hamza, *el-Kasasul-Kur'ân ve Eseruhu Fî İstinbâtî'l-Ahkâm*, 1.baskı, Kahire 1429/2008, s.11-12. Ayrıca bkz: Kaya, Remzi, *Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düşündürdükleri*, Uludağ ÜİFD, c.XI, s.II (2002), s.32;el-Kattân, Mennâu Halîl, *Mebâhis Fî Ulûmî'l-Kur'ân*, Mektebetü Vehbe, 11.baskı, Kahire 2000, s.300-305.

²Bkz: Şengül, İdris, *Kuran Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., 1.baskı, İzmir 1994, s.42. Ayrıca bkz:Ebû Süleyman, eş-Şeyh Sâbir Hasan Muhammed, *Mevridî'z-Dam'ân fî Ulûmî'l-Kur'ân*, ed-Daru's-Selefiyye, 1.baskı, Hindistan 1404/1984, s.110-111;el-Kattân, *Mebâhis*, s.300;Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay., 1.baskı, İstanbul 2003, s.71-74;Acar, Abdullah, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*, Şelçuk ÜSBE(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005, s.96-99. Sözlük manasını gösteren ayetler için bkz:el-Kehf, 18/64;el-Kasas, 28/11;Âlu İmrân, 3/62.

³Bkz: Şengül, *Kıssalar*, s.43;el-Kattân, *Mebâhis*, s.300. Kissa sözcüğünün Kur'ân'da kullanıldığı anlamlar için bkz:Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.33-34.

⁴Üsâme, *el-Kasasul-Kur'ân*, s.13-14. Ayrıca bkz:Zambaur, E. V., "*Kissa*", İA, ME Basımevi, 1.baskı, İstanbul 1977, c.VI, s.771;Şengül, İdris, "*Kissa*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2002, c.XXV, s.498-501. Terim manası için bkz:Acar, *Kur'ân Kıssaları*, s.100-105.

⁵Ünal, Halit, "*Kissa*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.363.

⁶Ünal, "*Kissa*", c.III, s.363. Ayrıca bkz:Ebû Süleyman, *Mevrid*, s.112.

⁷Zambaur, "*Kissa*", c.VI, s.771. Ayrıca bkz:Ebû Süleyman, *Mevrid*, s.112.

⁸Abdülbâkî, M. Fuâd, *el-Mucemu'l-Müfehres*, Çağrı Yay., İstanbul 1982, s.536.

⁹Bkz:Şengül, *Kıssalar*, s.32. Ayrıca bkz:Ebû Süleyman, *Mevrid*, s.112.

vermek, rüyayı anlatmak, haberi yüzüne karşı bildirmek ve alacağını borcuna saymak gibi manalarda¹⁰ kullanılır.

Kur'ân kıssalarına hikâye denilmez. Hikâye, olmuş ya da olması muhtemel olayların bir takım noktalarını öne çıkartarak anlatmaktır. Bu açıdan gerçek olmayan kıssaya hikâye denir.¹¹ Kıssa ise meydana gelmiş ve gerçek olan olaylardan bahseden Kur'ân-ı Kerim üslubudur¹² ve öncekilere ait yaşanmış olaylardır.¹³ Kıssaların anlatılmasında kimi derin hikmetler vardır. Öyleyse bu adlandırma, kıssalar için seçilen ve onlardaki gerçekleri açıklayan bir isim olduğu rahatça anlaşılır.¹⁴ Müsteşrikler, kıssaları hikâyeler olarak adlandırmakta hep ısrar ederler. Kur'ân-ı Kerim ise bunların¹⁵ tarihi hakikatler ve geçmişlerin haberleri olduğu konusunda oldukça nettir. Öyle ki Kur'ân'da, bunlara geçmişlerin masalları: *esâtîru'l-evvelin*¹⁶ diyen müşrikler eleştirilmiştir. Ayetlerin olayları ayrıntılarıyla aktarması, onların doğru kaynaktan geldiğinin ve kurgu olmadığını açık delilidir.¹⁷

Kıssalar, tarihi haberlere ve olaylara temas eder. Kur'ân-ı Kerim, uydurulan bir söz değildir.¹⁸ O, tarihte meydana gelmiş hadiselerle yeni bir canlılık vererek ve tarihsel gerçekler olarak kıssaları aktarmıştır. Bu anlatımda olayın aslına bir ekleme veya çıkarma yapılmaz ve orijinaliyle muhataba sunulur.¹⁹ Kur'ân-ı Kerim'de kişileri belli olmayan geçmiş olayları anlatan, nebilerle peygamberlerle kıssalarına yer veren ve nihayet bizim peygamberimiz zamanında gelişen olaylar olmak üzere üç türlü kıssa vardır.²⁰

1.2. Hadis, Nebe' ve Haber Terimleri

Kur'ân-ı Kerim, önceki toplumlarla ilgili olayları anlatırken kıssa teriminin yanında hadis, nebe' ve haber kelimelerini de kullanır. Hadis sözcüğü,

¹⁰İbrahim, Mustafa-ez-Zeyyâd, Ahmed H., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yay, İstanbul 1986, s.739-740. Bkz:Hayat Büyük Türk Sözlüğü, "Kıssa" mad., Hayat Yay., İstanbul (trs), s.722.

¹¹Şengül, "Kıssa", c.XXV, s.498.

¹²Ünal, "Kıssa", c.III, s.363.

¹³Şengül, *Kıssalar*, s.38-51.

¹⁴Şengül, *Kıssalar*, s.36-37. Ayrıca bkz:Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.33.

¹⁵Ayetler için bkz:Tâhâ, 20/99;el-Kehf, 18/13.

¹⁶el-Kalem, 68/15.

¹⁷Ünal, "Kıssa", c.III, s.363. Ayrıca bkz:Ayrıca kıssalardan, sadece kıssa olarak değil, nebe', enbâ, hadis, haber ve zikir olarak bahsedilmesi, onların fitif olmayıp, olanın nakli ve olay ve olmuş olanın hatırlatılması olduğuna kimi ayetler işaret eder. Bkz:Görgün, Tahsin, *Kur'an Kıssalarının Neliği(Mahiyeti) Üzerine*(IV. Kur'ân Haftası Sempozyumu/17-18 Ocak 98), Fecr Yay., Ankara 1998, s.26.

¹⁸Bkz:Yûsuf, 12/111.

¹⁹Bkz:Şengül, *Kıssalar*, s. 36-37. Buna rağmen kimi bilginler, kıssaların tarihsel olaylar olmadığı, gerçekleri anlatmadığı, onların tamamen bir senaryo ve kurgu olduğu, kıssaların edebiyat sanatının kurallarına tabi olduğu, Hz. Muhammed'in en büyük edebiyatçı olduğu ve eski bilginlerin kıssaları tarihsel olaylar olarak görmelerinin de yanlış olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaları doğru değildir, hatta tamamen yanlıştır. Çünkü bu, heşeyi bilen Allah'a yalan isnat etmekten başka bir şey değildir. Erdemli bir insanın yalan konuşmasını kötü gören birisinin, Allah'a yalanı uygun görmesi akla sığar mı? Fazla bilgi için bkz:el-Kattân, *Mebâhis*, s.303-303.

²⁰Ebü Süleyman, *Mevrid*, s.112.

kıssaların gerçek olduğuna vurgu yapar.²¹ Ayrıca bu kelime, ayetlerde²² söz, haber ve gerçek manalarında da kullanılır. Bu sözcük, önceki toplumların Kur'ân'ın belirttiği sözleri söylediklerini ve peygamberlere karşı olumsuz tavır aldıklarını gösterir.

Nebe' نَبَأ sözcüğü de bir çok ayette²³ kullanılmıştır. Bu sözcük, kendisinden bir bilgi edinilen ve çok önemli haber anlamına gelir. Bir haberi, nebe' olarak adlandırmak için onun kesinlikle doğru olması gerekir. Bunun, tarihte meydana gelmiş olayları haber vermek için kullanıldığı söylenmiştir.²⁴

Haber sözcüğü de farklı bir anlamı çağrıştırmak için kullanılmıştır. Çünkü haber sözcüğü, yakın dönemde meydana gelmiş, izleri henüz kaybolmamış ve bilinen tarihsel olayların anlatımında²⁵ kullanılmıştır.

1.3. Kıssalarla İlgili Genel Bilgi

Allah'ın gönderdiği peygamberlerden söz eden, kutsal kitabımızın yarısını oluşturan, önceki ümmetlerin davranışlarını aktaran, davete karşı onların tutumlarını irdeleyen, kimi peygamber ve kavimleri adlarıyla anan, peygamberlere karşı gelişen muhalefeti yok etmek için mucizelerle desteklendiği bildirilen, geçmiş kavimlerden bahsederken hem onlar hem de bizler açısından hak edenlere azabı haber verip, inananları cennetle müjdeleyen, kafirleri cehennemle korkutan, verilen hükümlere göre yaşamalarını sağlamaya yönelik olarak, bireysel ve toplumsal kurallardan söz eden ayetlere kıssa denilir.

Kur'ân ilimleri açısından kıssa dini gayeleri gerçekleştirme araçlarından birisidir. Bu bağlamda kıssa, olayları açıklayarak dini gaye ile edebi gayeyi birleştirir ve insanın ruhunu edebi sanatlarla doldurur.²⁶ Kıssalarda olumsuz insan ve toplum tiplerinin kötü sonuçları, çok net bir şekilde anlatılır. Güzel ahlâklılıkların örnek davranışları da etkileyici bir tarzda aktarılır.²⁷ Kur'ân'da hem ismi zikredilen peygamberler (ve peygamberliği tartışmalı olanlarla) hem de ismi ve yaşadığı yer hakkında bilgi verilmeyen peygamberlerle ilgili kıssalar vardır.²⁸ Kıssalar, inanç, ibadet, muâmelât, ahlâk ve cezalarla ilgili bilgiler olduğundan önemlidir.²⁹

²¹Şengül, *Kıssalar*, s.52. Ayrıca bkz:Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.35.

²²Hadis sözcüğünün geçtiği ayetler için bkz:Tâhâ, 20/9;en-Nâziât, 79/15, 23.

²³Nebe ile ilgili ayetler için bkz:Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, s. 859.

²⁴Bkz:Şengül, *Kıssalar*, s. 52-53.

²⁵Şengül, *Kıssalar*, s. 53-54.

²⁶Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 2.baskı, İstanbul 1985, s.106-107. Ayrıca bkz:el-Kattân, *Mebâhis*, s.301-302.

²⁷Şimşek, M. Sait, "*Hüd*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.9-10.

²⁸Tabbâre, Afif Abdülfettah, *Mea'l-Enbiyâ Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Âlemi'l-İslâmiyyîn, 17.baskı, Beyrut 1989, s.16. Ayrıca bkz:Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay, 5.bsk, Ankara 1985, s.172;Paşa, Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Sad.:Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul 1981, c.I, s.10 vd.

²⁹Fazla bilgi için bkz:en-Neccar, Abdulvehhab, *Kasasu'l-Enbiyâ*, Matbaatü'l-Medeni, 2.baskı, Beyrut 1966, s.20 vd.

Kıssaların davet ve tebliğ açısından da bir çok işlevleri vardır. Örneğin kıssalar, geçmiş milletlerin durumlarının öğrenilmesini sağlar.³⁰ Ayrıca geçmiş olayları ve onlarla ilişkili sebepleri bilmek, aynı olumsuz durumlara düşmemeleri için günümüz insanlarına bir ikaz işlevi görür.³¹ Her bir kıssa, muhtelif ortam ve şartlarda insana, nasıl davranacağını örneklerini ve o şartlarda uyacağı temel ilkeleri verir. Kıssalar, Kur'ân-ı Kerim ilimleri açısından vazgeçilmez bir unsurdur.³²

Kıssalarda bir takım üslup özellikler vardır.³³ Kıssaların girişindeki farklı üsluplar, edebi güzelliğin de önemsendiğini gösterir.³⁴ Her kıssa, bir sıraya göre anlatılır ve de bu üslup ve anlatım, gayet doğaldır. Kur'ân'daki bu tür bir anlatım, kıssaları tarihi perspektiften alarak, dinsel perspektife taşımıştır. Dolayısıyla da bu yeni anlatım biçimine kıssa adı verilmiştir.³⁵ Kıssalarda tekrar işlemine de rastlanır. Zira onların bir takım halkalarını tekrarsız sunmak, mümkün olmayabilir. Kur'ân-ı Kerim'in, bu bakımdan tekrara yer vermesi doğaldır ve okuyucu, kimi kıssaların tekrar edildiğine şahit olur.³⁶

Kıssalardaki asıl maksat, öğüt vermek ve ibret almaktır.³⁷ Bunlara yer verilmesi, peygamberlerin her tavrının insanlar için örnek olmasıyla ilgilidir.³⁸ Kıssalar, inananları müjdelemede, karşı çıkanları sakındırmada, peygamberlerin kalplerini sabitleştirmekte ve son resulün nübüvvetine psikolojik destek sağlamakta Kur'ân'ın dayandığı en önemli dayanaklardan biridir.³⁹ Kıssalarda, hükümlerle ve kanunlarla ilgili bilgiler de verilmiştir.⁴⁰

1.4. Kıssaların Kur'ân-ı Kerim ve Peygamberlerle İlgisi

Kıssalarda peygamberlerin adları ve toplumların isimleri çoğunlukla belirtilir.⁴¹ Peygamberler, toplumlarını Allah'a kulluğa çağırması ve putlara kulluğu

³⁰Bkz:Cerrahoğlu, *Usûl*, s.172. Ayrıca bkz:Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.32-33.

³¹Ünal, "*Kıssa*", c.III, s.364.

³²Kara, Necati, *Kur'ân'a Göre Hz. Musa, Firavn ve Yahudiler*, Seha Neşriyat, İstanbul 1989, s.22.

³³Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.25.

³⁴Bkz:Şengül, *Kıssalar*, s.230-232. a)Kıssanın önce bir özeti verilir ve olay, baştan sona arz edilir. Bunun örneği, Ashâbu'l-Kehf'tir. b)Muhtevadaki olayın neticesi ve ana fikri durumundaki ifade ile başlanır. Bunun misali ise Hz. Musa ile Yusuf kıssalarının girizgâh bölümü de buna yakındır. c)Kıssaya en çarpıcı bir tabloyla başlanır. Bunun modeli, Hz. Musa kıssasıdır. d)Kıssaya hemen başlanır. Bunun misali, Hz. Meryem'in Hz. İsa'yı doğurması ve Hz. Süleyman'ın karınca, Hüdhüd ve Belkıs ile ilgili olan kıssalardır.

³⁵Bkz:Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.25.

³⁶Tekrarlar için bkz:es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Peygamberlik ve Peygamberler*, Çev.:Suat Cebeci-Bilâl Delice, Kültür Basın Yayın Birliği, İstanbul (trs), s.138-132;el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö.671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütüb'l-Mısriyye, 3.baskı, Mısır 1967, c.IX, s.118-120;el-Kattân, *Mebâhis*, s.303.

³⁷es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.128. Ayrıca bkz:Şengül, *Kıssalar*, s. 281-335;Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s.106-109;Cerrahoğlu, *Usûl*, s.172-173;Kara, *Kur'ân'a Göre*, s.26-31.

³⁸Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.25. Ayrıca bkz:Kara, *Kur'ân'a Göre*, s.26-31.

³⁹Bkz:Şimşek, "*Hûd*", c.III, s.9-10;es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.129.

⁴⁰Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.25;Kara, *Kur'ân'a Göre*, s.26-31.

⁴¹Yıldırım, Suat, "*Kur'ân'ı Kerim'de Kıssalar*", *Atatürk Ü.İ.F. Dergisi*, Sevinç Matbaası, 3.Sayı, Ankara 1979, s.59.

⁴²Diğer ayetler için bkz:el-Enbiyâ, 21/83;es-Sâffât, 37/139;el-Ankebût, 29/36-38;Hûd, 11/83.

terk etmeleri gerektiğini açıkça belirtmiştir.⁴² Kıssalarda peygamberlerin, yükselen muhalefete nasıl karşı koydukları farklı boyutlarıyla anlatılırken, inanmayanların inananlara eziyet edip çok kötü işler yaptıkları da ifade edilmiştir.

Bir çok konu temel konular etrafında açıklandığından dolayı kıssalar ile Kur'ân arasında sıkı bir ilişki vardır. Hatta konu, tefsir usulünde ve Kur'ân ilimlerinde *Kasasul-Kur'ân*⁴³ adıyla işlenmiştir. Ayrıca toplumların yükseliş aşamalarında kıssalar, önemli bir yer işgal ederler.⁴⁴ Çünkü özelde kıssalara genelde hikaye ve efsanelere her zaman başvurulmuştur.⁴⁵ Kur'ân-ı Kerim'de önceki milletlerle peygamberlerin yaşadıkları olaylar, kıssalar marifetiyle etkili bir üslupla anlatılmıştır.⁴⁶ Kıssalar, çoğunlukla peygamberlerle bağlantılı olarak anlatılmış ve bunları Hz. Muhammed'in önceden bilmediği vurgulanmıştır.⁴⁷ Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen peygamberler, yirmi beş tanedir.⁴⁸ Ancak adı anılmayan ve kıssasından söz edilmeyenler de vardır.⁴⁹ Kimi peygamberlere, kitap ve şeriat verilmiş kimilerine ise verilmemiştir.⁵⁰

1.5. Kıssaların Dışında Verilen Bilgiler

Kur'ân-ı Kerim'de önceki toplumlarla ilgili bazı bilgiler vardır ki bunlara kıssalarda değinilmez. Bunla iki gruba ayrılır. Birincisi, önceki kutsal kitaplardan naklen verilen bilgilerdir. Hz. Âdem'e verilen ve uyulması buyrulan on⁵¹ sayfalık vahiy hatırlanmalıdır. Kur'ân-ı Kerim'de "ilk sahifeler" terkihi kullanılır.⁵² Bu konuda bir rivayet ve ilk sahifede yer alan ilkelerin açıklandığı birkaç ayet vardır.⁵³ Tevrat⁵⁴ Zebur⁵⁵ ve İncil⁵⁶ adlı üç ilâhî kitap gönderilmiştir. İkincisi ise kıssalardan bağımsız verilen kısa bilgilerdir. Bunlarda da bir takım malumat vardır ve mesela oruç, bunlardan biridir.⁵⁷ Bir de Hz. Peygamberin ilk dönemde

⁴²İlgili ayetleri için bkz: eş-Şuarâ, 26/123; el-Mâide, 5/20-26; Yûnus, 10/71; Hûd, 11/83-88.

⁴³Kasasul-Kur'ân veya Kısasul-Kur'ân terkipleri, Kur'ân'da geçen kıssaları, özelliklerini, türlerini, amaçlarını, gayelerini ve konularını ele alır. Bilgi için bkz: Cerrahoğlu, *Usûl*, s.172-173.

⁴⁴Kara, *Kur'ân'a Göre*, s.18-20.

⁴⁵Bkz: Kara, *Kur'ân'a Göre*, s.20.

⁴⁶Bkz: Ünal, "*Kıssa*", c.III, s.363-363.

⁴⁷Bkz: es-Salih, Suphi, *el-Mebâhis fi Ulumi'l-Kurân*, Dersaadet, İstanbul (trs), s.31-32.

⁴⁸Ünal, Halit, "*Enbiyâ*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.II, s.101-103.

⁴⁹Bkz: Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.16.

⁵⁰Bkz: Çakan, Lütfi-Solmaz, Mehmet, *K. Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Erkam Yay., İstanbul 1993, s.32 vd.

⁵¹Bkz: Kaya, İsmail, "*Suhuf*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VII, s.336-337; İbn Kesîr, İsmail b. Ömer (ö.773/1372), *Muhtasarul Tefsiri İbn Kesîr*, İht. ve Tahk.: M. A. es-Sâbûnî, Dersaadet, İstanbul (trs), c.I, s.56; Yazır, Muhammed Hamdi (ö.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat ve Dağıtım, 3.baskı, İstanbul 1979, c.I, s.327; es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, İstanbul (trs), c.I, s.51.

⁵²Bkz: Kaya, "*Suhuf*", c.V, s.336-337.

⁵³Ayet ve rivayet için bkz: en-Necm, 53/36; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Hilal b. Esed b. İdris, (ö.231/885), *el-Müsned*, Tahk.: A. M. Şâkir, Darul-Ma'rife, Mısır 1985, c.IV, s.107.

⁵⁴Bkz: Cilacı, Osman, "*Tevrat*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.215-216.

⁵⁵Zebur'la ilgili ayetler için bkz: en-Nisâ, 3/163; el-İsrâ, 17/55; el-Enbiyâ, 21/105.

⁵⁶İncil'le ilgili ayetler için bkz: Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, s.861.

⁵⁷el-Bakara, 2/283. Ayetin yorumu için bkz: İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdillâh (ö.533/1138), *Ahkâmul-Kur'ân*, Tah.: Ali Muhammed el-Becâvî, 2.baskı, Mısır 1967, c.I, s.73.

tuttuğu⁵⁸ ve sahabiye tavsiye ettiği oruç, önceki milletlere tutmaları emredilen oruçlara çok benzemektedir.⁵⁹ Öncekilere de orucun farz kılındığını emreden ayete ilişkin diğer bir yorumda ayetteki benzetmenin, orucun vakti ve miktarıyla ilgili olduğu söylenmiştir.⁶⁰ Bu, orucun öncekilere de ramazan ayında ve otuz gün olarak emredildiğini ifade eder.

2. İslâm Hukukunda Önceki Şeriatlar

2.1. Din ve Şeriat Terimleri

Burada öncelikle din ve şeriat kavramları hakkında kısa bilgiler verilecektir. Din, Arapçada دین kökünden gelen ve çeşitli manaları olan bir terimdir. Bunlar arasında şeriat, kanun, yol, mezhep, millet, âdet, taklit, ceza, mükâfat, muhakeme ve hesap⁶¹ gibi anlamları önem arz eder. Din, terim olarak Allah'ın emirlerini yerine getirmek için kulların yaptıklarına⁶² veya peygamberler yoluyla bildirilen emirlerin ve hükümlerin tümüne denilmiştir. Dinin bir hayat nizamı olduğuna dair tanımlar da yapılmıştır.⁶³ Yazır'a göre din, güzel sonuca ulaşmak için tutulacak yoldur.⁶⁴ Din, insanla ilgili bir çok ilişkiyi düzenleyen kurallara sahiptir.⁶⁵

İslam, genel manasıyla Allah'ın bütün peygamberlerine gönderdiği, toplumlarına tebliğ etmekle sorumlu tuttuğu ve ilk insandan sonuncusuna kadar herkesin uymak zorunda olduğu bir ilahi sistemdir. Bu manasıyla İslam, bütün peygamberlerin tek ve ortak dininin adıdır.⁶⁶ Bu duruma temas eden bir çok ayet vardır.⁶⁷ İslam'ın bir de özel bir manası vardır. O mana ise, Hz. Muhammed'in getirdiği ve açıkladığı şeriattır. Bu bağlama oturan ayetler⁶⁸ ve hadisler⁶⁹ de bir hayli fazladır.

⁵⁸İlgili hadis için bkz:el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi(194-256/?-870), *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Bulak 1311, c.III, s.44(Savm-2004); Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî(206-261/?-831), *Sahihu Müslim*, Tah.: M. F. Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1412/1991, c.II, s.798(Siyâm-1135).

⁵⁹Ibnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.75.

⁶⁰el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.275.

⁶¹Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 3.baskı, Ankara 1997, s.2-3;el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (ö.1979), *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, Çev.:Osman Cilacı-İsmail Kaya, Beyan Yay., 2.baskı, İstanbul 1983, s.113-114. Ayrıca bkz:Eryaysoy, M. Beşir, "Din", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.I, s.393-401;el-Kelûzânî, Mahfuz b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed (432-510), *et-Temhîd Fî Usûlil Fıkh*, Tah:Müfid Muhammed Ebu Umşe, Merkezi Buhûsi'l-İlmiyye, 1.baskı, Mekke 1406/1985, c.II, s.423;Atar, Fahrettin, *Fıkh Usûlü*, M.Ü.İ.F.V. Yay., İstanbul 1988, s.95.

⁶²Bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.93.

⁶³Karaman, H. *Mukayeseli İslâm Hukuku*, Nesil Yay., 3.baskı, İstanbul 1986, c.I, s.8.

⁶⁴Yazır, *Hak Dini*, c.VI, s.3228. Yazır ve eseri için bkz:Bilgin, Mustafa, "Hak Dini Kuran Dili", DİA, DV Yay., 1.baskı, İstanbul 1997, c.XV, s.153-163;Yavuz, Y. Şevki, "Elmalılı Hamdi Yazır", DİA, DV Yay., 1.baskı, İstanbul 1995, c.XI, s.57-62.

⁶⁵Bkz:Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 1993, s.11.

⁶⁶İsmail, Şaban Muhammed, *Nazariyetü'n-Nesh fi'ş-Şerâii's-Semâviyyi*, Dâru's-Selâm, 1.baskı, yrs 1408/1988, s.61-62.

⁶⁷Bilgi için bkz:İsmail, *Nazariyetü'n-Nesh*, s.61-62.

⁶⁸el-Mâide, 4/3;el-Hucurât, 49/14. Bilgi için bkz: İsmail, *Nazariyetü'n-Nesh*, s.63.

Arapçada "شرع" kökünden mastar olan شريعة şeriat, sözlükte insanı bir ırmağa veya su pınarına ulaştıran yol anlamına gelir.⁷⁰ Ayrıca bu sözcük, dinin emirlerini veya yasaklarını, dinin amele ilişkin hükümlerini, dinin dışı yansıyan görüntüsünü ve dünyayla ilgili hükümlerini⁷¹ ifade etmek için de kullanılır. Bu bağlamda şeriat sözcüğü "Allah'ın Hz. Muhammed aracılığıyla insanlara gönderdiği İslam dini ve özellikle bu dinin amele ilişkin hükümleri"⁷² olarak tanımlanmıştır.

Şeriat koyma hak ve yetkisi, Yüce Allah'a aittir. Esasen Peygamberimizin tebliğ ettiği dinsel ilkeler, öz itibarıyla diğer peygamberler tarafından da açıklanan ilkelerdir.⁷³ Bundan dolayı kıssalarda anlatılan ve peygamberlerin, toplumlarına götürdüğü vahiy kaynaklı din ve şeriatların, belli sınırlar dâhilinde benzerlikler göstermesi⁷⁴ oldukça olağan bir durumdur.

2.2. Şeriat Teriminin Müteradifleri

Kur'ân-ı Kerim'de önceki dinleri ifade etmek için mensek, millet, ümmet, şir'at ve minhâc gibi terimlere yer verilir. Şir'at,⁷⁵ şeriat kelimesinin eş anlamlısıdır. Bu ve şir'a, yol, mezhep, metot, âdet, benzer, tek ve suya giden yol gibi anlamlara gelirse de şeriat, daha meşhur olmuştur.⁷⁶ Şir'at, şeriat, şer' ve meşrea sözcükleri hep aynı kökten gelen sözcüklerdir. Yazır'a göre şir'at ile şir'a, zaman ve mekana göre değişen dinin teferruat kısmını ifade eder.⁷⁷ Şeriatın, Allah'ın insanlara açtığı hidayet yolu olduğu da söylenmiştir.⁷⁸

Minhâc ise vazıh ve açık yol anlamına gelir. Sürekli sabit olan dinin usulüne minhâc denir. Hatta şir'at ile minhâc karşılaştırıldığında "şir'atın minhâcın

⁶⁹İslam'ın beş şey üzere ikame edildiğini belirten hadisteki İslam sözcüğü, sadece Hz. Muhammed'in getirdiği şeriatı ifade eder. Ayrıca Cibril hadisindeki aynı sözcük de sadece Hz. Muhammed'in getirdiği dine işaret eder. Bu manasıyla İslam, Hz. Musa ile Hz. İsa(a.s)' şeriatlarından ayrılır ve farklılık arzeder. Bilgi için bkz: İsmail, *Nazariyetü'n-Nesh*, s.63.

⁷⁰el-Mevsûât, "*Şer'u Men Kablenâ*", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XXVI, s.17. Ayrıca bkz:el-Âlûsî, Ebu'l-Fazl Ebu's-Senâ Şihabuddin es-Seyyid b. Mahmud b. Abdullah b. Mahmud el-Huseynî(1217-1270/1802-1854), *Rûhu'l-Meânî Fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, Tah.:es-Seyyid Mahmud Şukri el-Âlûsî el-Bağdâdî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, c.VI, s.153;Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı Sanat Yay., 1.baskı, İstanbul 2003, s.18;Güner, Osman, "*İbrahimî Dinlerdeki Müsterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu*", Ondokuz Mayıs ÜİFD, Sayı:12-13, Samsun 2001, s.156-157;ed-Dervîş, Abdurrahman b. Abdullah el-Abdülkerim, *eş-Şerâiu's-Sâbikatü Vemedâ Hucciyetihâ Fi's-Şerâiu'l-İslâmiyye*, 1.baskı, Riyad 1410/-, s.17;Türcan, Talip, "*Şeriat*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2010, c.XXXIII, s.571-578.

⁷¹Döndüren, Hamdi, "*Şeriat*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.29-50;Yazır, *Hak Dini*, c.III, s.1697;c.VI, s.3317. İlgili ayetler için bkz:el-Mâide, 5/38;el-Câsiye, 35/18-21.

⁷²Döndüren, "*Şeriat*", c.VI, s.29-50. Yazar, tanımına delil olarak sunduğu el-Câsiye, 45/18. ayetinin tefsiri için bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.VI, s.3228;el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (ö.1979), *Tefhimu'l-Kur'ân*, Çev.:Heyet, İnsan Yay., 2.baskı, İstanbul 1991, c.I, s.235.

⁷³Bkz:el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.V, s.221-222.

⁷⁴Bilgi için bkz:Eryarsoy, "*Din*", c.I, s.393-301.

⁷⁵el-Mâide, 5/38. Ayette شريعة sözcüğü kullanılmıştır.

⁷⁶Döndüren, "*Şeriat*", c.VI, s.29-50. Ayrıca bkz:ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.17-18.

⁷⁷Yazır, *Hak Dini*, c.III, s.1697.

⁷⁸ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.17-20.

şubelerini teşkil ettiğini ve insanın değişik durumlardaki hareket biçimlerini oluşturduğunu⁷⁹ söylenebilir. Buna göre minhâcın bir üst pozisyon olduğunu ve dolayısıyla da dinle eş anlamlı bir hale geldiğini; ayrıca şîr'atın minhâca göre bir alt pozisyonu vurguladığını ve bu bakımdan da şîriatle eş anlamlı bir terim olduğunu söyleyebiliriz.

Ümmet ise ana, yol, din, cemaat, nesil, boy ve zaman anlamlarına gelir. Ümmet, "kendi iradeleri veya zorunluluk gereği aynı yerde, aynı zamanda veya aynı dine tabi olan ve bir arada yaşayan insan topluluğu"⁸⁰ olarak tanımlanır. Ümmet kavramı ayrıca, farklı insan gruplarının uyduğu ve itaat ettiği güçlü bir birlik oluşturarak, düzenli bir şekilde faaliyet göstererek, diğer insan grupları üzerinde otorite sağlayan toplumsal bir örgüt⁸¹ olarak da tanımlanır.

Millet sözcüğü ise gidilen yol⁸² anlamına gelir. Söyleyip yazdırmak veya ezberden yazmak manasındaki imlâl mastarından isimdir.⁸³ Sözcük, din ve şîriat anlamına da gelir.⁸⁴ Millet, şîriat ve din anlamına gelir.⁸⁵ Şîriatın, kurallarına uyulması açısından din, dikte ettirilip yazdırılması yönüyle millet, belirli yol olması icabıyla şer⁸⁶ olduğu da söylenmiştir. Terim inanç açısından din, amel bakımından şîriat ve bir toplanma zemini olması yönüyle de millet adını alır.⁸⁷

Mensek, nüsük veya nüsük mahalleri manasında kullanılır. Bu sözcük, hac ve kurban için kullanılmıştır.⁸⁸ İlgili ayete⁸⁹ göre ifade, hem kurban kesmeyi hem de tüm hayat tarzını içerir.⁹⁰ Kurban kesmek, vahyî dinlerde bir tek Allah'a ibadetin en belirgin göstergesidir.⁹¹ Netice olarak şîriat kelimesinin eş anlamlı sözcükleri olarak açıklanan kelimeler, dinin değişik biçimlerini vurgulayan ifadeler olduğunu rahatlıkla söylemek mümkündür.

2.3. Kıssaların İslâm Hukukuyla İlgisi

Önceki toplumların peygamberlere ve mesaja ilişkin davranışlarıyla, onlara emredilen kimi kurallar, son kutsal kitapta açıkça anlatılmıştır. Bu düzenlemelerin bir kısmı insanın rabbiyle, bir kısmı insanın insanla, bir kısmı insanın toplumla, bir kısmı ise insanın çevreyle ve devletle olan ilişkileriyle ilgilidir.

⁷⁹Yazır, *Hak Dini*, c.III, s.1698. Minhâc ile ilgili ayet için bkz:el-Mâide, 5/48.

⁸⁰Turgay, Nureddin, "Ümmet", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.268-269.

⁸¹Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.508;c.II, s.1153;c.IV, s.3270. Ümmet sözcüğünün geçtiği ayetler için bkz:Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, s.102.

⁸²Özalp, Ahmet, "Millet", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.IV, s.192.

⁸³Yazır, *Hak Dini*, c.IV, 3270. Ayrıca bkz:Eryarsoy, "Din", c.I, s.393-301.

⁸⁴Özalp, "Millet", c.IV, s.192.

⁸⁵Eryarsoy, "Din", c.I, s.393-301. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.93.

⁸⁶Eryarsoy, "Din" mad., c.I, s.393-301.

⁸⁷Özalp, "Millet", c.IV, s.192. Ayrıca bkz:el-Kelüzânî, *et-Temhîd*, c.II, s.422.

⁸⁸Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.96.

⁸⁹el-Hacc, 22/33, 67. Diğer ayet için bkz:el-Bakara, 2/128.

⁹⁰el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.III, s.389.

⁹¹Meselâ, Allah'tan başkasına secde etmek, ondan başkasına yemin etmek ve ondan başkası için oruç tutmak, yasaktır. Ayrıntıları farklı olsa da çeşitli ülke ve dinlerde vahye bağlı dinin ortak özelliklerinden biri, Allah adına kurban kesmektir. Bkz:el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.III, s.365.

Toplumların bir takım kurallara uyma gerekliliği, kaçınılmaz bir olgudur. İnsanlar, sosyal düzeni sağlayan bu normlara göre kendilerine çeki düzen verirler. Bu olguda din ve şeriatın fonksiyonunun ilâhî vahiyle düzenlenmesine şeriat veya hukuk düzeni denilir. Önceki ümmetlere de tavsiye edilmiş sosyal normlar ve bu kapsamda bir hukuk düzenleri vardır. Bu durumda kıssalarda anlatılan ve önceki ümmetlere tavsiye edilen hukuk düzenleri ile son peygamberin hukuk düzeni arasındaki benzer ve farklılıkların ortaya çıkarılması gerekir.

Bizden önceki ümmetlerle ilgili kimi düzenlemeler kıssalarda anlatmıştır. Bu hukukî düzenlemeler, kimi ayetlerde tavsiye edildiği⁹² veya öncekilere yazıldığı gibi Hz. Muhammed'e de farz kılındığı açıklanmıştır.⁹³ Peygamberimize bu malumatın tavsiye edilmesi veya emir buyrulması, bunun en önemli yönünü oluşturur. İslâm kelimesi, önceki tevhit dinleri ve onların mensupları için de kullanılmıştır.⁹⁴ Bu bağlamda kıssaların, İslâm hukukuyla ilgisi açıktır.

Kıssalarda ibadâtla,⁹⁵ muâmelâtla ve ukûbâtla ilgili bilgiler vardır.⁹⁶ Son söz olarak denilebilir ki ilahi dinlerde bir çok ortak esas⁹⁷ vardır.⁹⁸

2.4. "Şer'u Men Kablenâ"nın Anlamı

Dini hukukun bir çok delili vardır. Bu deliller, çeşitli adlarla isimlendirilmiştir. Bunlardan biri de şer'i deliller şeklindeki adlandırmadır. Bu ayrımı yapanlar, bizden öncekilerin şeriatını, dokuzuncu delil olarak kabul etmişlerdir.⁹⁹ Bu bağlamda "şer'u men kablenâ"nın da dini hukukumuzun fer'i delillerinden biri¹⁰⁰ olduğu konuyla ilgili eserlerde dile getirilmiştir. "Şer'u men kablenâ"¹⁰¹ hususundaki malzemenin çoğu Yahudilikle ve bir kısmı Hristiyanlıkla

⁹²Ayet için bkz:eş-Şûrâ, 32/13. Tavsiye konusu için bkz:Şaban, Zekiyyüddin, *Hukuk İlminin Esasları*, Çev.:İ. Kâfi Dönmez, TDV Yay., Ankara 1990, s.180;Ebu Zehra, Muhammed, *Usulul-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, (yrs) 1958, s.285-287.

⁹³el-Bakara, 2/183. Açıklaması için bkz:İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.23;Ebû Zehra, *Usul*, s.285-287;Döndüren, *Delilleriyle*, s.37;Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.45.

⁹⁴Döndüren, Hamdi, "İslâm", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.II, s.179-191. Ayrıca bkz:Ebû Zehra, *Usul*, s.285-287.

⁹⁵Döndüren, *Delilleriyle*, s.25. Ayrıca bkz:Karaman, *Mukayeseli*, c.I, s.26.

⁹⁶Bilgi için bkz:Döndüren, *Delilleriyle*, s.26;Ebû Zehra, *Usul*, s.285-287.

⁹⁷Döndüren, *Delilleriyle*, s.18-20;Eryarsoy, "Din", c.I, s.393-301.

⁹⁸Hz. Peygamber bu hususu "Biz peygamberler topluluğunun dini, birdir. Bizler, baba bir kardeşler gibiyiz. Yani şer'i hükümler arasında farklılık olsa bile dinler, özü itibariyle birdir." (Bkz:Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.319(8231))sözleriyle açıklamıştır. Dinlerin birliği için bkz:Akseki, Ahmed Hamdi, *İslam Dini*, Nur Yay., 32.baskı, Ankara 1983, s.83-83;Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.23.

⁹⁹Hallaf, Abdülvehhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.:Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F.Yay., 2.baskı, Ankara 1985, s.195-197 ve 279. Ayrıca bkz:Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.45;Ünver, Mustafa, *Tefsirde Öteki Celaleyn'de İsrâiliyât*, Sidre Yay., Samsun 2008, s.75;Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.12-13.

¹⁰⁰Şaban, *Hukuk*, s.180. Ayrıca bkz:Döndüren, *Delilleriyle*, s.37;Üsâme, *el-Kasas*, s.31;Ünver, *Celaleyn'de İsrâiliyât*, s.75.

¹⁰¹Bu konudaki Ömer Faruk Altıntaş'ın Ondokuz Mayıs ÜSBE'de 1994 yılında yaptığı "Geçmiş Şeriatlarınİslam Hukukunda Kaynak Değeri" adlı doktora çalışması ile Mustafa Kayhan'ın Uludağ ÜSBE'de 1996 yılında "İslam Hukuku Açısından Kur'an Kıssalarının Kritiği" adlı çalışmaların önemli bir boşluğu doldurduğu malumdur. Ayrıca Nişancızâde Mehmet Efendi'nin

ilgilidir. Ayrıca Hz. İbrahim'in dininden gelen bir çok dini ilke de söz konusudur.¹⁰² Dinimiz, önceki dinlerde yer alan ibadet, ceza ve muamelatla ilgili hükümlerin bir kısmını kaldırmış, bir kısmını aynen veya değiştirerek devam ettirmiştir. Bir kısmı için ise herhangi bir değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁰³ İslâm öncesi şeriatlar da netice itibarıyla Kur'an ve Sünnetin bilgi vermesine dayandığından bu iki delil içerisinde mütalaa edilir.¹⁰⁴ Elçinin de bir kısım bilgine göre önceki şeriatlara uyduğu, diğerlerine göre uymadığı belirtilmiştir.¹⁰⁵

Kıssalarda hukuka malzeme sağlayan bilgilerin yer alması, onların ilgili bir hükme delaletin açık hale getirmiştir.¹⁰⁶ Nitekim ayetlerde¹⁰⁷ önceki toplumlara gönderilen şeriatların, Hz. Muhammed(s.a.v)'e de tavsiye edildiği açıklanır.¹⁰⁸ İnek kesme kıssasında, evvelki ümmetlere verilen şeriatların bizim için de şeriat olduğunu belirten delil vardır ve o da katile mirastan pay ayrılmamasını ifade eder.¹⁰⁹ Allah, öncekilerin sünnetlerine¹¹⁰ uymayı emretmekle insanları doğru yola ulaştırmak istemiştir. Oradaki سنن الذين من قبلكم ifadesi, önceki yasalardan kimi hükümlerin onaylandığına delil sayılmıştır.¹¹¹

Burada bir ayette¹¹² geçen iktidâ ifadesine de yer vermek gerekir.¹¹³ İktida, fiillerde başkasına uymayı vurgular ve ayet, hüküm bulunmayan konularda, önceki şeriatlara uymanın vacip olduğuna delil sayılmıştır.¹¹⁴ Kimilerinde öncekilerin yollarına ve hidayetlerine uyulması tavsiye edilir veya emredilir.¹¹⁵ Önceki şeriatların temeli, ya sahifelere¹¹⁶ ya da kitaplara dayanır.¹¹⁷

Mir'ât-ı Kâinât adlı eserinde de konuyla ilgili bilgiler olduğu (bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.15) dile getirilir. Tanım için bkz:Güner, "*Müşterek Dini Pratikler*", s.158.

¹⁰²Ebu Zehra, *Usul*, s.286. Ayrıca bkz:Döndüren, *Delilleriyle*, s.37

¹⁰³Atar, *Fıkıh Usûlü*, s.97-98.

¹⁰⁴Bardakoğlu, Ali, "*Delil*", DİA, TDV Yay., İstanbul 1994, c.IX, s.138-140. Ayrıca bkz:el-Âmidî, Allâme Ali b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, Tal:Abdurrezzak Affî, Dâru's-Samîi, 1.baskı, Riyad 1424/2003, c.IV, s.169-180;Ebû Zehra, *Usul*, s.285-288;Üsâme, *el-Kasas*, s.33.

¹⁰⁵el-Kelûzânî, *et-Temhid*, c.II, s.413.

¹⁰⁶Üsâme, *el-Kasas*, s.21-30.

¹⁰⁷el-Mâide, 5/48;en-Nahl, 16/123. Ayrıca bkz:Üsâme, *el-Kasas*, s.33-34. Kurtubî'nin özellikle el-Bakara, 2/3. ayetine ilişkin yaptığı açıklama önemlidir.

¹⁰⁸el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.180.

¹⁰⁹el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.362;Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.39. Ayet için bkz:el-Bakara, 2/67-73.

¹¹⁰en-Nisâ, 3/26.

¹¹¹Yazır, *Hak Dini*, c.II, s.1333-1335.

¹¹²el-En'âm, 6/90.

¹¹³Bkz:Üsâme, *el-Kasas*, s.33;el-Âmidî, *İhkâm*, c.VI, s.179-180.

¹¹⁴el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.VII, s.35. Diğer ayetler için bkz:el-Bakara, 2/120, 183;İbrahim, 13/13;eş-Şûrâ, 32/13;el-Mâide, 5/22, 35;el-En am, 6/135-136;Âlu İmrân, 3/22-23;el-Kamer, 53/28.

¹¹⁵Şaban, *Hukuk*, s.180. Ayrıca bkz:Ebû Zehra, *Usul*, s.285;Döndüren, *Delilleriyle*, s.37;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.23.

¹¹⁶Suhuf, sahifenin çoğuludur. Sahife, yaprak ve varak anlamına gelir. Çoğulu, suhuf veya sehâifir ve kitaba, mektuba ve risaleye de suhuf denir. Bu yüzden elçilere indirilen kitaplara dahi suhuf (Bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.VIII, s.5578) denilir.

¹¹⁷Ebu Zer (r.a)'den sahifelerle ilgili şu mealde bir hadis intikal etmiştir. Ebû Zer, Hz. Peygambere, 'Allah kaç tane kitap indirdi diye sordum.' demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, 'Allah yüz suhuf ile dört büyük kitap indirmiştir.' dedi. Hz. Şit'e elli sahife, Hz. İdrîs'e otuz sahife, Hz. İbrahim'e on sahife ve Tevrat'tan önce on sahife de Hz. Musa'ya indirilmiştir. Ayrıca Tevrat, İncil, Zebur ve Furkân'ı da indirmiştir. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.180. Suhuf ile ilgili bilgi için

Kur'ân-ı Kerim'de sahife veya suhufla ilgili ayetler¹¹⁸ vardır ve bu sahifelerde geçen kimi bilgilerden de söz edilir.¹¹⁹

Kıssalarla önceki şeriatlar arasında sıkı bir bağ vardır. Peygamberlerde de insanlara yeni bir dini tebliğ için seçilmiş kişilerdir. İbn Abbas, ilgili ayete¹²⁰ "Peygamberimiz, önceki peygamberlere uyması emredilen biridir."¹²¹ yorumunu yapmıştır. Bir ayette¹²² ben-î israilden alınan misak, peygamberimize de aktarılır. Burada konuyla ilgili bir hadise yer vermenin yararlı olacağını düşünüyorum. Hz. Peygamber hadiste "Ehl-i kitabın size söylediklerini ne onaylayınız ne de yalanlayınız, hatta 'Allah'a, kitaplarına ve peygamberlerine inandık.' deyiniz. Böylece siz, söyledikleri batıl ve yanlışsa onları onaylamamış olursunuz. Yine böylece siz, söyledikleri gerçek ve doğruysa onları yalanlamamış olursunuz."¹²³ ما حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم وقولوا أمانة بالله وكتبه ورسله فإن كان باطلاً لم تصدقوهم وإن حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم وقولوا أمانة بالله وكتبه ورسله فإن كان باطلاً لم تصدقوهم وإن حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم وقولوا أمانة بالله وكتبه ورسله فإن كان باطلاً لم تصدقوهم وإن حدثكم أهل الكتاب فلا تصدقوهم ولا تكذبوهم وقولوا أمانة بالله وكتبه ورسله فإن كان باطلاً لم تصدقوهم

2.5. Hukukçuların Önceki Şeriatlarla İlgili Görüşleri

Fıkıhçılar, karşılaştıkları sorunlara çözüm ararlar. Bu çözümlere asli delillere bakarak bazen kolayca ulaşırlar. Onlar, kimi zaman asli delillerde çözümünü bulamadıkları sorunları, fer'i delilleri dikkate alarak çözmeye çalışırlar. Bu bağlamda fıkıhçının en son başvuracağı delillerden biri de peygamberleri tarafından tebliğ edilen ve toplumsal planda da uygulanan önceki şeriatlara ait hükümler olacaktır. Dolayısıyla önceki peygamberlere bildirilen dini hükümleri, Zekiyuddin Şaban'a göre biri, ayetlerde veya hadislerde bulunan, diğeri ise bulunmayanlar diye ikiye ayırmak gerekir.¹²⁴ Diğer hukukçular, önceki şeriatların geçerliliğinin, ihtilafı olduğunu ve bu açıdan dört gruba ayrılarak incelenebileceğini söylerler. Ayrıca kimi bilginler, meseleyi bir de Hz. Peygamberin elçilikle görevlendirilmesinden evvel önceki şeriatlarla amel edip etmediği ve peygamber seçildikten sonra önceki şeriatlarla amel edip etmediği bağlamında ele alırlar ve tartışırlar.¹²⁵

bkz:Kaya, "*Suhuf*", c.V, s.336-337.

¹¹⁸ Ayetler için bkz:Tâhâ, 20/133;en-Necm, 53/37;el-Alâ, 87/18-19.

¹¹⁹ Hz. İbrahim ve Hz. Musa sahifelerinde tevhit, ibadet, ahlâk, muamelat ve ahkâm esasları vardır. Bunlar, şeriatlardaki temel esasların aynılığını veya benzerliğini göstermesi bakımından önemlidir. Herkes yaptığından mesuldür. Hiç kimseye başkasının suçunun cezası yüklenmez. Her şahıs, yaptığı için karşılığını görür. Kimse, başkasının yaptığı amellere ortak olamaz ve yapmadığı amelin karşılığını da alamaz." Ayrıca bkz:Kaya, "*Suhuf*", c.V, s.336-337.

¹²⁰ el-Enam, 6/90.

¹²¹ İbnü'l-Arab, *Ahkâm*, c.I, s.23.

¹²² el-Bakara, 2/83.

¹²³ Ebû Dâvûd, el-İmam el-Hafız Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen*, Tah:Şuayb Arnaûd-Muhammed Kemal Karabellî, Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye, Özel baskı, Suriye 1430/2009, c.V, s.487-488(İlim-3644);en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Pamuk Yay., İstanbul (trs), c.III, s.260.

¹²⁴ Göngör, Mevlüt, *Cessâs* (ö.371/981) ve *Ahkâmü'l-Kur'ân'ı*, D.İ.B.Yay., 1.baskı, Ankara 1989, s.123.

¹²⁵ Peygamberlikten önce amel edip etmediğine ilişkin görüşler, delilleri ve örnekler için bkz:İsmail, *Nazariyetü'n-Nesh*, s.68-71, elçi seçildikten sonra amel edip etmediğine dair görüş ve düşünceler için bkz: İsmail, *Nazariyetü'n-Nesh*, s.71-97.

Birinci görüşe göre İslâm, ister ayetlerde ister hadislerde olsun önceki dinlerin hükümlerini tamamen iptal etmiş ve Hz. Peygamber bunları yürürlükten kaldırmıştır. Buna, ayette veya hadiste yer almayan, iptal edildiğine dair delil bulunan ve önceki kutsal kitapların hükümleri de denilebilir.¹²⁶ Açıkça iptal edilen bir yasayla, hükmedilmez.¹²⁷ Bu manada Yahudi ve Hristiyanlara çok ağır teklifler¹²⁸ yapıldığı da bilinen bir husustur. Örneğin, Hz. Musa'nın şeriatında günahkarın günahını silebilmesi için ancak kendini öldürmekle gerçekleşirdi. Ya da elbiseye bir pislik bulaşırsa ancak kesilerek temizlenebilirdi. Bu tür yükümlülükler, bizden kaldırılmıştır.¹²⁹

İkinci görüşe göre İslâm, ister ayetlerde ister hadislerde olsun önceki dinlerin hükümlerini açıkça kabul etmiştir ve Hz. Peygamber bunlarla amel etmiştir. Kur'ân-ı Kerim veya sünnet, bizden önceki milletler için Allah'ın koyduğu şer'i hükümlerden birine değinmiş ve o hükmün, bize de farz olduğunu ifade etmişse bu, uyulması gerekli şer'i bir hükümdür.¹³⁰ Bu hususta hiç ihtilaf yoktur.¹³¹ Bu uygulamalar, önceki milletlere ait kimi ilkelerin yürürlükte tutulduğunun kanıtıdır¹³² ve hatta bağlayıcıdır.¹³³ Bu açıdan ayet veya sünnetin açıklamasıyla önceki şeriatlara ait olduğu sabit olanlarla amel etmek gerekir.¹³⁴ Onlardaki hüküm bildiren ayetlerin amacı ise uymak ve gereğini yapmaktır.¹³⁵

¹²⁶Şaban, *Hukuk*, s.180. Ayrıca bkz:Hallâf, *Hukuk*, s.279;Döndüren, *Delilleriyle*, s.37;Ebû Zehra, *Usul*, s.286;Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.155-158.

¹²⁷es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl (ö.390), *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (trs), c.II, s.100;Ebû Zehra, *Usul*, s.286. Ayrıca bkz:ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.240-242.

¹²⁸el-Bakara, 2/286;el-En'âm, 6/135. Hadis için bkz:Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.252 ve 312;el-Buhârî, *es-Sahih*, c.I, s.74(Teyemmüm-334);Mirâs, Kamil-Naim, Ahmet, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, DİB Yay., 7.baskı, Ankara 1983, c.III, s.213;Cumartesi günü balık avlamayı yasaklamak gibi teklifler (Şaban, *Hukuk*, s. 180-181) neshedilmiştir.

¹²⁹Hallaf, *Hukuk*, s.279.Ayrıca bkz:el-Mevsûât, "*Şer'u Men Kablenâ*", c.XXVI, s.18;Ünver, *Celaleyn'de İsrâiliyât*, s.75;Hamidullah, Muhammed, "*İslam Hukûkunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes*", Çev:İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Matbaası, Sayı:3(1-2.fasikül), Ankara 1979, s.4383-384. Hocanın aynı konuyu işlediği bir diğer makalesi için bkz:Hamidullah, Muhammed, "*İslam Hukûkunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes*", Çev:İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Matbaası, Sayı:4, Ankara 1980, s.313-326.

¹³⁰Hallâf, *Hukuk*, s.279. Ayrıca bkz:el-Mevsûât, "*Şer'u Men Kablenâ*", c.XXVI, s.18;ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.242.

¹³¹el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Tahk:M. es-Sâdık Kamahâvî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, c.I, s.301. Ayrıca bkz:Güngör, *Cessâs*, s.125;el-Mevsûât, "*Şer'u Men Kablenâ*", c.XXVI, s.18;Ünver, *Celaleyn'de İsrâiliyât*, s.76.

¹³²Atar, *Fıkıh*, s.98.

¹³³Şaban, *Hukuk*, s.181.

¹³⁴es-Serahsî, *Usûl*, c.II, s.99. Ayrıca bkz:Hamidullah, "*İslam Hukûkunun Kaynakları*", Sayı:3, s.384-388.

¹³⁵İbnü'l-Arab, *Ahkâm*, c.I, s.23. Bu bakımdan Hz. Peygamberin, peygamber olmadan önce, daha önceki elçilerin şeriatlarına göre hareket ettiği ulemanın pek çoğu tarafından kabul edilir. ...sözgelimi, Hz. Peygamber Hz. İbrahim şeriatı üzere, sabah ve güneş batmadan önce olmak üzere günde iki vakitte ikişer rekat namaz kılardı. Hac ve umre yapar, Kabe'yi tavaf eder, ona tazimde bulunurdu. Sadaka verir,hayvan boğazlar, et yer, hayvana biner, ancak meyte yemekten kaçınırdı. ... Tüm bunlar, şeriate tabi olmaksızın sadece aklın yol göstermesiyle

Üçüncü görüşe göre İslâm, kendi naslarında zikri geçmeyen ancak önceki şeriatların dini metinlerinde yer alan hükümler, bizim için asla geçerli değildir ve Hz. Peygamber bunlarla asla amel etmemiştir.¹³⁶ Bu konuda bilginler arasında görüş birliği vardır. Bilginlerin bu hükümleri kabul etmemelerinin gerekçesi, onların kendi kutsal kitaplarını bozmalarıdır.¹³⁷

Dördüncü görüşe göre İslam, ayetlerde ya da hadislerde zikri geçen önceki ümmetlere ait hükümlerin kabulü ya da reddi konusunda bir görüşün belirtmediği hükümler de vardır. Muhammed Ebu Zehra'ya göre buradaki ihtilaf, önceki şeriatte var olan ve uygulanan ve kaynaklarımızda da yer alan bir hükmün, reddine ya da kabulüne dair delil bulunmamasından doğmuştur.¹³⁸ Bu tür hükümler, Hanefilerin çoğunluğunca, Malikilerce ve Şafiilerin bir kısmı tarafından kabul edilmiş, diğer alimler ise reddedilmesine kail olmuşlardır.¹³⁹ Hakikaten Hanefiler, zimmi karşılığında müslümanın ve kadın karşılığında da erkeğin öldürüleceği hükmünü, nefse karşılık nefsin katledilmesini emreden ayetten¹⁴⁰ çıkarmışlardır.¹⁴¹ Ayrıca eski şeriatlara ait bir hükmün kabul edilmesi için gerekli iki şarttan biri, Kur'ân'da ve sünnette haber verilmiş olması, diğeri ise nesh edildiğine ilişkin bir delilin bulunmamasıdır.¹⁴²

Burada son olarak peygamberlerin şeriatlarının bir bakıma Allah'ın şeriatı olduğuna işaret eden M. Hamidullah'a kulak vermek gerekir. Zira şeriatlar, sadece bizden öncekilere ait şeriatlar değildirler. Aksine Allah, temelde tüm şeriatların sahibi ve hüküm koyucusudur. Bu bakımdan her peygamberin vefatı veya yenisinin gönderilmesiyle önceki şeriatın son bulduğunu söylemek caiz değildir. Çünkü bu, bir manada Allah'ın emirlerinde çelişki olduğunu söylemekle eş anlamlıdır.¹⁴³

yapılacak şeyler değildir. Bunların bir kitaba dayalı şeriatın beslenmiş olması daha anlamlı görünür. Bkz: Ünver, *Celaleyn'de İsrâiliyyât*, s.75.

¹³⁶Bkz:Güngör, *Cessâs*, s.125.Ayrıca bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.159. Onlar, bu hususta çok ileri gitmişler ve elçi aralarındayken "hitta" kelimesini bile "hinta" ile değiştirmişlerdir.

¹³⁷Güngör, *Cessâs*, s.125. Ayrıca bkz:Döndüren, *Delilleriyle*, s.38;Ebû Zehra, *Usul*, s.288;Hallâf, *Hukuk*, s.279;Atar, *Fıkıh*, s.98;Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 1991, s.353.

¹³⁸Ebu Zehra, *Usul*, s.288. Ayrıca bkz:Hallaf, *Hukuk*, 279;Atar, *Fıkıh*, s.98;el-Mevsûât, "*Şer'u Men Kablenâ*", c.XXVI, s.18.

¹³⁹Hallaf, *Hukuk*, s.279-280;Güngör, *Cessâs*, s.125;Döndüren, *İlmihal*, s.38;Ebu Zehra, *Usul*, s.288;Atar, *Fıkıh*, s.98

¹⁴⁰Ayet için bkz:el-Maide, 5/22 ve 45.

¹⁴¹Bkz:Hallaf, *Hukuk*, s.280. Hz. Peygamberin bisetten evvel ve sonra önceki şeriatlarla amel edip etmediği ve bu hususta oluşan görüşlerin tahlili ve delillerinin genişçe açıklaması için bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.151-192.

¹⁴²Bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.192-200.

¹⁴³Ünver, *Celaleyn'de İsrâiliyyât*, s.78. Ayrıca bkz:Hamidullah, "*İslam Hukûkununun Kaynaklar*", Sayı:3, s.403. Dört mezhebin şer'u men kablenâ konusundaki görüşlerini ve tartışmaları öğrenmek için bkz:ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.321-333.

3. İbadât Bağlamında Kısalar

3.1. Temizliğin Tanımı ve Peygamberlerde Temizlik

Temizlik sözcüğüyle karşılanan tahâret, Arapçada mutlak nezafet manasında kullanılır. Dini bir terim olarak temizlik, insanın kendisini, elbisesini ve yaşadığı yeri her türlü kirlerden arındırmasıdır.¹⁴⁴

"Kur'ân-ı Kerim'in bir çok ayetinde, Hz. Peygamber'in hadislerinde ve örnek hayatında temizliğin önemi ve gerekliliği üzerinde ısrarla durulmuş, genel anlamda temizlik ve ibadet amaçlı temizlikle ilgili birtakım ilkeler ve ölçütler getirilmiş ve temizlik bazı ibadetler için ön şart sayılmıştır."¹⁴⁵ Temizlik, hem maddi ve manevî kirlerden uzaklaşmanın hem de Allah'a kulluğun ve onun rızasını kazanmanın ilk şartıdır.¹⁴⁶ Su, temizliğin ana maddesidir. Dinimize göre bir takım ibadetleri yerine getirmek için su bulunmadığında teyemmüm edilir ve ibadetler yerine getirilir. Boy abdesti ve namaz abdesti dinsel temizliğin ön şartlarıdır.¹⁴⁷ Zamanla büyüyen beden kıllarını kesmek de temizlik sayılır.¹⁴⁸ Hemen hemen her peygamberde ve onların tebliğ ettikleri her dinde temizlikle ilgili kurallar vardır. Çetin'e göre maddi, yiyecek-giyecek ve çevre olmak üzere üç tür temizlik vardır.¹⁴⁹

Genel temizlik ile ibadet amaçlı temizlik, birbirini tamamlayan temizliklerdir ve kimi bilginler, buradan hareketle temizliği, maddi, hükmi ve manevi olmak üzere üçe ayırırlar. Beden, elbise ve çevre temizliğini maddi temizlikten sayılır. Abdest ve gusül, manevi temizlik sayılır.¹⁵⁰ "Görünür kir ve pisliklerin giderilmesi necâsetten tahâret, abdestsizlik durumunun kaldırılması ise hadesten tahâret olarak adlandırılır. Her iki tür temizlik de ibadete hazırlık olmakla birlikte aralarında mahiyet farkı olduğu açıktır. Bu farkı göstermek üzere ilmihal kitaplarında birincisine maddî temizlik, ikincisine dinî temizlik veya mânevî temizlik denilmiştir. Her iki nitelendirmenin, eksik olduğu gibi yanlış anlaşılma da müsait olduğu"¹⁵¹ dile getirilmiştir.

Yahudilikte cinsel ilişkiden sonra kadının ve erkeğin yıkanması tavsiye edilir. Bu dinde ayrıca namaz abdestine benzer bir abdest de vardır.¹⁵² Hristiyanlıkta ise gusüle benzer bir temizlik ve namaz abdestine benzer bir abdest

¹⁴⁴el-Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Hanefî(599-683/1203-1284), *el-İhtiyâr Li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Ta'lik:Muhsin Ebû Dakîka, 2.baskı, İstanbul 1370/1951, c.I, s.7. Ayrıca bkz:Çetin, Osman, "*Temizlik*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.178-180;el-Mevsûât, "*Gusl*", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XXXI, s.194-195.

¹⁴⁵Komisyon, *İlmihal*, TDV Yay., 6.baskı, Ankara 2004, c.I, s.183.

¹⁴⁶Kerimoğlu, Yusuf, "*Taharet*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.88.

¹⁴⁷el-Mâide, 5/16.

¹⁴⁸Hadis için bkz:Müslim, *Sahîh*, c.I, s.221(Tahâre-257).

¹⁴⁹Bkz:Çetin, "*Temizlik*", c.VI, s.178-180.

¹⁵⁰Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.184-186.

¹⁵¹Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.184.

¹⁵²Şener, Mehmet, "*Gusül*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1996, c.XIV, s.213-214(Levililer, XV/16-18;22/7-7). Ayrıca bkz:Ateş Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye Devri ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay., 1.baskı, İstanbul 1996, s.33-34 Ateş, onlardaki abdestin Çıkış, 30/17-21'de geçtiğini eserinin 27. sayfasında belirtmiştir.

temizliği de yoktur.¹⁵³ Irakta yaşayan Sabîler (Mondean) ve Hindular, cinsel ilişkiden sonra hem erkeğin hem de kadının yıkanmasını gerekli görürler. İlgili kaynaklarda cahiliye dönemi insanların cünüplükten ötürü gusül abdesti aldıkları ve yıkandıkları, bu yıkanmayı ağızlarına su almak ve burunlarına su vermek suretiyle gerçekleştirdikleri ve ayrıca diş temizliği için misvak kullandıkları aktarılır.¹⁵⁴ Ayrıca Ebu Süfyan'ın, Hz. Peygamberle savaşınca kadar cünüplükten dolayı başına su deydirmemeye yemin ettiğinin bildirilmesi de o toplumda gusül abdestinin varlığına bir delil oluşturur. Binaen aleyh cünüplükten temizlenmek, cahiliye çağında Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dininden kalma bir izdir ve uygulana gelen bir temizlik çeşididir.¹⁵⁵

Hz. Âdem'e gusül abdestinin ve namaz kılmak için de normal abdestin emredildiği de çeşitli eserlerde açıklanmıştır.¹⁵⁶ Hz. İdris'in¹⁵⁷ toplumuna manevî pislikten temizlenmelerini öğütleyen ve içkileri yasaklayan bir peygamber olduğu¹⁵⁸ belirtilir. Hz. İbrahim, temizliğe önem vermiştir ve onunla ilgili¹⁵⁹ ayet, beden temizliğiyle açıklanmıştır. O, ilk sünnet olan, misafiri ağırlayan, göbek altını tıraş eden, bıyık kısaltan, misvak kullanan ve istinca edendir.¹⁶⁰ Peygamberlerin dört sünneti arasında diş temizliği de sayılır.¹⁶¹ Hz. İbrahim, on temizlik türüyle¹⁶² sınanmıştır.¹⁶³ Bir hadiste ise on şeyin fitrattan olduğu

¹⁵³Şener, "Gusül", s.213-214. Ayrıca bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.28, 37-40.

¹⁵⁴Ateş, *İslam'a Göre*, s.41.Ayrıca bkz:es-Süheyli, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abd el-Endelûsi(505-581), *er-Ravdu'l-Unuf Fî Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye Libni Hişâm*(ö.218), Tahk:Abdurrahman el-Vekil, Dâru'l-Kütübî'l-İslamiyye, yrs 1410/1990, c.V, s.405.

¹⁵⁵Ateş, *İslam'a Göre*, s.41. Ayrıca bkz:es-Süheyli, *er-Ravdu'l-Unuf*, c.V, s.405;Hamidullah, Muhammed(1908-2002), *İslam Peygamberi*, Çev:Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2009, c.I, s.194;İbn Hişâm, Ebu Muh. Abdümelik b. Hişâm (ö.218/833), *es-Sireti'n-Nebeviyye*, Tah:Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 3.baskı, Beyrut 1410/1990, c.III, s.6;İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammd(ö.245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Tash:Eliza Leyhton Şuteytir, Dâru'l-İfâkî'l-Cedîde, Beyrut (trs), s.319.

¹⁵⁶Erdem, Mustafa, *Hazret-i Adem*, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 1993, s.170. Ayrıca bkz:el-Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Ahbâru'z-Zaman*, (trs-yrs), s.31.

¹⁵⁷Harman, Ömer Faruk, "İdris", DİA, DV Yay., İstanbul 2000, c.XXI, s.478-480. Ayrıca bkz:Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, Çev:Fatih Tatlılıoğlu, İnsan Yay., 1.baskı, İstanbul 1988, s.151-153;Kılıç, Mahmut Erol, *İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara ÜSBE, İstanbul 1989, s.25-50;Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, c.I, s.17-18;Hızlı, Mefail, "İdris" ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.92;Wensinck, A.J., "İdris", Meb İA., ME Basımevi, İstanbul trs, c.V/II, s.933-935;Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyât*, DİB Yay., Ankara 1979, s.278-281.

¹⁵⁸es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.296-297.

¹⁵⁹Bkz:el-Bakara, 2/123.

¹⁶⁰Bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.97.

¹⁶¹Bir hadiste "Dört haslet, bütün elçilerin sünnetlerinden sayılır. Bunlar; hayâ sahibi olmak, koku sürünmek, evlenmek ve diş temizlemektir." denilmiştir. Hadis için bkz:et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. Sevre (209-297/?-892), *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahk.:İbrahim Atvah Ivaz, Matbaatu Mustafa el-Babî, 1.baskı, Kahire 1382/1962, c.III, s.382(Nikâh-1080);Ahmed b.Hanbel, *el-Müsned*, c.V, s.321;Şamil İA, "Misvak", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.IV, s.218-219.

¹⁶²Baştakiler, bıyıkları kısaltmak, mazmaza yapmak, istinşak yapmak, misvak kullanmak, saç taramak ve saç ayırmak olarak sayılmıştır. Bedenekiler ise tırnak kesmek, sünnet olmak, kasık kıllarını kesmek, koltuk altı tıraşı olmak, küçük abdest yerini yıkamak ve büyük abdest mahalini temizlemek olarak (el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.98) sayılmıştır.

¹⁶³Hadis için bkz:en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (215-303), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Tah:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessetü'r-Risâle, 1.baskı, Beyrut 1421/2001,

açıklanmıştır.¹⁶⁴ Bu on temizlik anlayışının dinden olduğu da söylenmiştir.¹⁶⁵ Beyt'in temizlenmesini emreden ayet, bir çok temizlik çeşidiyle birlikte öncelikli olarak mekân temizliğine işaret eder.¹⁶⁶

Hız. Sare'nin kraldan korunmak için abdest aldığından¹⁶⁷ da söz edilir. Onun abdest aldığıyla ilgili bilgi, hadislerde¹⁶⁸ vardır. Bu bilgiden hareketle önceki ümmetlerde de abdestin var olduğu bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Hız. Eyub'a yıkanacağı bir su verilmiştir.¹⁶⁹ Bir hadiste¹⁷⁰ onun ve Hız. Musa'nın çıplak olarak yıkandıklarından söz edilir. Fıkıhçılar bu olayı, kişinin çıplak olarak yıkanmasında bir sakınca olmadığına¹⁷¹ delil sayarlar. Bahsedilenlerde hariç olarak, diğer peygamberlerde temizlikle ilgili hususları ifade edebilmek için ayet ya da hadislerden delile ihtiyacımız vardır.¹⁷²

Burada teyemmüm konusuna da değinmek gerekir. Zira teyemmüm, abdest ve boy abdesti yerine geçen, hades denilen küçük hükmi kirliliği ve necaset denilen büyük hükmi kirliliği ortadan kaldıran bir temizliktir. Sözlükte kastetmek anlamına gelir. Terim olarak ise Allah'a yakınlık kazanmak amacıyla elleri ve yüzü ibadet niyetiyle temiz toprakla sıvazlamaktır.¹⁷³ Bu temizlik türünün maddesi toprak ve toprak cinsinden nesnelere dir. Teyemmüm, sadece İslam milletine has bir özelliktir.¹⁷⁴ Talmud'daki bilgiye göre Yahudilikte su bulunmadığı halde kum kullanılmasına dair Kur'ân'da teyemmüme benzer bir

c.VII, s.309(Zînet-9241);en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (215-303), *el-Müctebâ Mine's-Sünen*, Beytü'l-Efkârü'd-Düveliyye, Umman (trs), c.VIII, s.128(Zînet-5040).

¹⁶⁴Benzer bir hadiste on şeyin fitrattan olduğu dile getirilmiştir. Hadisler için bkz:Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.I, s.39-40(Tahâre-53);el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.VII, s.160(Libâs-5889);Müslim, *Sahih*, c.I, s.222-223(Tahâret-257/261);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.V, s.11-12(Edep-2757);İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni(209-273), *es-Sünen*, Tahk:Şuayb Arnauld ve Ark, Müessesetü'r-Risâle, 1.baskı, Beyrut 1430/2009, c.I, s.193(Tahâre-293);en-Nesâî, *el-Müctebâ*, c.VIII, s.519(Zînet-5041-5042).

¹⁶⁵İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.36-37. Ayrıca bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.259.

¹⁶⁶el-Bakara, 2/125. Ayrıca bkz:Şamil İA, *"Makam-ı İbrahim"*, ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.IV, s.39-50.

¹⁶⁷ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.361.

¹⁶⁸el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.IV, s.141(Ehâdisu'l-Enbiyâ-3358);Müslim, *es-Sahîh*, c.IV, s.1840(Fezâil-2371).

¹⁶⁹Ayet için bkz:Sâd, 38/32.

¹⁷⁰el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.I, s.64(Gusl-278);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.304(8025);c.II, s.347(8550);c.II, s.490(10358);c.II, s.511(10646). Ayrıca bkz:İbn Kesîr, *el-Bidâye*, c.I, s.506-515;en-Neccâr, *Kasas*, s.415-418;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.IX, s.142-143;Harman, *"İdris"*, c.XXI, s.478-480.

¹⁷¹en-Nâsıf, Mansur Ali, *et-Tâcu'l-Usul fi Ehâdisi'r-Rasûl*, Temel Neşriyat, İstanbul (trs), c.III, s.301.

¹⁷²Mesela, Tevrat gibi Kur'an da cinsî temas veya herhangi bir sebeple menî gelmesi, hayz ve lohusalıktan kurtulma sebebiyle yıkanılmasını (gusl) emreder. Lohusalık müddeti, Tevrat'ta olduğu gibi, İslâm hukukunda da kırk (Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.225, 235-236) gündür.

¹⁷³el-Mevsûât, *"Teyemmüm"*, Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XIV, s.248-273;Wensick, A.J, *"Teyemmüm"*, İA, MEB Basımevi, İstanbul 1993, c.XII/I, s.223.

¹⁷⁴ez-Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmiyyu ve Edilletuh*, Dâru'l-Fıkr, 2.baskı, Dımeşk 1405/1985, c.I, s.407. Ayrıca bkz:el-Mevsûât, *"Teyemmüm"*, c.XIV, s.248-273;Komisyon, *İslam İlmihali*, c.I, s.208-210.

cevazın verildiği belirtilir. Bu tür temizliğin önceki ümmetlerde bulunması uzak bir olasılık değildir.¹⁷⁵ Bir de Hz. Peygamber (s.a.v), kendisi için yerin mescid kılındığını ve toprağın da temiz kılındığını¹⁷⁶ bu özelliğin ise daha önceki milletlere verilmediğini açıklamıştır.¹⁷⁷

Sonuç olarak, temizlik meselesi, her dinde ve her toplumda çok önemli bir mesele olmayı sürekli korumuştur. Bu bağlamda çalışma dahilinde delillerine ulaşabildiğimiz kimi peygamberlerde her türüyle temizliğin var olduğunu söyleyebiliriz. Bu, var olup olmadığına dair delil bulamadığımız diğer peygamberlerde her türüyle temizliğin olmadığını asla göstermez. Delilin olmamasını, onlarda temizliğin olmadığına yormak mümkün değildir. Çünkü vahye bağlı dinlerde her tür temizliğe her zaman önem verilmiştir.

3.2. Namazın Tanımı ve Peygamberlerde Namaz

Namaz, dua veya hayırlı dua manasına gelir. Müslümanların yaptıkları ve bazı hareketleri kapsayan ibadete namaz denir.¹⁷⁸ Allah'a karşı tespih, tazim ve şükürün ifadesidir.¹⁷⁹ Pek çok ayette namaza işaret edilmiştir. Bu ibadete ve yapılaş şekillerine sünnette çok yer verilmiştir.¹⁸⁰ Allah'ın varlığını ve birliğini onayladıktan sonraki en büyük ve en önemli farz ibadet, namazdır.¹⁸¹

Aynı şekilde Hz. Âdem'in namaz kıldığına¹⁸² ve vefat ettiği zaman cenaze namazının kılındığına¹⁸³ dair çeşitli kaynaklarda malumat vardır.

Hz. İdris'in ağlayarak secde ettiği¹⁸⁴ ve halkına namaz kılmayı emrettiği¹⁸⁵ dile getirilmiştir. Bu bağlamda Mevdudi, sapık toplumun ilk işlediği

¹⁷⁵Bazı araştırmacılar(Bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.29) teyemmümün diğer milletlerde de olabileceğini ileri sürerler. Onlar bu konuda "Talmud'da yer aldığı belirtilen ve su bulunmadığında kumun kullanılması ilişkin bilgiye" dayanırlar(Bkz:Wensick, "*Teyemmüm*", c.XII/I, s.223).

¹⁷⁶İlgili hadis için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.I, s.74(Teyemmüm-335);Müslim, *es-Sahîh*, c.I, s.370(Mesâcid-521).

¹⁷⁷el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud (ö.587), *Bedâiu's-Sanâiğ Fi Tertibi's-Şerâiğ*, Tahk:Ali M. Muavvaz-Adil Adil A, Daru'l-Kütüb'l-İlmiyye, 2.baskı, Beyrut 1424/2003, c.VI, s.277-278.

¹⁷⁸Döndüren, Hamdi, "*Namaz*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.V, s.17-39. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.191;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.217-223.

¹⁷⁹Döndüren, *İlmihal*, s.191. Ayrıca bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.IX, s.6170;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.220.

¹⁸⁰Bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.I, s.78(Salât-349);Müslim, *Sahîh*, c.I, s.292(İmân-391/392);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.I, s.202(Salât-315);en-Nesâî, *el-Müctebâ*, c.I, s.226(Salât-458).

¹⁸¹Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.I, s.28 ve c.5, s.6. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.191.

¹⁸²Erdem, *Hazret-i Adem*, s.170. Ayrıca bkz:el-Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zaman*, s.31. Bu tür bilgilerle Hz. Âdem'de namaz ibadetinin var olduğunu ispatlamak oldukça zordur ve takip ettiğimiz ilkeye de uygun değildir.

¹⁸³Erdem, *Hazret-i Adem*, s.167. Ayrıca bkz:el-Mes'ûdî, *Ahbâru'z-Zaman*, s.33;İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim(159-235/776-849), *el-Musannef*, Tah:Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed, el-Faruku'l-Hadise, 1.baskı, Kahire 1429/2008, c.III, s.243(Cenâiz-11014).

¹⁸⁴Meryem, 19/56. Konuyla ilgili bilgi için bkz:Harman, "*İdris*", c.XXI, s.478-480;en-Neccâr, *Kasas*, s.25.

günahın namazı zayi etmek olduğunu, önceki peygamberlerin ümmetlerinin hepsinin ilk önce namazı terk ettiklerini dile getirmiştir.¹⁸⁶ Namaz ibadetinde her zaman abdest veya boy abdesti ile kibleye yönelme vardır.¹⁸⁷ Bir ayette¹⁸⁸ namaz kılma duyarlılığını kaybeden ve şehvetlerine uyanlardan söz edilir. Orada geçen إضاعة الصلاة ifadesinden ya namazın terk edilmesi veya erkânına riayet ederek kılınmaması ya da vaktinin geciktirilmesi¹⁸⁹ anlaşılmıştır. İnsanla Allah arasındaki bağ, namazın yokluğuyla zedelenir. Bu açıdan eski toplumlar, ilk önce namazı bırakmışlar ve böylece sapıtmışlardır.¹⁹⁰

Bazı ayetlerde yer alan namazla ilgili ifadelerden namazın içindeki kıyam, rukü ve özellikle de secde gibi şartlardan bahsedildiği anlaşılmıştır.¹⁹¹ Ayette peygamberin namaza devam eden, şartlarına uyan ve ırkından namaz kılanlar olması için dua ettiği açıklanır.¹⁹² Hz. İbrahim'in üç tarizinden biri de karısını, kız kardeşi olarak lanse etmesidir. Bunun sebebi, eşi Sare'yi kraldan gelebilecek kötülükten korumaktır.¹⁹³ O sırada Sare'nin bir rivayete göre, abdest aldığı ve namaz kıldığı¹⁹⁴ söylenir.

Bir ayet¹⁹⁵ Hz. İbrahim'in makamının kible yapıldığı ve peygamberimizin o makama doğru namaz kıldığı¹⁹⁶ şeklinde açıklanmıştır. Kâbe, Hz. Musa ile toplumunun da kiblesidir. Buna göre namazda kibleye yönelmek, onun şeriatında vardır.¹⁹⁷ Bu bilgilerde namaz kılmaya, rükua eğilmeye, secdeye varmaya, kibleye yönelmeye ve makamda tavaf namazı kılmaya dair işaretler vardır. Bir de aynı ayetin delaletiyle yine yakın gelecekte, o soydan gelen son peygamberin Mekke'yi fethedeceği, kutsal beldede namaz kılınmasını sağlayacağı ve namazın her peygambere farz kılınan müstesna bir ibadet olduğu da anlaşılıyor.¹⁹⁸

¹⁸⁵Bilgi için bkz:en-Neccâr, *Kasas*, s.24-49;Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.56-60;es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.295-297.

¹⁸⁶el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.III, s.225.

¹⁸⁷Bkz:İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1032.

¹⁸⁸Meryem, 19/59.

¹⁸⁹İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dimeşkî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tahk:Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tayyibe, 2.baskı, Riyâd 1420/1999, c.V, s.1243-246. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.121-125;İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.II, s.157-158.

¹⁹⁰İbn Kesîr, *Tefsîr*, c.V, s.1243-246. Ayrıca bkz:el-Mevdûdî, *Tefhim*, III, 225;el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.121-125.

¹⁹¹el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XII, s.36-37. Ayrıca bkz:İbn Kesîr, *Tefsîr*, c.V, s.413-414;İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.II, s.539.

¹⁹²İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.II, s.302.

¹⁹³Harman, Ömer Faruk, "*İbrahim*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2000, c.XXI, s.266-272;Hızlı, Mefail, "*İbrahim*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.67-70;ed-Derviş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.361. Bu olay Tekvin'in 12/11-21 ve 20/1-2'de de geçer.

¹⁹⁴el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.IV, s.141(Ehâdisu'l-Enbiyâ-3358);Müslim, *es-Sahîh*, c.IV, s.1840(Fezâil-2371). Bilgi için bkz:Hızlı, "*İbrahim*", c.III, s.67-70;Harman, "*İbrahim*", c.XXI, s.266-272.

¹⁹⁵el-Bakara, 2/125.

¹⁹⁶Yazır, *Hak Dini*, c.V, s.3397.Ayrıca bkz:Bozkurt, Nebi, "*Makam-ı İbrahim*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2003, c.XXI, s.142-143.

¹⁹⁷el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.VIII, s.371.

¹⁹⁸Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1986, c.VI, s.3170.

Hz. İsmail'de de namaz ibadeti vardır ve bu husus, çocuklarına namazı emretmesinde¹⁹⁹ kendini açıkça gösterir. Bir ayet²⁰⁰ Hz. İbrahim'e, Hz. İshak'a ve Hz. Yakub'a namaz kılmalarının ve zekât vermelerinin vahiyle bildirildiğine işaret eder. Bu iki ibadetin zikredilmesi, namazın bedeni ibadetlerin, zekâtın da mali ibadetlerin en faziletlieleri olmalarındandır.²⁰¹ Hz. Yakub ile ilgili bir ayetin²⁰² tefsirinde onun namaz kıldığından ve namazında sağa sola baktığından bahsedilir. Bundan hareketle namazda öteye beriye bakmak, namazın sevabının eksilmesine neden olur ve mekruh bir davranıştır.²⁰³ Bir hadiste kişinin namazında sağa sola bakışının, onun namazından şeytanın aşırıldığı bir hisse olduğu ya da bir başka hadiste kul sağa sola bakmadığı müddetçe Allah'ın da ona baktığı, sağa veya sola iltifat edince de Allah'ın ondan ayrıldığı dile getirilir.²⁰⁴

Kur'ân'da, Hz. İshâk ile Hz. Yakub'un namaz kıldıklarından bahsedilir. İlgili ayette onlara namazı dosdoğru kılmaları ve zekatı vermelerinin vahy edildiği bildirilir.²⁰⁵

Bir ayetin tefsirinde Kurtubî, Yahudiler ile Hristiyanların namaz kıldıklarından söz etmiştir.²⁰⁶ Bu bilgi, bize bu iki büyük dinde de namazın emredildiğini gösteren bir başka delildir. Ayrıca Hz. Peygamber bir hadisinde terlik ya da ayakkabılarıyla namaz kılmayan Yahudilere muhalefet edilmesini emretmiştir.²⁰⁷ Bu da bu iki büyük dinde namazın var olduğunu gösteren bir başka delildir.

Kimi ayetlerde Hz. Şuayb'ın namaz kıldığından, namazın genel olarak kötülükleri ve münkerleri²⁰⁸ engellediğinden söz edilir. Hasan-ı Basrî, gönderilen her peygambere namazın mutlaka farz kılındığını söylemiştir.²⁰⁹ Önceki din mensuplarının, namaz kılarken doğrudan secdeye gittiklerinden de bahsedilir.²¹⁰ Ayetlerde namaza²¹¹ ve kibleye yönelme²¹² olayına değinilir. Onlardan evlerini Beyt-i Makdis'e dönük yapmaları istenmiştir.²¹³ Hz. Musa, Kâbe'ye yönelerek gizlice namaz kılmıştır.²¹⁴ Onlar, cemaatle namaz kılmak için bir takım evler inşa etmiştir. Ayetteki أقِيمُوا الصَّلَاةَ ifadesinin, namazın birlikte kılınmasını ifade ettiği

¹⁹⁹Meryem, 19/55. Ayetin yorumu için bkz:es-Sâbûnî, *Safvet*, c.II, s.220-221.

²⁰⁰el-Enbiyâ, 21/72-73.

²⁰¹es-Sâbûnî, *Safvet*, c.II, s.279.

²⁰²Yûsuf, 12/83.

²⁰³Namazda sağa sola bakmanın mekruh olduğuna dair bkz:Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.258;ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.363-366.

²⁰⁴el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.IX, s.248. Hadis için bkz:Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.II, s.177-178(Salat-909/910).

²⁰⁵Bkz:el-Enbiyâ, 21/73. Ayrıca bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.305;İbn Kesîr, *Tefsir*, c.V, s.354.

²⁰⁶el-Bakara, 2/2. Ayetin açıklaması için bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.180.

²⁰⁷Ebû Dâvud, *Sünen*, c.I, s.486(Salât-652).

²⁰⁸Hûd, 11/87. Benzer bir ayet için bkz:el-Ankebût, 29/35.

²⁰⁹el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.IX, s.87. Ayrıca bkz:İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1051.

²¹⁰Bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.337.

²¹¹Yûnus, 10/87.

²¹²Tâha, 20/12, 13.

²¹³İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1032.

²¹⁴en-Nesefî, *Medârik*, c.II, s.173.

de söylenmiştir.²¹⁵ Taha suresi 14.ayetten bir sebeple namazı zamanında kılamayanın, hatırladığında onu hemen kılması hükmü²¹⁶ de çıkarılmıştır. Kimi hadislerde hem bu konuya hem de vaktinde kılınmamış sonradan iade edilmiş olan bir sabah namazına²¹⁷ da temas edilir. Ayrıca Hz. Musa'dan namaz kılarken ayakkabısını çıkarması istenir.²¹⁸ Yazır, bir başka ayetin²¹⁹ ben-î israil ile bizim namazımızın aynı olduğuna ve namazın topluca kılınması gerektiğine; Taberî ise namazın rükuu ile secdesinin tam yapılmasına, kıraat ile huşunun eksiksiz yerine getirilmesine ve namazın sürekli gözetlenmesi gerektiğine işaret ettiğini dile getirir.²²⁰

Hz. Peygamber bir hadisinde Hz. Davud'un namazının Allah katında en sevimli namaz olduğunu söylemiştir.²²¹ Hz. Süleyman'ın San'a'ya gittiği, orada namaz kılmak için konakladığı ve su bulamadığı ifade edilmiştir. Burada Hz. Süleyman'ın namaz kılmak için konakladığı bilgisi, o peygamberde namaz ibadetinin varlığının bir kanıtıdır.²²² Ayrıca Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'ya sadece namaz kılmak için gelenin günahlarının affedileceği²²³ ve annesinin kendisinden çok uyumamasını biraz da gece ibadeti yapmasını istediğine²²⁴ ilişkin rivayetler de vardır. Bu bilgilerden hareketle adı geçen iki peygamberde de namaz ibadeti vardır.

²¹⁵el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.II, s.359.Ayrıca bkz:es-Sâbûnî, *Safvet*, c.I, s.595.

²¹⁶İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.255-256. Ayrıca bkz:el-Mevdûdî, *Tefsir*, c.II, s.235;İbn Kesîr, *Tefsir*, c.V, s.277;İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.II, s.371;el-Kurtubî, *el-Ahkâm*, c.XI, s.178-185;ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.362.

²¹⁷Hadis için bkz:el-Buhârî, *es-Sahih*, c.I, s.123(Mevâkît-597);Müslim, *Sahih*, c.I, s.477(Mesâcid-684);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, c.I, s.335-336(Salât-178);en-Nesâî, *el-Müctebâ*, c.II, s.293(Mevâkît-613);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.II, s.229(1598-1599);ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram (181-255), *Sünenü'd-Dârimî*, Tah.:Hüseyn Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, 1.baskı, Arabistan 1421/2000, c.II, s.783(Salât, 1265);Ebû Dâvud, *Sünen*, c.I, s.324(Salât-435);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.I, s.443(Mevâkît-695/696);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.III, s.184(12940).

²¹⁸Tâhâ, 20/11. Ayetin açıklaması için bkz:el-Kurtubî, c.XI, s.173. Hz. Musa'ya verilen bu açık ilahi emirden ötürü Yahudilerin ayağa giyilen herhangi bir şeyle namaz kılmadıkları ve dua etmedikleri ifade (Arslan, Ali, *İbadetin Sir ve Hikmetleri*, Arslan Yay., İstanbul (trs), s.29.) edilir. Bu olay, Medine'de gündeme geldiğinde Hz. Peygamber 'Ayakkabılarıyla veya mestleriyle namaz kılmayan Yahudilerin aksine amel edin.' (Ebû Dâvud, *Sünen*, c.I, s.486(Salât-652) demiştir.

²¹⁹Bkz:el-Bakara, 2/83.

²²⁰Ayetin tefsiri için bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.337;et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr(224-310), *Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Tahk:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru hicr, 1.baskı, Kahire 1422/2001, c.I, s.392;et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Muhtasaru Tefsiri't-Taberî*, İht.:M. Ali es-Sâbûnî-Salih Ahmed Rıza, Çev.:Mehmet Keskin, İstanbul 1990, c.I, s.69;Şamil İA, "Ahd", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.I, s.53-56;Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.369-370.

²²¹el-Buhârî, *es-Sahih*, c.II, s.50(Teheccüd-1131);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.173(Sıyâm-2665);en-Nesâî, *el-Müctebâ*, c.3, s.192(Sıyâm-1630). Ayrıca bkz:Harman, Ömer Faruk, "Davûd", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1994, c.IX, s.21-25.

²²²en-Nesefî, *Medârik*, c.III, s.207. Ayrıca bkz:Güner, "Müşterek Dinî Pratikler", s.166.

²²³İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.414(İkâmetü'ssalât-1408);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.176(6644). Ayrıca bkz:Güner, "Müşterek Dinî Pratikler", s.166.

²²⁴İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.4357-358(İkâmetü's-Salât-1333). Ayrıca bkz:Güner, "Müşterek Dinî Pratikler", s.166.

Hız. Lokman'ın oğlundan²²⁵ namazı kılmasını, iyiliğı emretmesini ve kötülüğı engel olmasını istemiştir.²²⁶ Ayet, vakit ve farzlarına riayet ederek namazın kılınmasıyla da açıklanmıştır.²²⁷ Bu bilgiler bize, Hız. Lokman'ın namaz kıldığını ve çocuklarından onu yapmalarını istediğıine işaret eder. Ayrıca namaz ibadetinin önceki şeriatlarda da olduğunu gösterir.

Hız. Zekeriya'ya sabah-akşam Allah'ı tesbih etmesinin emredilmesi²²⁸, bir görüşe göre, Allah için sabah-akşam namazlarını kılmasını ifade eder.²²⁹ Hız. Zekeriya, çocuğı olacağına ilişkin müjdeyi mihrapta namaz kılarken almıştır. Mihrabı dikkate alanlar, önceki dinlerde imamın cemaate nazaran daha yüksek yerde durabileceğı görüşüne varmışlardır. Bu, kimilerince caiz görülmüş ve bazıları tarafından da kibirlenmeye neden olabileceğı endişesiyle uygun görülmemiştir. Hız. Zekeriya namaz kılarken dua etmiş ve duası da namazda iken kabul edilmiştir.²³⁰

Bir ayete göre Hız. Meryem'den secde etmesi ve rükua eğilenlerle birlikte eğilmesi istenmiştir.²³¹ Ayetteki قنوت ifadesi, huşu' içinde itaat etmeyi ve namazda uzun süre rükuda beklemeyi anlatır.²³² Hız. Yahya'nın Tevrat'ın hükümlerini yaşamaya çalıştığı hadislerde dile getirilmiştir.²³³ Bu deliller, gerek Hız. Meryem gerekse Hız. Yahya (a.s) zamanında rükua ve secdesi olan bir namazın var olduğuna işaret eder.

Hız. İsa, Rabbisinin kendisine namazı emrettiğini açıklamıştır.²³⁴ Bu, namaza devam etmesinin emredildiğı manasına alınmıştır.²³⁵ Bu bilgi de bize Hız. İsa'nın namaz kıldığını ve toplumuna da namaz kılmalarını emrettiğini gösterir.

Sonuç olarak, dinlerde en büyük ibadet, namazdır ve vahye müstenit önceki dinlerde de tavsiye edilmiştir. Bu bağlamda önceki ümmetlerde namazın var olduğu kesinlik kazanmıştır. Bu ibadet, peygamberimizin namaz farz kılınmazdan evvel kıldığını namaz da olabilir.²³⁶ Ayrıca hadislerde de bunu destekleyen öğeler vardır.²³⁷

²²⁵Lokman, 31/17-18.

²²⁶el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XIV, s.68-69. Ayrıca bkz:Güner, "*Müşterek Dinî Pratikler*", s.166.

²²⁷İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.III, s.66;es-Sâbûnî, *Safvet*, c.II, s.393.

²²⁸Meryem, 19/11.

²²⁹es-Sâbûnî, *Safvet*, c.I, s.199-200.

²³⁰el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.76, 85. Ayrıca bkz:İbn Kesîr, *Muhtasar*, c. I, s.280;Güner, "*Müşterek Dinî Pratikler*", s.167.

²³¹Âlu İmrân, 3/42-43. Tefsir için bkz:İbn Kesîr, *Tefsîr*, c.II, s.42.

²³²İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.I, s.282. Ayrıca bkz:Güner, "*Müşterek Dinî Pratikler*", s.167.

²³³Hadis için bkz:et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.V, s.148-149(Emsâl-2863);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.IV, s.202.

²³⁴Meryem, 19/30-31.

²³⁵Ayetin tefsiri için bkz:es-Sâbûnî, *Safvet*, c.II, s.215;el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.103;Güner, "*Müşterek Dinî Pratikler*", s.166.

²³⁶Döndüren, *İlmihal*, s.191;Döndüren, "*Namaz*", c.V, s.17-39.

²³⁷Turgay, "*Yahya*", c.VI, s.369. Güner, *Müşterek Dini Pratikler*, s.168.

3.3. Orucun Tarifi ve Peygamberlerde Oruç

Oruç, bir şeyden uzaklaşmak, bir şeye karşı kendine sahip olmak ve kendini tutmak gibi manalara gelir.²³⁸ Terim olarak oruç, şartlarını taşıyanların niyet ederek ikinci tandan (fecd-i sadık) güneşin batışına kadar yemekten, içmekten ve benzeri işlerden uzaklaşmalarıdır.²³⁹ Oruç, ayetle emredilmiş²⁴⁰ ve bir çok hadiste zikredilmiş bir ibadettir.²⁴¹

Müşriklerin cahiliye devrinde aşura orucunu tuttukları²⁴² Hz. Peygamberin ise hem cahiliye döneminde hem de Mekke döneminde aşure orucu devam ettiği²⁴³ ve Medine'ye geldiğinde ramazan orucu farz kılınana kadar hem kendisi tuttuğu hem de sahabilere de tavsiye ettiği bildirilmiştir.²⁴⁴ Bir habere göre o, Yahudilerin tuttukları aşure orucunu tutmuştur.²⁴⁵

Ramazan orucu farz kılınca muhtemelen önceki din mensuplarının uygulamasına da bakılarak yatsı kılındıktan ya da uyduktan sonra kişi, artık daha yemek yiyemez, su içemez ve ilişki de yaşayamazdı. Hz. Ömer, bu rağmen bir ilişki yaşayınca durumu Hz. Peygambere aktarmıştı. O, buna verilecek bir cevabı

²³⁸ez-Zuhaylî, *el-Fıkh'l-İslâmiyyu*, c.II, s.566;İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed(541-620/1146-1223), *el-Muğni*, Tahk:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki-Abdulfettah Muhammed b. Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüp, 3.baskı, Riyad 1418-1997, c.IV, s.323 ve 325;el-Kâsânî, *Bedâi'*, c.II, s.2549;Döndüren, *İlmihal*, s.415;Kerimoğlu, Yusuf-Köten, Akif, "Oruç", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.V, s.137;Unat, Faik Reşit, "Savm", İA, ME Basımevi, 1.baskı, İstanbul 1964, c.IX, s.408-419;Dönmez, İbrahim Kâfi, "Oruç", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2007, c.XXXIII, s.416;el-Mevsûât, "Savm", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XXVIII, s.7;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.381;el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ(436-516/?-1122), *Meâlimü't-Tenzil*, Tah: Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dar-u Tayyibe, Riyad 1409/1989, c.V, s.227.

²³⁹ez-Zuhaylî, *el-Fıkh'l-İslâmiyyu*, c.II, s.566. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273;Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.625; Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.247;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.381;el-Mevsûât, "Savm", c.XXVIII, s.7.

²⁴⁰el-Bakara, 2/185. Oruç ile ilgili diğer âyetler için bkz:el-Bakara, 2/183-187.

²⁴¹Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.252. İlgili hadisler için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004;Müslim, *Sahîh*, c.II, s.762(Savm-1081);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.III, s.388-389(Nikâh-2046);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.88-89(Siyâm-2411-2412);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.631-632(Siyâm-1745);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.379(3592);İbn Mâce, *Sünen*, c.III, s.53(Nikâh-1845).

²⁴²Bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.213. Ayrıca bkz:Cilacı, Osman, *İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, Beyan Yay., 1.baskı, İzmir 1401/1980, s.110-112.

²⁴³el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004;Müslim, *Sahîh*, c.II, s.792, (Siyâm-1125);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.103(Siyâm-2442); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.229-232(Siyâm-2847-2857);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.360(h:8702);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.623(Siyâm-1733).

²⁴⁴Kerimoğlu-Köten, "Oruç", c.V, s.137-151. İlgili hadis için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004;Müslim, *Sahîh*, c.II, s.795(Siyâm-1130);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.104(Siyâm-2444);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.623(Siyâm-1734);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.119-120(Savm-755);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.230-231(Siyâm-2847-2748);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.291(h:2644);c.VI, s.163(h:25808).

²⁴⁵Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.V, s.309. Ayrıca bkz: ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.382-384.

olmadığını belirtince "kadınlarınıza yaklaşmanız helal kılınmıştır."²⁴⁶ ayeti nazil olmuştur. Kurtubî, ayette geçen helal kılınmıştır ifadesinin, o davranışların önceden haram görüldüğünü veya sanıldığını ardından da uygulamanın iptal edilerek yerine yenisinin ikame edildiğini dile getirir.²⁴⁷

Hız. Âdem'e de oruç ibadetinin emredildiği değişik kaynaklarda belirtilmiştir.²⁴⁸ Peygamberimiz, miraç yolculuğunda Hız. İdris'e uğramıştır. Onun her ay belli günlerde oruç tutmayı emrettiği açıklanmıştır.²⁴⁹ Bu, Hız. İdris zamanında orucun var olduğunu kanıtlar. Önceki şeriatlerden bahseden ayet²⁵⁰ peygamberlere oruç gibi ibadetlerden oluşan ve asılları değişmeyen şeriatler verildiği²⁵¹ şeklinde yorumlanmıştır. Oruç öteden beri uygulanan bir ibadettir.²⁵²

Hız. Âdem'in her ayın aydınlık günlerinde, yani "eyyamü'l-bîd" de²⁵³ oruç tuttuğu hadislerde aktarılmıştır.²⁵⁴

Özellikle de aşura orucu, Hız. Nuh'tan itibaren bütün semavi dinlerde önemli bir yer işgal eden ve câhiliye devri arapları arasında da Hız. İbrahim'den beri önemli görülüp oruç tutulan bir gündür. Nuh'dan (a.s) beri bütün sâmi dinlerde makbul sayılan aşura gününde oruç tutmak, Yahudilere de farz kılınmıştır.²⁵⁵ Bu bağlamda Hız. Musa, Tur'daki kırk günlük süreyi²⁵⁶ oruçlu olarak geçirmiş,²⁵⁷ firavundan kurtulduğu ve onun da boğulduğu gün olduğundan şükür için aşure gününde oruç tutmuştur.²⁵⁸

Oruçla ilgili "Ey iman edenler! Oruç, sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz."²⁵⁹ ayeti bağlamında dört görüş beyan edilmiştir. Bu görüşler, orucun vakit, adet, sıfat

²⁴⁶el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö.468), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah:Kemal Besyumi Zağlul, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1411/1991, s.53-54. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273.

²⁴⁷el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273-274.

²⁴⁸Erdem, *Hazret-i Adem*, s.170.

²⁴⁹en-Neccâr, *Kasas*, s.23-26. Ayrıca bkz:es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.297.

²⁵⁰eş-Şûrâ, 32/13.

²⁵¹İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c. IV, s.1653.

²⁵²Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.625.

²⁵³Ay takvimine göre her ayın 13, 14 ve 15.günlerinde ay dolunay olduğundan geceleri gündüz gibi aydınlık olur. Buna eyyamü'l-bîd denir ve eskilerin bu günlerde oruç tuttuğu (Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.387.) söylenir.

²⁵⁴en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.IV, s.53

²⁵⁵Yavuz, Yusuf Şevki, "*Âşûrâ*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1991, c.IV, s.25-26. Hadis için bkz:Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.360-361(h:8702).

²⁵⁶el-Bakara, 2/51.

²⁵⁷Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.352. Ayrıca bkz:Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.233;Yavuz, "*Âşûrâ*", c.IV, s.25-26;Hız. Musa'nın oruç tuttuğundan hadislerde söz (bkz:Harman, Ömer Faruk, "*Musa*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2006, c.XXXI, s.207-213) edilmiştir.

²⁵⁸Hadisler için bkz:el-Buhârî, *es-Sahih*, c.III, s.44(Savm-2004);Müslim, *Sahih*, c.II, s.795(Siyâm-1130);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.105-106(Siyâm-2444);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahih*, c.III, s.119-120(Savm-755);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.230-231(Siyâm-2847-2748);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.291(h:2644);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.623(Siyâm-1734).

²⁵⁹el-Bakara, 2/183.

ve farz bakımından emredilmesiyle ilgilidir.²⁶⁰ Bazı fıkıhçılara göre ayetteki benzetme, vakit olarak veya miktar olarak bir teşbihtir. Buna göre kavmiyle birlikte Hz. Musa'ya da ramazan orucu aynı ayda ve otuz gün olarak emredilmiş olduğu anlaşılır.²⁶¹

Teşbihin orucun niteliğine işaret etmesi aslında, yemek, içmek ve cinsi ilişkide bulunmak gibi işlerin oruç sırasında yasaklandığı anlamına gelir. Ayrıca teşbihin, ramazan veya aynı miktar orucun, öncekilere farz olduğuna işaret ettiği de söylenmiştir.²⁶² Orucun önceki ümmetlere de farz kılındığını belirten ayet, kimi bilginlere göre, bi'setin hemen başında hem her ay üç gün olarak tutulan oruca hem de aşure orucuna işaret eder. Hatta önceki dinlerde her aydan üç gün ve bir de aşure orucunu tutmak farz kılınmıştır. Ramazan orucu emredilince üç günlük ve aşure oruçlarını tutup tutmamakta insanlar, özgür bırakılmıştır.²⁶³

Hz. Peygamber, bir hadislerinde ehl-i kitapla bizim orucumuz arasındaki temel farkın, sahur yemeğini yemek olduğunu söylemiştir. Bu bilgi orucun, ehl-i kitap mensuplarına da farz olduğunu gösterir.²⁶⁴ Bu, orucun önceki milletlere de farz kılındığı emriyle de uyumluluk arz eder.

Hz. Peygamber, Yahudilerin aşure günü oruç tuttıklarını görmüş ve nedenini sormuştur. Yahudiler, Hz. Musa ve kavminin, o gün firavundan kurtulduğundan oruç tuttıklarını açıklamışlar, bunun üzerine Hz. Peygamber, kendisinin, Hz. Musa'ya onlardan daha yakın²⁶⁵ olduğunu söylemiştir. O nedenle peygamber, o günde oruç tutmuş²⁶⁶ ve sahabelere de oruç tutmalarını²⁶⁷ tavsiye etmiştir.²⁶⁸

Hz. Davud, oruç tutmasıyla tanınan bir peygamberdir ve onun tutmayı adet edindiği oruç, peygamberimizin²⁶⁹ diliyle de tavsiye edilmiştir.²⁷⁰ Oruç ayeti aynı zamanda onun şeriatında bu ibadetin varlığına da delil sayılmıştır.

²⁶⁰İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c. I, s.73;Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.625;ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.379.

²⁶¹el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273.

²⁶²Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.626;c.II, s.275.

²⁶³el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273. Ayrıca bkz:Yavuz, "*Âşûrâ*", c.IV, s.25.

²⁶⁴en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.115(Sıyâm-2487).

²⁶⁵el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.360(h:8702);Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.308-309.

²⁶⁶el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.103(Sıyâm-2442);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.231(Sıyâm-2851);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.118-119(Savm-753-754);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.623-624(Sıyâm-1733-1734).

²⁶⁷Hadisler için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.44(Savm-2004);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.105-106(Sıyâm-2444);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.119-120(Savm-755);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.229-232(Sıyâm-2847-2857);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.360(h:8702);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.623(Sıyâm-1734).

²⁶⁸el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.390-391. Ayrıca bkz:İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.74-75;es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekrb. Muhammed b. el-Hudayrî(849-911/1445-1505), *ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr*, Tah:Abdullah b. A. et-Türkî, Merkezû Hicr, 1.baskı, Kahire 1424/2003, c.I, s.366.

²⁶⁹Hadis için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.IV, s.160-161(Enbiyâ-3420) ve c.II, s.50(Tehecûd-1131);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.173(Sıyâm-2665);en-Nesâî, *el-Müctebâ*, c.III, s.192(Sıyâm-1630).

²⁷⁰Harman, "*Davûd*", c.IX, s.21-25;ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.377-378.

Müfessirler, peygamberlere emredilen şeriatların hepsinde orucun olduğunu²⁷¹ söylemişlerdir. Bu bağlamda ayetteki benzetmenin ramazan orucu olduğu dile getirilmiştir.²⁷²

Hz. Yahya döneminde orucun varlığı, hadislere bağlıdır. Bu peygamber, hem oruç tutmuş hem de insanlara oruç tutmayı tavsiye etmiştir.²⁷³

Hz. Meryem de bir ayete²⁷⁴ göre oruç tutmayı adanmıştır. Onun bu orucunun, bir "susma" orucu olduğu da söylenmiştir.²⁷⁵ Belki de onun tabii olduğu şeriata göre, susmayı nezretmek, uyulması gereken şer'i bir emir de olabilir.

Hz. İsa zamanında da oruç vardır. Sizden öncekiler ifadesinin kapsamına onlar da dahildir. İslam'ın ilk döneminde tutulan oruç, Hristiyanların tuttuğu oruca çok benzer. Zaman açısından onlar da ramazan ayını oruçlu olarak geçirirler.²⁷⁶ Hadislerde bu konuda bazı bilgiler vardır.²⁷⁷ Onlar, orucun zamanında ve miktarında değişiklikler yapmıştır.²⁷⁸ Bizden öncekiler, oruç tutarken konuşmaları yasaklanmıştı. Dinimizde ise oruçluyken kötü söz söylemek nehyedilmiştir. Bu, oruç tutulmayan zamanlarda bile müslümanın kötü söz söylemesinin yasak olduğu²⁷⁹ anlamına gelir.²⁸⁰ Orucun sayısız yararları²⁸¹ ancak, oruç tutularak gerçekleşir. Kimi hadislerde ehli kitabın orucuyla bizim orucumuzu ayıran şeyin, sahurda yemek olduğu, hatta sahurda iyi yemenin tüm peygamberlerin bir özelliği olduğu dile getirilmiştir.²⁸²

²⁷¹İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.75.

²⁷²en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.IV, s.53.

²⁷³Hz. Yahya'nın kavmine, Allah kendilerine orucu emrettiğini bildirmiştir. O, orucun, yanında misk kokusu olduğu halde, bir topluluk içinde bulunan ve hepsi ondaki misk kokusunu duyan bir kimseye benzediğini belirtmiştir. ayrıca o, oruçlunun ağız kokusunun, Allah katında misk kokusundan daha güzel olduğunu(bkz:Turgay, "*Yahya*", c.VI, s.369) da dile getirmiştir. Bu hadis için bkz:et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.V, s.148-149(Emsâl-2863);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.IV, s.202(h:17953).

²⁷⁴Meryem, 19/26.

²⁷⁵el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.III, s.217.

²⁷⁶İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.74-75. Ayrıca bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.625;el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.273-275.

²⁷⁷Bkz.Müslim, *Sahîh*, c.II, s.792-793(Sıyâm-1126).

²⁷⁸"Hristiyanlara bir ay oruç tutmak farzdı ama onlardan biri, hastalanınca, eğer Allah onu iyileştirirse orucumuza on gün ilave edeceğiz dediler. Bir başka zaman, bir diğeri et yedi ağzında yara oluştu. Bunun üzerine, onlar, Allah, onu, eğer iyileştirirse, orucumuza yedi gün ilave edeceğiz, dediler. Ardından bir kralları hastalanınca ilave etmeye devam ettiler. Artık orucu, ilkbaharda tutacağız, dediler. Ravi, oruçlarını elliye ulaşmış olduğunu (bkz:en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.IV, s.53) söylemiştir. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.273;ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.379.

²⁷⁹İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.74-75. Ayrıca bkz:es-Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, c.I, s.201.

²⁸⁰İlgili hadis için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.26(Savm-1903);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.II, s.590-592(Sıyâm-1689-1692);Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.IV, s.43-44(Sıyâm-2362/2363);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.347-350(Sıyâm-3233-3240);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.453(9838).

²⁸¹Döndüren, *İlmihal*, s.316.

²⁸²Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.IV, s.202(h:17954). Tarihte bilinen hemen hemen bütün dinlerde oruç daima var olmuş ve mensuplarından da oruç tutmaları hep istenmiştir. Mesela, Yahudilik Hz. Musa tarafından emredilmiş keffaret orucunu benimsemiştir. Hristiyanlıkta ise

3.4. Zekâtın Tarifi ve Peygamberlerde Zekât

Zekât sözlükte artma, çoğalma, üretme, bereket ve övme manalarına gelir. Terim olarak ise belli mal türlerinin belli bir bölümünü ayette belirlenen kişilere vermektir.²⁸³ Hicri ikinci yılda farz kılınmıştır. Zekât sayesinde toplumsal refahı gerçekleştirilmiş ve servetin tekellerde toplanması engellenmiştir. Peygamberler, getirdikleri şeriatlarında zekâtı emretmişlerdir.²⁸⁴

Hz. Âdem'e hacla ilgili kuralların ilk defa Cebrail tarafından öğretildikten sonra, onun Kabe'yi ilk kuran olduğuyla ilgili bilgilere de güvenilirse eğer, Kabe'yi ilk kez tavaf ettiği ve hac yaptığı çeşitli dinsel-kültürel eserlerde beyan edilmiştir.²⁸⁵ İsrâ olayında Peygamberimizin Hz. İdris'e uğradığından söz edilir. Hz. İdris, malların zekâtını fakirlere vermelerini emretmiştir.²⁸⁶ Hz. Hud, fakirle zengin arasındaki uçurumu kapatan ve anarşinin sebep olduğu huzursuzlukları kıran zekâtı emretmiştir. Bu emre, çıkarları zedelenen azgın zengin kesim karşı çıkmıştır.²⁸⁷

Ayete²⁸⁸ göre dört peygambere²⁸⁹ zekât vermeleri bildirilmiştir. Mali ibadetlerin en üstünü olduğundan zekât, toplumlara emredilmiştir.²⁹⁰ Hz. İbrahim'e verilen sayfalarda muhtemelen zekât verme emri de vardır. Çünkü bu peygamberler, art arda gönderilmişlerdir. Ayete²⁹¹ göre Hz. İsmail, toplumundan zekât vermelerini istemiştir.²⁹² Zekât, bir çok yararına ilave olarak en başta toplumsal refahı sağlayan büyük bir ekonomik yardımlaşma ibadetidir.²⁹³ Kur'ân'da ayrıca Hz. İshâk ile Hz. Yakub'a da zekat vermelerinin emredildiği de hatırlatılır.²⁹⁴ Hemen her semavi, zekâtın verilmesini emretmiş olduğunu tahmin edebiliriz.²⁹⁵

Hasan-ı Basrî, gönderilen her peygambere namazın mutlaka farz kılındığını söylemiştir.²⁹⁶ Ayetler²⁹⁷ zekâtın, vahye dayalı her dinin temel noktalarından biri olduğuna işaret eder. Ben-î israile gelen her peygamber, bu

oruç tarihi gelişimi içinde değişikliklere uğramıştır. Bkz:Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s.486-488; İkinci, *Önceki Şeriatlar*, s.307;Güner, *Müşterek Dini Pratikler*,s.173-175.

²⁸³Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Çağrı Yay, 5.baskı, İstanbul 1983, s.33. Ayrıca bkz:el-Mevsûât, "Zekât", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XXIII, s.126;İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.IV, s.5;Döndüren, *İlmihal*, s.383-385;Şamil İA, "Zekât", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.VI, s.330-333;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.419-420;Karaman, Hayreddin, "Zekât", Meb İA, ME Basımevi, İstanbul 1993, c.XIII, s.495-504.

²⁸⁴Bilgi için bkz:Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.419-439;el-Mevsûât, "Zekât", c.XXIII, s.127-130.

²⁸⁵Erdem, *Hazret-i Adem*, s.167.

²⁸⁶Bkz:en-Neccâr, *Kasas*, s.23-26.

²⁸⁷Bkz:Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.97-99.

²⁸⁸el-Enbiyâ, 21/72-73;en-Neml, 26/2-3.

²⁸⁹Bunlar, Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Lut ve Hz. Yakub (a.s)'dır.

²⁹⁰Bkz:es-Sâbüni, *Safvet*, c.II, s.279;Kaya, *Kissalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, sayı:II, s.45.

²⁹¹Meryem, 19/53-55.

²⁹²el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.113-116.

²⁹³es-Sâbüni, *Safvet*, c.II, s.220-221.

²⁹⁴İkinci, *Önceki Şeriatlar*, s.305.

²⁹⁵İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, 21.

²⁹⁶el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.IX, s.87. Ayrıca bkz:İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1051.

²⁹⁷Ayetler için bkz:el-Bakara, 2/33, 83;el-Mâide, 5/12;el-A'râf, 7/156.

ibadeti emretmiş ancak onlar zamanla bunu unutmuştur.²⁹⁸ Müfessirler, Medine'de yaşayan Yahudi toplumundan zekâtlarını Hz. Muhammed'e vermelerinin emredildiğini ileri sürerler.²⁹⁹ Yahudilerde zekâtın makbuliyeti, gökten düşen ateşin yakmasıyla gerçekleşmiştir.³⁰⁰ İlgili ayette "Sen, 'Doğrusu Allah bize, (gökten inen) ateşin yiyeceği (yakıp kor edeceği) bir kurban getirmediğin hiçbir peygambere inanmamamızı emretti' diyenlere şöyle de. ..." denilir.³⁰¹ Bir başka ayette Hz. Adem'in iki oğlu kıssasında da kabul edilen ve edilmeyen kurbandan bahsedilir.³⁰²

Bakara suresinin 2. ayetinin tefsirinde Kurtubî, Yahudiler ile Hristiyanların namaz kıldıklarından söz etmiştir.³⁰³ Bu bilgi, bize bu iki büyük dinde namazın emredildiğini gösteren bir başka delildir. Allah, ayrıca ben-î isrâilden bir çok ahit de almıştır. Bunlardan birinde, zekâtı vereceklerine onlardan kesin söz alınmıştır.³⁰⁴ Karun, zenginliğini, milletine karşı stokçuluk için kullanmış ve zekâtını vermemiştir.³⁰⁵ Ondaki ahiret yurduna hazırlanması istenmiştir.³⁰⁶ Bu da o toplumda zekâtın bilindiğini gösterir.

Hz. Şuayb'a da zekâtın emredildiği malumdur.³⁰⁷ Ayette geçen mallarında istedikleri gibi hareket etme ifadesinden zekât kastedilmiştir.³⁰⁸ Onun kavmi, ticaretle ilgilenen bir toplumdur. Bu yüzden, eksik tartmak, haksız kazanç elde etmek, faizli işlem yapmak, stokçuluk yapmak ve kazancın zekâtını vermemek çok yaygın hale gelmişti. Onların bu ticari ahlaksızlıkları ancak, zekât ile kırılabilirdi.

Hz. Yahya, Hz. İsa'dan altı ay önce doğmuş ve Hz. Musa şeriatına göre amel eden peygamberlerin sonuncusudur.³⁰⁹ Hz. Yahya'nın³¹⁰ kitaba göre hareket etmesi ve İncil'e göre amel etmesi istenmiştir.³¹¹ Hz. Muhammed'in, onun hakkında bir sözü³¹² vardır ve onda Hz. Yahya'nın toplumundan sadaka

²⁹⁸el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.I, s.72.

²⁹⁹İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.I, s.59;es-Sâbûnî, *Safvet*, c.I, s.53.

³⁰⁰el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.17.

³⁰¹Âlu İmrân, 3/183.

³⁰²el-Mâide, 5/31.

³⁰³el-Bakara, 2/2. Kurtubî, bu ayetin tefsirinde hükümleri birbirleriyle çelişirken önceki şeriatların tümüne iman edilmesi nasıl istenmiştir? sorusunu sorar ve buna iki şekilde cevap verildiğini bildirir. 1.Tümüne iman edilmesi, Allah katından geldikleri yönüyledir ve bu görüş, önceki şeriatların delil olmayacağını söyleyenlerce ileri sürülmüştür. 2.Ayet, öncekilerin neshedilmemiş dinsel hükümlerine bizim de iman etmemiz istenmiştir. Bu görüş ise öncekilerin dinsel kurallarının bizim için de sınırlı manada dinsel kural olduğunu kabul edenlerce (el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.I, s.180) dillendirilmiştir.

³⁰⁴Şamil İA, "Ahd", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.I, s.53-56. Ayet için bkz:el-Mâide, 5/12.

³⁰⁵Yazır, *Hak Dini*, c.V, s.3755. Ayet için bkz:el-Kasas, 28/76.

³⁰⁶el-Kasas, 28/78.

³⁰⁷Hûd, 11/87.

³⁰⁸İbn Kesîr, *Tefsîr*, c.IV, s.344;İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.II, 229.

³⁰⁹Turgay, "Yahya", c.VI, s.369.

³¹⁰Meryem, 19/12.

³¹¹el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.27.

³¹²Hadis için bkz:et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.V, s.148-149(Emsâl-2863);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.IV, s.202(17953).

vermelerini istediği açıklanmıştır.³¹³ Çünkü sadaka, zekâtı da içerecek biçimde kullanılmıştır. Bu, zekât ibadetinin Hz. Yahya'da da var olduğunu gösterir.

Hız. İsa'nın zekâtla emredildiği bilinen bir husustur. İlgili ayet³¹⁴ zekâtın önceki ümmetlerde de farz olduğuna delildir. Hatta zekât hiçbir şeriatla kaldırılmamış ve aksine daima emredilmiştir.³¹⁵ Bu bağlamda şekilleri değişik olsa da her topluma zekât vermek, farz kılınmıştır.³¹⁶ Bu açıklamalara göre önceki ümmetlerde var olan zekat ile bize emredilen zekat arasında tamamen bir aynilikten söz edilemez. Bunu ifade edebilmek için önceki şeriatlardaki zekat uygulamalarının bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu açıdan zekatın önceki ümmetlere farz olduğunu net olarak söyleyebiliriz.³¹⁷

3.5. Haccın Tarifi ve Peygamberlerde Hac

Haccetmek, İslâm'ın beş temel esasından biridir. Tazim edilecek yerleri ve makamları ziyaret etmeye hac denir. Hac ayrıca, Arafat'ta bir süre durmak ve Kâbe'yi ziyaret etmekten ibaret olan bedenî ve malî bir ibadettir³¹⁸ ve hicrî dokuzuncu yılda farz kılınmıştır.³¹⁹ Haccın farz oluşuyla ilgili ayetler³²⁰ ve ibadetin nasıl yapılacağını gösteren hadisler³²¹ vardır.

Mekke'nin tarihinden söz eden eserlerde Kâbe'nin birer kez olmak üzere melekler, Hz. Âdem, Hz. Nuh'un çocukları ve tufandan sonra yıkılıp yok olunca son olarak Hz. İbrahim tarafından ilk temelleri üzere bina edildiği³²² açıklanır.³²³

³¹³Bkz:Turgay, "Yahya", c.VI, s.369.

³¹⁴Meryem, 19/31.

³¹⁵el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.103-103.

³¹⁶Bağçeci, Muhiddin, "Semavi Din" mad., ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.V, s.382-383;Turgay, "Yahya", c.VI, s.369.

³¹⁷Hız. İdris, Hz. Hûd, Hz. İbrahim, onun vasıtasıyla Hz. İshâk, Hz. Yakub ve Hz. Yusuf, Hz. İsmail, Hz. Şuayb, Hz. Yahya ve Hz. İsa'da zekâtın mana ve varlığı mevcuttur. Bkz:Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s.493-495;Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.307.

³¹⁸İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.V, s.5. Ayrıca bkz:el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.III; s.37-41;ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmiyyu*, c.III, s.8-9;İbn Rüşd, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelûsî (520-595), *Şerhu Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Tah:Abdullah el-Abbâdî, Dâru's-Selâm, 1.baskı, yrs 1416/1995, c.II, s.202;Wensinck, A.J., "Hac", İA, ME Basımevi, İstanbul 1993, c.V/I, s.12-18;Döndüren, *İlmihal*, s.559;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.511-515;el-Mevsûât, "Hac", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XVII, s.23; Özeydinli, Abdülkerim, "İslam'da Hac", DİA, TDV yay., 1.baskı, İstanbul 1996, c.XIV, s.389.

³¹⁹Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.4-5, 9;Döndüren, *İlmihal*, s.559.

³²⁰Ayetler için bkz:el-Bakara, 2/125,128,196;Âlu İmrân, 3/96-97;el-Kasâs, 28/57;el-Ankebût, 29/57;el-Hac, 22/27;İbrahim, 13/27.

³²¹Hadisler için bkz:Ebû Dâvûd, *Sünen*, c.III, s.145(Menâsik-1721);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.IV, s.5(Menâsik-3585).

³²²el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed(ö.250/864), *Ahbâru Mekke vemâ Cae Fihâ Mine'l-Âsâr*, Tah:Abdalmelik b. Abdullah b. Duheyş, Mektebetü'l-Esedî, 1.baskı, 1424/2003, c.I, s.28. "Ezrakî'de yer alan rivayette cennetten getirilen ve Kâbe'nin yerine kurulan çadır, Hz. Adem vefat edince ref edilmiş ve o çadırın yerinde çocukları tarafından taş ve kerpiçten bir beyt inşa edilmiştir. Bu haliyle ayakta kalan beyt, tufanda yerle bir olmuş ve yeri en son Hz. İbrahim için hazırlanmıştır." Eserin tahkikinde Osman b. Sâc'ın Vehb b. Münebbih'e yetişmediği halde ondan rivayet ettiği için ilgili rivayetin zayıf isnada sahip olduğu söylenmiştir.

Aynı kaynaklarda Hz. Âdem(a.s)'in haccettiğinden, Kabe'yi 7 defa tavaf ettiğinden ve Hz. Âdem'in tavafından beri tavaf yapmanın bir gelenek olduğundan da söz edilir.³²⁴ Bu bilgilerden hareketle Hz. Adem'in tavaf ibadetini yaptığını³²⁵ ve eğer bunu belli bir ibadetinin parçası olarak yapmış ise bunun hac ibadeti olduğu kanaatinin ağırlık kazandığını söyleriz.

Hız. Nuh'un da hac ibadetini yerine getirmekle yükümlü olan bir peygamber olduğu bir ayetin³²⁶ tefsiri bağlamında dile getirilmiştir.³²⁷ Bu tefsirden yola çıkarak Hz. Nuh da dahil ardı sıra gelen peygamberlerin, toplumlarından hac ibadetini yapmalarını istemiş oldukları sonucuna ulaşılır. Hz. Nuh'un tufandan önce Kabe'ye gelerek haccettiği rivayetlerde açıklanır.³²⁸ Bu, ayrıca Kâbe'nin bir kible ve toplanma yeri, emniyet ve güvenlik şehri, ticaret ve fuar merkezi olmasıyla da uyumludur. Çünkü hacda bu özelliklerin hepsi bir arada bulunur. Bu, Kabe'nin hac için kurulmuş olma ihtimalinin de göz ardı edilemez olduğunu da göstermesi açısından ilginçtir.

Kıssası anlatılan peygamberlerden biri olan ve gördüğü bir rüya üzerine Kabe'yi ziyaret eden Hz. Hud, Ahkâf bölgesinde yaşayan Ad kavmini hak dine davet etmiştir. Bir rivayete göre kendisine inananlarla birlikte Mekke'ye gidip yerleşmiştir.³²⁹ Ayrıca onun hac ettiğine dair hadislerde de kimi bilgiler vardır. Bu bağlamda Hz. Peygamber, Hz. Hûd'un dişi bir deve üzerinde hac için Uşfân'dan telbiye getirerek geçtiğini söylemiştir.³³⁰ Hz. Peygamber, vedâ haccında bir vadiden geçerken "*Bu vadinin hangi vadi olduğunu biliyor musunuz?*" diye sormuş ve "*Uşfan vâdisidir*" cevabını almıştır. Bunun üzerine o, "Hûd'un, beline aba tutunmuş, belinden yukarısını alacalı bir kumaşla bürünmüş, yuları hurma liflerinden örülmüş genç ve kızıl bir dişi deve üzerinde hac için buradan telbiye ederek geçmiştir."³³¹ şeklinde bir haber vermiştir. Buna göre Hz. Hud, Kabe'yi bir hac vesilesiyle ziyaret etmiştir ve bu onda haccı varlığının en bariz delilidir.

³²³ Ayrıca bkz:el-Fâsî, Takıyyüddün Muhammed b. Ali el-Mekkî el-Mâlikî, *Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.baskı, 1421/2000, c.I, s.175-176. Bu rivayete göre Hz. Adem beyti yapmamış, sadece bir çadır olarak kurulmuştur. Ancak başka rivayetlerde Hz. Adem'in veya meleklerin beyti ilk defa bina ettiğine de değinilmiştir. Mesela İbn Abbas, Kabe'yi ilk kuranın Hz. Adem olduğunu söylemiştir. Bkz:el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c.I, s.7;el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, c.I, s.177-178.

³²⁴ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c.I, s.61 ve c.I, s.419-420;el-Fâsî, *Şifâu'l-Ğarâm*, c.I, s.125;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, s.VI, s.13.

³²⁵ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s.61.

³²⁶ Bkz:eş-Şûra, 42/13. Bu ayet, aslında tüm dinlerde hac ibadetinin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

³²⁷ İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.IV, s.1653.

³²⁸ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s.61.

³²⁹ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c.I, s.62. Ayrıca bkz:Harman, Ömer Faruk, "*Hud*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1998, c.XVIII, s.279-281. Ezrakî'nin verdiği bir bilgide Hz. Hud ve Hz. Salih peygamberlerin toplumlarıyla olan mücadelelerinden ötürü vefat edinceye kadar haccedemedikleri dile getirilir(el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s.61). Ancak Ateş, İbn Abbas'ın bu iki elçinin de Kabe'ye geldiklerini ve haccettiklerini söylediğine eserinde yer vermiştir(Ateş, *İslam'a Göre*, s.127).

³³⁰ Şimşek, "*Hûd*", c.III, s.9-10. Ayrıca bkz:en-Neccâr, *Kasas*, s.38-39;Tabbâre, *Mea'l-Enbiyâ*, s.86-87;es-Sâbûnî, *Peygamberlik*, s.297;Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.45.

³³¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.232(2067). لقد مر هود و صالح ... يلبون ويحجون البيت العتيق

Hz. Salih'in de hem telbiye getirdiği hem de hac yaptığı hadislerde dile getirilir. Hz. Peygamber Hz. Salih'in, beline aba bağlanmış, üst tarafı alacalı kumaşla bürümüş, yuları hurma liflerinden örülmüş dişi kızıl bir deve üzerinde, hac için buradan telbiye ederek geçtiğini³³² haber vermiştir.³³³

Kabe'nin³³⁴ bir emniyet, güven ve toplanma yeri olması, aslında göklerin ve yerin yaratıldığı günden beri insanlık için kurgulanmış bir hususiyettir. Bu bağlamda bir hadiste de dile getirilen haram olma meselesi, Kâbe'nin bu özellikleriyle beraber çok eskilerden beri var ve kadim olduğunu ifade eder.³³⁵ Bu haram olma meselesi aynı zamanda orasının, hac ve beraberindeki işlem ve uygulamalar açısından da çok önemli olduğu gösterir. İlgili hadiste "Burası, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günde haram kıldığı bir beldedir. Burası aynı zamanda kıyamet gününe kadar Allah'ın haram kılmasıyla haramdır."³³⁶ denilir. Bu bilgiler, o beldede ve ona yakın bölgelerde gönderilen tüm peygamberlerin, Kabe'yle ve işlevleriyle çok yakından ilişkili olduklarını ve bugün bizim yaptığımız hac ibadetine benzer bir hac ibadetini yaptıklarını ve toplumlarına yapmaları konusunda çağrıda bulduklarını gösterir.

Hacer su ararken İsmail'in yanında bir melek belirmiş ve melek "Telef oluruz diye korkmayınız. Burada beytullah vardır. O beyti, bu çocukla babası inşa edecektir. Allah, bu çocuğun ve ehlini ve neslini hiçbir zaman kesmeyecektir. Algül'e göre rivayetler doğruysa beytullah, Hz. Âdem zamanında yapılmış, temeli biraz yüksekte kalmakla birlikte tufanda yıkılmış ve İbrahim bu temeller üzerine binayı yükseltmiştir."³³⁷

Kur'ân'da hacla ilgili ayetler, genelde Hz. İbrahim ve Hz. İsmail zamanında cereyan eden olaylar bağlamında anlatılır.³³⁸ Ancak Kabe'nin çok önceden inşa edildiğini söyleyenler, bu düşünceye fazla yakın durmazlar. Aslında onlar, bu düşüncelerinde haksız da sayılmazlar. Nitekim "Bir zamanlar İbrahim'e Kâbe'nin yerini hazırlamıştık."³³⁹ ayetine "Betullahı inşa etmesi için ona temelini gösterdik. Çünkü temeli, Nuh tufanı gibi felaketlerle kaybolunca Hz. İbrahim,

³³²Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.232(2067).

³³³Şimşek, "Hûd", c.III, s.9-10.

³³⁴Kâbe tarihte, ya meleklerle beraber Âdem ya da oğlu İdris tarafından ilk kez inşa edilmiş ya da Hz. İbrahim ve oğlu İsmail tarafından Hz. Adem zamanında atılan ilk temelleri üzere yeniden (bkz:ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.III, s.319) kurulmuştur.

³³⁵el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.I, s.33(İlim-105);ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.385-386.

³³⁶Bkz:et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.164-165(Hac-809).

³³⁷Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., 1.baskı, İstanbul 1986, c.I, s.80. Ayrıca bkz:Mirâs-Naim, *Tecrid-i Saih Tercümesi*, c.VI, s.15.

³³⁸Kur'ân'dan anlaşıldığına göre hac ibadeti sadece Hz. İbrahim ile Hz. İsmail'in nesline mahsus değildir. Zira ayette (el-Hac, 22/27) geçen "insanlar" sözcüğü, Hz. İbrahim'e iman edenler ve onun tebliğ ettiği hanifliği benimse bütün insanları kapsar. Bu yüzden kendisine yeni bir şeriat verilmeyen Hz. İshak'ın bu emirden muaf tutulduğunu söylemek, Kur'ân anlayışına ters düşer. Çünkü Hz. İsmail gibi Hz. İshak da babasının tebliğ ettiği dinsel buyruklarla sorumludur. Bunlardan ulaşılan sonuç, Hz. İshak ile ona tabi olan diğer nesillerin de hac vazifesi ile sorumlu tutulmuş olmalarıdır. İlgili açıklama için bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.123-124.

³³⁹el-Hacc, 22/26.

temeli aramış ve bulunca o temel üzerine duvarlarını yükseltmiştir.³⁴⁰ yorumu yapılmıştır. Dolayısıyla bu yorum, Kabe'nin çok eskiden, belki de Hz. Adem'den beri var olduğunu söyleyenleri destekler. Bu tefsir, aynı zamanda aydınlatmaya çalıştığımız peygamberlerde hac ibadetinin eskiden beri var olduğu anlayışına da ek bir vurgu yapar ve önceki peygamberlerin şeriatlarında da hac ibadetinin var olduğunun en güçlü delilini bize sağlar.

Ayrıca bu peygamberler, haccın kurallarının kendilerine öğretilmesi için dua etmişlerdir. Bu duaya Allah, bir diğer rivayete göre, vahiy meleğini göndererek ve onlara nasıl haccedeceklerini göstererek cevap vermiştir. Telbiye, bir bakıma Hz. İbrahim'in çağrısına insanların verdikleri cevaptır.³⁴¹ Bu iki peygamberin yürüyerek ve telbiye getirerek haccettikleri anlatılmıştır. Bu bağlamda yürüyerek haccetmenin binekle haccetmeye göre daha faziletli olduğu söylenmiştir. Bu, ayette yürüyerek haccetme öncelikle zikredildiğinden ötürüdür. Bu, Allah'ın ona önem verdiğini gösterir. Yine de bu yorum, atfın herhangi etkisinin olmamasına bağlıdır.³⁴² Ayrıca Safa ile Merve tepeleri arasında gidip gelmek suretiyle sa'y yapmak, hacla ilgili görevlerden biridir ve ondan beri günümüze kadar sürmüş bir uygulamadır.³⁴³

Haccın bir ilkesi olan ve Safa ile Merve arasında koşmayı ifade eden sa'y olayı da Hz. Hacer ile başlamıştır.³⁴⁴ Sonuç olarak, tavaf etmek, telbiye getirmek, zemzem suyu içmek, sa'y yapmak, kurban kesmek, hacılara su temin etmek, onları ağırlamak ve etrafı temiz tutmak, Kâbe'yi temizlemek eskiden beri süregelen hacla ilgili sorumluluk ve vazifelerdendir. Kâbe'nin tavaf edenler için temizlenmesi emredilir. Bu, hac ibadetinin önceki dinlerde de var olduğunun delilidir. Tavaf etmek, haccın rükünlerinden biridir.³⁴⁵

Bir hadiste Hz. Musa'nın telbiye getirdiğinden³⁴⁶ ve haccettiğinden³⁴⁷ söz edilir.³⁴⁸ Aynı hadiste Hz. Musâ'nın telbiye getirirken sesini yükselttiği ve elini

³⁴⁰el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XII, s.36. "Kavâid" sözcüğüne, tabanı ve temeli veya duvarları manaları verilmiştir. Bu temellerin yok olduğu sonradan Hz. İbrahim'e Allah'ın onu muttali kıldığı söylenmiştir. Bu doğruya oldukça yakındır. Kimi rivayetlere yer verdikten sonra müfessir, "Bu, Hz. Adem'in Kabe'yi kurmasıdır." demiştir. Bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.120-121. Ancak Kabe'nin ilkin melekler tarafından kurulduğuna ilişkin görüş ve rivayetleri sıhhatli bulmuyoruz.

³⁴¹el-Hacc, 22/27. Bu ayette Hz. İbrahim'den insanları hac için Kabe'ye davet etmesini, onların da yürüyerek veya taşıtlarıyla haccetmeleri emredilir.

³⁴²Hz. İbrahim ve Hz. İsa(a.s)'nın yürüyerek, Hz. Muhammed'in ise hayvanına binerek haccettiği bildirilmiştir. el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XII, s.38-39. Ayrıca bkz:Üsâme, *el-Kasas*, s.116-117;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1280;İbn Kesîr, III, s.216.

³⁴³ed-Dervîş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.387.

³⁴⁴en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.IV, s.33-35. Ayrıca bkz:İbnü'l-Arab, *Ahkâm*, c.III, s.1109-1111.

³⁴⁵el-Bakara, 2/127-128.

³⁴⁶Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.215-216(1854);Müslim, *Sahîh*, c.I, s.152-153(İmân-268/271);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.138-139(Hac-2891);en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.III, s.300.

³⁴⁷Nevevî, Müslim'e yaptığı şerhinde İbn Mâce'nin hadisini daha da açıklayan bir rivayete yer verilmiştir. O aktarımda bu iki elçinin hac ibadetiyle telbiyelerinin Hz. Muhammed'e gösterildiğinden (bkz:İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.139) söz edilir. Kadı İyâz, Hz. Peygamberin diğer elçilerle ilgili bildirimini, olayın aslında isra gecesinde olduğu izlenimini uyardığına işaret etmiştir. Bu açıdan bu rivayet, Ebu Ya'lâ'nın İbn Abbas'tan, İbn Müseyyib'in de Ebu Hureyre'den yaptıkları rivayetleri daha da açıklamıştır. Ancak o rivayetlerde elçilerin telbiye getirdiklerine değinilmemiştir. Bu iki elçi ölü oldukları halde nasıl isra gecesinde telbiye

kulağına götürdüğü de açıklanmıştır. Bu bağlamda bilgiler, bu hadisten, ezan okunurken veya herhangi bir şeyi yüksek sesle söylemenin caiz olacağı diğer hususlarda sesi yükseltmenin doğruluğuna dair bir delil bulmuşlardır. Nevevî, sesi yükseltmeye dair delilin, önceki şeriatların bizim için de şeriat olduğunu kabul edenler için geçerli olduğunu söylemiştir.³⁴⁹ Hatta Hz. Musa'nın ihrama girerek telbiye getirdiği, Safa ile Merve arasında sa'y ettiği ve haccından dolayı telbiyeye devam ettiği, hacca geldiğinde Kabe'yi tavaf ettiği, Kabe'ye haccetmeye gelen 70 peygamberden birinin de Hz. Musa olduğu³⁵⁰ rivayetlerde aktarılmıştır. Bu bağlamda hac yolculuğu sırasında ihrama girmiş, telbiye getirmiş, sa'y yapmış, tavaf etmiş olması, Hz. Musa'da hac ibadetinin varlığının en bariz delilleridir.

Hz. Yunus'la ilgili benzer bir hadis vardır ve onda da bu peygamberin telbiye getirdiğinden söz edilir.³⁵¹ Mekke'ye giden yoldan haccetmek maksadıyla geçen 70 peygamberin içersinde Hz. Yunus'un da bulunduğu ve telbiye getirdiklerine eserlerde yer verilir.³⁵² Eğer bu peygamber, bir hac yolculuğu sırasında telbiye getirmişse bu, o peygamberde de hac ibadetinin varlığının açık delilidir. Yine Hz. Süleyman'ın haccettiği, dönüşte öğle vakti San'a'ya gittiği, namaz kılmak için konakladığı ve su bulamadığı da değişik eserlerde aktarılmıştır.³⁵³ Telbiye getirmek, İslam'daki uygulamasına göre ihrama girdikten sonra yüksek sesle yapılan bir dua ve hac davetine uymanın bir sözel ifadesidir. Hz. Yunus'un telbiye getirmesi ve Hz. Süleyman'ın haccetmesi önceki peygamberlerde ve tebliğ ettikleri şeriatlarda hac ibadetinin var olduğunun açık birer kanıtıdır.

getirebilmişler ve Hz. Peygamber de telbiye getirirken onları izlemiştir? sorusu cevaplanmalıdır. Onlar, şehidler gibi hatta onlardan da üstündürler. Malum olduğu üzere şehidler, canlıdırlar ve rablerinden rızıklanırlar. Bir başka hadiste açıklandığı üzere namaz kılmaları ve haccetmeleri, hatta güçleri yettiği amellerle Allah'a yakınlık kurmaları uzak bir olasılık değildir. Zira her ne kadar vefat etmişlerse de onlar, süreleri bitip her türlü amelein sona ereceği ceza ve mükafat yurdu olan ahiret yurdu gelmedikçe amel yeri olan bu dünyadadırlar. Peygamberimiz onları bu bağlamda görmüş olabilir. Soruya verilen ikinci cevap ise Hz. Peygamber, kendisine o elçilerle ilgi bildirilenleri aktarmış olabileceğidir. Hz. Peygamberin onları, namazlarıyla haclarıyla ve telbiyeleriyle hayatta nasıl idiyse o şekilde görmüş veya kendisine örneklemek suretiyle gösterilmiş olabileceği, soruya verilen üçüncü cevaptır(Bkz:en-Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref Mira'l-Hızâmî(631-676), *el-Minhâc Fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, el-Matbaatü'l-Mısıryye, 1.baskı, 1347/1929, c.II, s.228-229).

³⁴⁸ Ateş, *İslam'a Göre*, s.125. Hadis için bkz:Müslim, *Sahîh*, c.I, s.152-153(İmân-268/271).

³⁴⁹ en-Nevevî, *el-Minhâc*, c.II, s.230. Ayrıca bkz:el-Kurdî,Muhammed Tahir b. Abdülkadir el-Mekkî(1321-1400/1903-1983), *et-Târihu'l-Kavîm Li Mekke ve Beytillâhi'l-Harâm*, Dâru Hızır, 2.baskı, Mekke 1420/2000, c.I, s.369-370.

³⁵⁰ el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s.61-64. Ayrıca bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.125-126;Yavuz, Yunus Vehbi, *Kabe ve Mekke Tarihi*, İstanbul 1974, s.59.

³⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.215-216(1854);Müslim, *Sahîh*, c.I, s.152-153(İmân-268/271);en-Nâsîf, *et-Tâc*, c.III, s.300;İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.138-139(Hac-2891).

³⁵² el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s.55-56 ve 61. Ayrıca bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.126;Yavuz, *Mekke Tarihi*, s.60.

³⁵³ İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (701-774), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahk:Abdullah b. Abdulmuhsin Türki, 1.baskı, 1417/1997, Daru Hicr, c.II, s.329. Ayrıca bkz:et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.XIX, s.143;en-Nesefî, *Medârik*, c.III, s.207.

Hız. İsa'nın yürüyerek haccettiğı ve telbiye getirdiğı kaynaklarda yer almıştır.³⁵⁴ Bu günkü Hristiyanların, Meryem Ana gibi kutsal saydıkları bazı mekânları ziyaret ederek hacı olmaları, aslında hac ibadetinin her şeriatında varlığının delilidir.

Araplarda hac olayı, her zaman var olmuştur. Onların, çıplak olarak Kâbe'yi tavaf ettikleri, bilinen bir husustur. Arapları birleştiren Kusay, hac ibadeti ile ilgili yerli halkın, öteden beri sürdürdü geldikleri hac vazifelerini, kurumsallaştırmasıyla ün yapmıştır. Hatta cahiliye devrinde mevcut hac ibadetinde ihram, telbiye, vakfe, tavaf, sa'y, şeytan taşlama ve kurban kesme gibi uygulamalar hep var olmuştur.³⁵⁵ Hız. İbrahim çevresinde kümeleşen peygamberlerde hac ibadetinin varlığı, açık bir gerçekliktir.³⁵⁶

3.6. İtikâfın Tarifi ve Peygamberlerde İtikâf

İtikâf, bir insanın bir yerde durması, beklemesi ve kendini orada hapsedmesi anlamına gelir.³⁵⁷ Şafî'ye göre itikâf, kişinin iyi ya da kötü amaçla kendisini bir şeyin yükümlülüğü altına sokmasıdır.³⁵⁸ Fıkıhta itikâf, akıllı olan ve bülüğa eren bir kimsenin, kendini ibadet niyetiyle herhangi bir mescide kapatmasıdır.³⁵⁹ İtikâf, Kitap³⁶⁰ ve Sünnet'e³⁶¹ dayanan bir ibadettir.³⁶² Erkeklerin

³⁵⁴el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, c.I, s.63. Duheys, bu rivayetin zayıf bir sende dayandığını ve içinde tanınmayan işlerin bulunduğunu buna rağmen mürsel olduğunu (Ateş, *İslam'a Göre*, s.126;Yavuz, *Kabe Tarihi*, s.59) söylemiştir. Hız. İsa(a.s.)nın yürüyerek haccettiğı (el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XII, s.38-39. Ayrıca bkz:Üsâme, *el-Kasas*, s.116-117;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.III, s.1280;İbn Kesîr, III, s.216) bildirilmiştir.

³⁵⁵Ateş, *İslam'a Göre*, s.135-140;Cilacı, *İlâhi Dinlerde*, s.54.

³⁵⁶Bkz:Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s.496;Güner, "Müşterek Dinî Pratikler", s.176-180. Cahiliye dönemindeki hac ibadetiyle ilgili uygulamalar için bkz:Ateş, *İslam'a Göre*, s.135-189.

³⁵⁷el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö.770/1368), *el-Misbâhu'l-Munîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1987, s.16. Ayrıca bkz:İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.IV, s.455;İbn Rüşd, *Şerhu Bidâye*, c.II, s.182;el-Kâsânî,*el-Bedâi'*, c.III, s.3-5;Döndüren, *İlmihal*, s.475;Yücel, Abdullah, "İtikâf", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.236;Yeniçeri, Celal, *el-İhtiyâr Metn-i Muhtâr Tercümesi*, Şâmil Yay., 1.baskı, İstanbul 1978, s.66;Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.675;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.323;ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyyu*, c.II, s.692;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.404;el-Mevsûât, "İtikâf", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.V, s.206;Huart, C. L., "İtikâf", Meb İA, ME Basımevi, İstanbul trs, c.V/II, s.12-33;Şener, Mehmet, "İtikâf", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2001, c.XXIII, s.457-459.

³⁵⁸es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân Tefsiru Âyâtî'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân*, Dersaadet, (trs) İstanbul, c.I, s.214;ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmiyyu*, c.II, s.693;Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı/Kuba, İstanbul trs, c.XI, s.11-13.

³⁵⁹el-Cassâs, *Ahkâm*, c.I, s.301. Ayrıca bkz:es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c.I, s.214;el-Feyyûmî, *el-Misbâh*, s.16;İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.IV, s.455;İbn Rüşd, *Şerhu Bidâye*, c.II, s.182;el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.III, s.3-5;Yeniçeri, *Metn-i Muhtâr Tercümesi*, s.66;Döndüren, *İlmihal*, s.475;Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.675;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.VI, s.323;el-Mevsûât, "İtikâf", c.V, s.206;Huart, "İtikâf", c.V/II, s.12-33;Şener, "İtikâf", c.XXIII, s.457-459;Yücel, "İtikâf", c.III, s.236.

³⁶⁰el-Bakara, 2/187.

³⁶¹Hadisler için bkz:el-Buhârî, *es-Sahîh*, c.III, s.47-48(İtikâf-2025);Müslim, *Sahîh*, c.II, s.830(İtikâf-1171/1172);Ebû Dâvud, *Sünen*, c.IV, s.122(Savm-2462-2463);et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.148(Savm-790);en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.III, s.377-378(Sıyâm-3322/3323);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.II, s.67(5349).

bu ibadeti camide, kadınların ise evde yapmalarının daha doğru olacağı da söylenmiştir. Hatta kadının itikâfa girebilmesinin kocasının isteğine bağlı olduğu da açıklanmıştır.³⁶³ İtikâfa girecek kadın için izne gerek olmadığı da söylenmiştir.³⁶⁴

İtikâf, bir ibadet türü olarak kimi peygamberlerde rastlanan ve önceki din taraftarlarınınca bazı değişikliklerle sürdürülen bir gelenektir.³⁶⁵ Hz. İbrahim ile ilgili bir ayette³⁶⁶ geçen "âkifn" sözcüğüne, "itikâfa girenler, orada oturanlar veya mukim olanlar" anlamları verilmiştir. Bu, Kâbe'de itikâf yapmaya ve içinde namaz kılmaya işaret sayılmıştır.³⁶⁷ Bir tefsire göre ayet, gelecekte itikâfa girecekler için Kâbe'nin temizlenmesi anlamına gelir. Bu yoruma göre Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'e bir emir verilmiştir. Bir diğer tefsire göre ise, önceden beri süregelen itikâf ibadetini yapanlar için Kâbe'nin silinip süpürülmesi anlamına gelir. Bu, Hz. İbrahim'den önce itikâfa girmenin var olduğunu gösterir.³⁶⁸ Eskiden itikâfa giren kişi, mescitten dışarı çıkar, eşine yaklaşır ve tekrar itikâfa devam ederdi. Bunun itikâf ibadetini bozduğundan ayetle yasaklandığı³⁶⁹ belirtilmiştir.³⁷⁰ Bu bilgilere göre itikâfa girmenin, özü itibariyle eskiden beri süregelen bir ibadet olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Davud, itikafa giren bir peygamberdir.³⁷¹ Zira onun, insanları kabul etmediği ve kendine ait o özel günündeyken meleklerin duvardan içeriye girdikleri belirtilmiştir. O, namazda olduğundan geldiklerini hissetmemiştir.³⁷² Bu peygamber, bir gününü ibadete, bir gününü davalara, bir gününü vaaz ve irşada, bir gününü kendine ayırmıştır. Onun bulunduğu alanda bir mihrap vardır ve bu, oranın bir ibadet mekanı olduğuna işaret eder. Bu zaman ise, sadece rabbi ile baş başa kaldığı gündür. Bu, bir ibadete kapanma ve mescitte bir süre bekleme olduğundan sanki bir nevi bir itikâfı andırır. İtikâfı, bir an veya bir saat olarak kabul edenler vardır.³⁷³

Hz. Zekeriya, itikâfa giren peygamberlerden biridir.³⁷⁴ Mihrap, mescidin ön tarafında imamın duracağı yere denir.³⁷⁵ Ayete göre, melekler ona, mihrapta

³⁶²Bilgi için bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.376-378;es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c.I, s.216;Yeniçeri, *Metn-i Muhtâr Tercümesi*, s.68-69;Komisyon, *İlmihal*, c.I, s.404;Huart, "*İtikâf*", c.V/II, s.12-33;Şener, "*İtikâf*", c.XXIII, s.457-459;el-Mevsûât, "*İtikâf*", c.V, s.206.

³⁶³Yücel, "*İtikâf*", c.III, s.236. Ayrıca bkz:Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarîh Tercümesi*, c.VII, s.323-326.

³⁶⁴İbn Rüşd, *Şerhu Bidâye*, c.I s.761 vd;Şener, "*İtikâf*", c.XXIII, s.457-459.

³⁶⁵Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.235.

³⁶⁶el-Bakara, 2/125.

³⁶⁷el-Cassâs, *Ahkâm*, c.I, s.93. Ayrıca bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.676;Yücel, "*İtikâf*", c.III, s.236;Şener, "*İtikâf*", c.XXIII, s.457-459;el-Mevsûât, "*İtikâf*", c.V, s.206;Huart, "*İtikâf*", c.V/II, s.12-33.

³⁶⁸Bilgi için bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.676;Döndüren, *İlmihal*, s.375;Yücel, "*İtikâf*", c.III, s.236;Şener, "*İtikâf*", c.XXIII, s.457-459;el-Mevsûât, "*İtikâf*", c.V, s.206;Huart, "*İtikâf*", c.V/II, s.12-33.

³⁶⁹Ayet için bkz:el-Bakara, 2/187.

³⁷⁰el-Cessâs, *Ahkâm*, c.I, s.95. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.332-337;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.134-135.

³⁷¹Sâd, 38/21.

³⁷²el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XV, s.168. Ayrıca bkz:en-Neccâr, *Kasas*, s.212.

³⁷³es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c.I, s.216. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.377-378.

³⁷⁴Âlu İmrân, 3/38-39.

ibadete yönelmiş ve namaz kılariken seslenmiştir. O, burada tek başına halvetteydi ve rabbine münacatta idi. Bu durum, itikâfta bulunduğu delilidir.³⁷⁶ O, bir durumu tebliğ için dışarı çıkmış ve halkına, işaretle seslenmiştir. Bu, onun itikâfını bozmamıştır.

Hiz. Meryem kıssasında da itikâfa girmeye ilgili kimi bilgilere rastlıyoruz.³⁷⁷ Mihrap sözcüğü burada, manastırı ve kiliseyi birbirine bağlayan ve yerden biraz yüksek olarak inşa edilen hücre için kullanılmıştır. O, burada gece ve gündüz rabbine ibadetle meşguldü.³⁷⁸ İslam'dan önce Araplar arasında itikâfta bulunmak ve oruç tutmak, belli başlı adaklar arasında görülmüştür.³⁷⁹

Sonuç olarak sözlük ve terim anlamları açısından itikâf ibadeti, birkaç peygamberle ilgili kıssalarda yer almıştır. "Bu bakımdan itikâf, yalnız müslümanlara has bir ibadet değildir, aksine vahiy geleneğine mensup hemen bütün dinlerde muhtelif şekillerde yapılan köklü bir gelenektir. Öyle ki, İslâmî öğretilerde Hiz. İbrahim ve Hiz. İsmail zamanından beri devam eden bir sünnet olarak da bilinir."³⁸⁰

3.7. Adağın Tarifi ve Peygamberlerde Adak

Adak, sorumlu olmadığı bir işi yapmayı kararlaştırmak, onu kendisine zorunlu hâle getirmek ve bu konuda rabbe söz vermektir.³⁸¹ Bu, Kur'ân-ı Kerim'in onayladığı,³⁸² Hiz. Peygamberin (s.a.v) de onayladığı³⁸³ ve müslümanların genel bağlamda doğruluğuna vurgu yapıp yerine getirilmesinde icmanın olduğu bir ibadettir.³⁸⁴ Geçerli olabilmesi için adağın bir takım kurallara uygun olması gerekir.³⁸⁵ Adağın değişik çeşitleri de vardır.³⁸⁶ Arapçada adağa nezr adı verilir ve çoğulu ise nüzûr şeklinde gelir.

³⁷⁵ Yazır, *Hak Dini*, c.II, s.1093.

³⁷⁶ İbn Kesîr, *Muhtasar*, c.I, s.280.

³⁷⁷ Âlu İmrân 3/37.

³⁷⁸ el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.I, s.253.

³⁷⁹ Özel, Ahmet, "Adak", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1988, c.I, s.337.

³⁸⁰ Yücel, "İtikâf", c.III, s.236; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.II, s.694.

³⁸¹ el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.VI, s.333-335. Ayrıca bkz.; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.II, s.468; Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.XII, s.227-229; Yazır, *Hak Dini*, c.VIII, s.5504; Ağırakça, Ahmed, "Adak", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.I, s.31; Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.21-25; Özel, "Adak", c.I, s.337; el-Mevsûât, "Nezr", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992, c.XL, s.136; Döndüren, *İlmihal*, s.470.

³⁸² Ayetler için bkz: el-Bakara, 2/270; el-Hac, 22/29; Âlu İmrân, 3/35; Meryem, 19/26; el-İnsân, 76/7.

³⁸³ el-Buhârî, *es-Sahih*, c.VIII, s.142 (Eymân-6696); Müslim, *Sahih*, c.III, s.1260 (Nezr-1639); Ebû Dâvud, *Sünen*, c.V, s.182 (Nüzûr-3289); en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c.IV, s.448 (Nüzûr-4729); İbn Mace, *es-Sünen*, c.III, s.259 (Keffârât-2126); Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.XII, s.226.

³⁸⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, c.XIII, s.621-622.

³⁸⁵ Döndüren, *İlmihal*, s.471-473. Ayrıca bkz: Ağırakça, "Adak", c.I, s.31; Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.21-25; Özel, "Adak", c.I, s.337; el-Mevsûât, "Nezr", c.XL, s.138; Wensinck, A. J., "Nezir", Meb İA, ME Basımevi, 1.baskı, İstanbul 1964, c.IX, s.242.

³⁸⁶ Ağırakça, "Adak", c.I, s.31. Ayrıca bkz: Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.21-25; Özel, "Adak", c.I, s.338; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.II, s.469; el-Mevsûât, "Nezr", c.XL, s.138.

Kimi kıssalarda³⁸⁷ adak adama anlamına gelen olaylar ve onlara dair bilgiler vardır. Hz. İbrahim'in adağı³⁸⁸ buna örnektir. Hz. İbrahim'in, bir oğlu olursa onu, Allah yolunda kurban edeceğini adadığı aktarılmıştır. Sonra onun, adağını unuttuğu ve bu sebeple rüyasında kendisine hatırlatıldığı belirtilmiştir. Bu ilahi işaretin ardından Hz. İbrahim, adağına karşılık olarak bir koç kurban kestirmiş ve böylece adağı yerine gelmiş ve rüyası da gerçekleşmiştir.³⁸⁹ Hz. Peygamberin dedesinin de böyle bir adağı olduğu ve yüz deveyi kurban ederek adağını yerine getirdiği kaynaklarda yer almıştır.³⁹⁰

Bu bağlamda bir insan adak adar ve adağı fiilen yerine getirmek mümkün değilse, o zaman adak, başka bir şekilde yerine getirilir. Rivayete göre bir kişi, Mekke'nin fethedildiği gün Hz. Peygambere gelmiş, o gün Kudüs'te iki rekât namaz kılmaya söz verdiğini söylemiş ve peygamber ona, iki defa burada iki rekât namaz kılmasını söylemiştir. Üçüncü defa sorunca bu kez Hz. Peygamber ona, oraya gidip namaz kılmasının kendisinin bileceği bir iş olduğunu söylemiştir.³⁹¹

Kurtubî, masiyet olan bir şeyi emretmek caiz olmadığı hâlde Hz. İbrahim'e masiyet olan çocuğun kurban edilmesinin emredilmesini şöyle açıklamıştır: İtaat etmek veya isyan etmek, emredilen veya yasaklanan fiilin, ayrılmaz bir parçası değildir. Bu bağlamda itaat, emredilen, isyan ise yasaklanan işlerle ilgilidir. Buradaki iş, çocuğun kurban edilmesine ilişkin bir emirdir. Yani, bu, peygamberini deneyen ve onun yerine getirmesini istediği bir emirdir. Verdiği emirlerden dolayı Allah, asla sorgulanamaz. Bu bağlamda ulema, çocuğunu

³⁸⁷es-Sâffât, 37/102. ayet ise, Hz. İbrahim'in rüyasında oğlunu boğazladığını veya kurban ettiğini ifade eder. es-Sâffât, 37/107. ayet, Hz. İbrahim'e oğlunu kurban etmeyi gerçekleştirmeye kalkıştığında ona karşılık verilen fidiyeyi ifade eder.

³⁸⁸Bu ayetten, oğlunu kurban etmeyi ve kesmeyi adayan bir kimsenin çocuğuna karşılık fide olarak bir koç kurban etmesi gerektiği hükmü çıkarılmıştır. Ayrıca Hz. İbrahim'in oğluna karşılık olmak üzere 100 deve kurban ettiğide bildirilmiştir. Bu bağlamda buradan, oğlunu kurban etmeyi adayanın yüz deve kesmesi gerektiği hükmüne (Üsâme, *el-Kasas*, s.130-131) varılmıştır. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, 111-112;el-Cessâs, *Ahkâm*, c.III, s.556;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.IV, s.1619-1620;el-Kiyâ, İmaduddin b. Muhammed et-Taberî, *el-Herrâsî*(ö.504), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, c.IV, s.358-359.

³⁸⁹Yazır, *Hak Dini*, c.VI, 4062. Ayrıca bkz:el-Cassâs, *Ahkâm*, c.V, s.251;eş-Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr (1325-1393), *Ezvâu'l-Beyân fi İzâhu'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Daru Âlemi'l-Fevâid, 1.baskı, Mekke 1426, c.VI, s.692-695.

³⁹⁰İbn İshâk, Ebu Bekir Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Medenî el-Kuraşî(80-150/699-767), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tahk:Ahmed Fureyd el-Mezîdî, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1424/2004, c.I, s.85-93. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XV, s.111. Ayrıca bkz:Berki, Ali Himmet-Keskioğlu, Osman, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, DİB Yay., 11.baskı, Ankara 1986, s.30;İbn Hişâm, *es-Sîret*, c.I, s.174-177. Zemzem kuyusunu kazarken tek çocuğu olmasından dolayı ayıplanınca on çocuğu olursa birini Allah yolunda kurban edeceğini adamıştı. On çocuğu olunca kura Abdullah'a çıkınca gönlü onu kurban etmeye yanaşmamıştı. Hayber'den bir kadına danıştılar ve kadın onlardan Mekke'de bir insanın diyetinin on deve olduğunu öğrenmiş ve cevabını bu kural üzerine kurmuştur. Kura Abdullah'a her çıktığında sayıyı artırmış ve son yüze ulaşınca kura develere çıkmıştır. Abdülmuttalip yüz deveyi kurban etmiştir(Bkz:Algül, *İslâm Tarihi*, c.I, s.119-120).

³⁹¹Bkz:el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.VI, s.562.

kesmeyi veya kurban etmeyi nezredene bir koç kesmesinin vacip olacağı yargısına varmışlardır.³⁹²

Hız. Meryem'le ilgili ayetlerde de adakla ilgili bilgiler vardır. Hatta adağın meşruluğuna bu ayetin³⁹³ delil sayıldığı da söylenmiştir.³⁹⁴ Ayette geçen "muharrer" ifadesi, çocuğu her türlü kayıttan uzak, halis bir niyetle ve hiç bir dünyevi karşılık beklemeden yalnızca Allah'a adamak³⁹⁵ manasına alınmıştır. Bu tür bir konuda adak adamak, İslam'da da sahih görülmüştür ve bu bağlamda meçhul bir şeyi nezretmenin de caiz olduğu söylenmiştir.³⁹⁶ Allah'ın rızasını ve yardımını istemek maksadıyla yapılan bu ibâdet genellikle bütün semâvî dinlerde vardır. Hız. Meryem'le ilgili olarak anlatılan kıssada annesinin çocuğunu mabede adadığı bildirilmiştir.³⁹⁷

Hız. Meryem'le ilgili kıssada³⁹⁸ oruç veya orucun sıfatlarını da kapsayacak biçimde bir adak örneği de vardır. Bu ayet, susmanın kimi zaman bir yakınlığa ve itaate vesile olabileceğine delil addedilmiştir. Hız. Meryem'in bunu yapması, onun meşruiyetinin göstergesidir. Benzer bir olay, Hız. Zekeriya kıssasında da vardır. Binaen aleyh o, çocuğu olacağını işareti olarak üç gün boyunca hiç konuşmamış ve insanlarla ancak işaretle anlaşabilmiştir.³⁹⁹ Bu bağlamda ibadetleri yaparken kötü sözden kaçınmak ve olumsuz konuda konuşmamak İslam'da da sünnettir.⁴⁰⁰ Bu açıklamadan yola çıkarak, Hız. Meryem'in oruç nezrettiği ve orucu sırasında da susmayı adadığı anlaşılır.

Kurban etme olayına bir de bisseten evvel Hız. Peygamberin dedesiyle ilgili bir olayda rastlıyoruz. O, zezem kuyusunu kazarken tek çocuğu olmasından dolayı ayıplanınca on çocuğu olursa birini Allah yolunda kurban edeceğini adamıştı. On çocuğu olunca kura Abdullah'a çıkınca gönlü onu kurban etmeye yanaşmamıştı. Hayber'den bir kadına danıştılar ve kadın onlardan Mekke'de bir insanın diyetinin on deve olduğunu öğrenmiş ve cevabını bu kural üzerine kurmuştur. Kur'a Abdullah'a her çıktığında sayıyı artırmış ve son yüze ulaşınca kur'a develere çıkmıştır. Abdülmuttalip yüz deveyi kurban etmiştir.⁴⁰¹

Allah'ın rızasını kazanmak ve onun yardımını istemek için yapılan adak, genellikle bütün dinlerde vardır. Bu ibadete kısmen, içinde kutsal din özelliğini taşıyan ve o dine ait kalıntıları barındıran kimi toplum ve dinlerde rastlanmıştır. Bu bağlamda Yahudi ve Hristiyanların yanı sıra eski Çin, Türk ve Arap

³⁹²el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XV, s.111. Ayrıca bkz:el-Cassâs, *Ahkâm*, c.V, s.251;İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.IV, s.1608.

³⁹³Âlu İmrân, 3/35.

³⁹⁴İbnü'l-Arabî, *Ahkâm*, c.I, s.268-270. Ayrıca bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.II, s.1093;ed-Derviş, *Şerâiu's-Sâbika*, s.467-468.

³⁹⁵İslamoğlu, Mustafa, *Adayış Risalesi*, Denge Yay., 2.baskı, İstanbul 1992, s.68-69.

³⁹⁶el-Cassâs, *Ahkâm*, c.II, s.291.

³⁹⁷Ağırakça, "Adak", c.I, s.31;Özel, "Adak", c.I, s.339;ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyu*, c.II, s.470.

³⁹⁸Meryem, 19/26.

³⁹⁹el-Cassâs, *Ahkâm*, c.V, s.45-46.

⁴⁰⁰el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XI, s.98.

⁴⁰¹İbn İshâk, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, c.I, s.85-93. Ayrıca bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XV, s.111;İbn Hişâm, *es-Sîret*, c.I, s.174-177;Algül, *İslâm Tarihi*, c.I, s.119-120;Berki-Keskioğlu, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, s.30.

toplumlarında adakların yapıldığı ve uygulamaların gerçekleştirildiği malumdur. Sonuç olarak, adak adamanın, önceki semavî dinlerde var olan bir ibadet olduğunu veya bu ibadetin bütün semavi dinlerde var olduğunu⁴⁰² söyleyebiliriz.

3.8. Kurbanın Tarifi ve Peygamberlerde Kurban

Türkçeye kurban olarak tercüme edilen udhiyye, hem kurban bayramına hem de kesilen hayvana verilen bir isimdir.⁴⁰³ Bir başka tanıma göre Allah'a yaklaşmak için belirli vakitte kesilen özel hayvana kurban denilmiştir.⁴⁰⁴ Kurban kesmekle ilgili ayetler⁴⁰⁵ ve hadisler⁴⁰⁶ vardır. Kurban kesmenin hükmü hususunda mezhepler arasında farklı görüşler vardır. Ayrıca kurban kesmenin de şartları vardır.⁴⁰⁷

Kurban ibadeti, önceki dinlerde de var olan ibadetlerden biridir.⁴⁰⁸ Çünkü "...kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah'ın ismini anmaları..." ayeti⁴⁰⁹, tümüyle hem haccı ve hacda kesilecek kurbanlıkları hem de hacca gitmeyenlerin kestikleri hayvanları, ayrıca bunların kesilirken Allah'ın adının anılmasını ifade eder. Yine "Biz her ümmete ... kurban kesmeyi gerekli kıldık." ayeti, kurban kesme uygulamasının ve bir ibadet olarak emredilmesinin, her ümmette var olduğunu gösteren bir delildir. Bunlar, günümüzde uyguladığımız kurban kesme işleminden ve İslam'ın hacca gitme şartından farklı hükümler değildir. Önceki şeriatlarda yer alan kurban kesme ve haccetme ibadetlerinin bizim şeriatımızda da devam ettirildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu girişten

⁴⁰² Ağırakça, "Adak", c.I, s.31-33. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.470;ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.II, s.471;Özel, "Adak", c.I, s.339;Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.309.

⁴⁰³ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.III, s.594. Ayrıca bkz:el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.VI, s.275;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.XII, s.32;Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.2-11;İbn Kudâme, *el-Muğnî*, c.X, s.138;Köse, Saffet, "Kurban", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.412-413;Güç, Ahmet, "Kurban", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2002, c.XXVI, s.435;Bardakoğlu, Ali, "Kurban", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2002, c.XXVI, s.436-440;Affâne, Husamuddin b. Musa, *el-Mufasssal Fi Ahkâmi'l-Udhiyye*, Matbaatü'l-Emel, 1.baskı, Kudüs 1419/1999, s.6.

⁴⁰⁴ el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.VI, s.275. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.607;Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.2-3;Köse, "Kurban", c.III, s.412; Güç, "Kurban", c.XXVI, s.435;Bardakoğlu, "Kurban", c.XXVI, s.436-440.;ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.III, s.594;Affâne, *el-Mufasssal*, s.8-10.

⁴⁰⁵ Ayetler için bkz:el-Kevser, 108/2;el-Hacc, 22/36. Bir ayette de gökten inen ateşin yaktığı kurbandan (Âlu İmrân, 3/185) söz edilir.

⁴⁰⁶ Bir hadiste "Bana farz kılınan, (Hadisin diğer bir varyantında "size farz olmayan" ifadesi de vardır.) size ise sünnet olan üç ibadet vardır. Onlar, vitir namazını kılmak, kuşluk namazını eda etmek ve kurban kesmektir." (Hadis için bkz:Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.231(2050)) buyrulmuştur. Bu hadis, Ahmed b. Hanbel, Beyhaki, İbn Salah, İbn Cevzî ve Nevevi tarafından zayıf kabul (el-Kâsânî, *Bedâi'*, c.VI, s.277-279.) edilmiştir. et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, c.III, s.83(Edâhî-1493);İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.302-303(Edâhî-3124/3125);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.108(851).

⁴⁰⁷ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhul-İslâmiyyu*, c.III, s.595-604. Ayrıca bkz:Döndüren, *İlmihal*, s.608-622;Komisyon, *İlmihal*, c.II, s.2-11.

⁴⁰⁸ Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, c.XIII, s.7036. Neseî, bu ibadetle ilgili olarak "Kurban kesme ibadetinin, Allah'ın şeriatından olmadığını söyleyenlere bu ayetle cevap verilmiştir. Çünkü bu, tüm milletlerden istenilen bir ibadettir." (Bkz:en-Neseî, *Medârik*, c.III, s.102.) demiştir. Ayrıca bkz:Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye*, s.191.

⁴⁰⁹ el-Hac, 22/28. Ayetin yorumu için bkz:el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.XII, s.41-42.

sonra genel hatlarıyla bakıldığında bu ibadete, ilkin Hz. Âdem'in iki oğlunda⁴¹⁰ daha sonra Hz. İbrahim geleneğinde ve bir de Hz. Musa döneminde inek kesme olayında tanık oluyoruz.⁴¹¹ Tevrat'ın eldeki nüshalarında kurbanın ancak Allah adına kesileceğinin belirtilmesi⁴¹² bu ibadetin, Hz. Musa'nın şeriatında da var olduğunu gösterir.

Bu bağlamda Kur'ân'daki nüsük, nesik, mensik, mensek ve menasik kavramları kurbanla ilişkilendirilir.⁴¹³ Bu kavramın⁴¹⁴ bir yoruma göre apaçık dini hükümleri ya da şeriatı belirttiği ve bir diğer yoruma göre ise kurban ibadetini de içerdiği söylenmiştir. Ayrıca başka bir ayete yapılan açıklamada kurbanın çeşitli dinlerin bir özelliği ve onun, ilahi dinlerde bir tek tanrıya yönelmenin önemli bir göstergesi olduğu⁴¹⁵ da söylenmiştir. Sâbûnî ise ayette geçen mensek sözcüğünün, mensik şeklinde okunursa nüsük manası kazandığını ve onun da kurban kesme ibadetini ifade ettiğini dile getirmiştir.⁴¹⁶ Her ümmetten kurbanlıklar kesilirken Allah'ın adının anılmasıyla ilgili ahit alınmış olması, kurban ibadetinin hemen hemen her ümmette olduğunun kesin bir kanıtıdır.

Önceki ümmetlerde özel kurban ibadetinin dışında bir başka kurban daha vardır. Bu özellikle Âdem'in iki oğlu ile gün yüzüne çıkmıştır.⁴¹⁷ Bu hususa ilişkin ayetteki kurban manası dikkate alınarak önceki ümmetlerden birinde kurbanların kabul edilme işaretinin, gökten inen ateşin kurbanı yakmasıyla gerçekleştiği belirtilmiştir. Kabul edilmeyen kurbanlık ise yakılmamıştır. Âdem'in iki oğlunun kıssasında da kurbanların kabul edilmesi, böyle olmuştur. Ayrıca, Kur'ân'da, gökten inen ateşin yakıp kor edeceği bir kurban getirmediği hiçbir peygambere inanmamayı kendilerine Allah'ın emrettiğini söyleyenlerden de söz edilir.⁴¹⁸ Yine, gökten gelen ateşle yakma ve böylece kabul edildiğini anlama, ganimetler

⁴¹⁰el-Mevlâ, Muhammed Ahmed Câd ve Diğerleri, *Kasasu'l-Kur'ân*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, (yrs) 2000, s.13. Buradaki kurban sunma olayı, bugünkü manada kurban kesmeden farklıdır. Ancak bahsedilen bu eylem, isimlendirme açısından bugünkü kurban ibadetiyle bir uyum arz etmiştir. Ayrıca bkz:el-Beydâvî, Nasıruddin Ebulhayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî(ö.691), *Envâru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil*, Takdim:Muhammed Abdurrahman el-Mura'silî, Dâru lhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1418/1998, c.II, s.123.

⁴¹¹Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, c.XIII, s.7037.

⁴¹²Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, c.XIII, s.7037;Güç, "Kurban", c.XXVI, s.435. Tevrat'ta Allah'ın dışında başka bir tanrıya kurban kesenlerin helak edileceğinden (Çıkış: 22/20) ve kurban edilen koçun günaha kefarete olacağından da (Levililer: 19/22) söz edilmiştir.

⁴¹³Turgay, Nurettin, "Nüsük", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.V, s.130. Neseleden türeyen nüsük yakınlaşmaya gönüllü olma, mensik veya mensek yakınlaşmaya gönüllü olma, yeri, zamanı ve kurban kesim yeri, nüsük akıtılan kan, neseke ibadete kendini vermek, nasik kendini ibadete veren ve menasiku'l-hac, hac ibadetleri ve hacta ibadet yerleri gibi anlamlara (el-Feyyûmî, *el-Misbâh*, s.230.) gelir.

⁴¹⁴el-Hacc, 22/33. Ayrıca nüsük sözcüğü el-Bakara, 2/127-128'de kurban ve hac, el-Bakara, 2/196'da kurban anlamında, mensik ve mensek sözcüğü el-Hacc, 22/34'de kurban manasında (Bkz:Turgay, "Nüsük", c.V, s.130.) kullanılmıştır.

⁴¹⁵el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.II, s.389, 365.

⁴¹⁶es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c.II, s.79. Neseî ise terimin mensik şeklinde kesre ile okunursa kurban kesim yeri, mensek şeklinde okunursa mastar olacağını, bu yüzden de kan akıtma ve kurban kesme manasına geleceğini (Bkz:en-Neseî, *Medârik*, c.III, s.102) açıklamıştır.

⁴¹⁷el-Mâide, 5/27.

⁴¹⁸Âlu İmrân, 3/183.

konusunda da vardır ve bunun, Hz. İsâ (a.s.)'ya kadar devam ettiği, ardından Hz. Muhammed (s.a.s) tarafından kaldırıldığı söylenmiştir.⁴¹⁹

Âdem'in iki oğlunun kıssasındaki bir ayette kurbandan ve ilgili hadislerde⁴²⁰ de ondan alınacak ders ve ibretten⁴²¹ söz edilir. Onların kurban sunmalarının çeşitli nedenleri olduğu söylenmiştir.⁴²² Kurban, Allah'a yakınlaşmak adına yapılan her hayırlı iş için de kullanılır. Bu açıdan onların sunduğu kurbanın, bir hayvanı kurban etmek veya sadaka vermekten daha genel bir anlamı olduğu açıktır.⁴²³

Her şeyden önce İbrahim'in gelip -bir rivayete göre, Hz. Âdem tarafından temeli atılan, ardından yapılan ve daha sonraları yıkılan ve belirsiz hale gelen-Kutsal Kabe'nin temellerini yükseltmesi ve oğluyla eşini oraya yerleştirmesi ilâhî buyrukla olmuştur.⁴²⁴

Kâbe'yi inşa⁴²⁵ ettikten sonra Hz. İbrahim ile oğlu İsmail'in, ibadet yerlerinin kendilerine gösterilmesi için Allah'a dua ettikleri ayetle sabittir.⁴²⁶ Ayet,

⁴¹⁹el-Cassâs, *Ahkâm*, c.IV, s.44. Ayrıca bkz:Yazır, *Hak Dini*, c.II, s.1242;Mirâs-Naim, *Tecrid-i Sarih Tercümesi*, c.IX, s.84;ed-Dervîş, *eş-Şerâiu's-Sâbika*, s.37-38. Müfessirler, ateşin yakacağı bir kurban vesikasının Tevrat'ın Musa'ya inen ilk nüshasında olduğunu, ilk nüsha ortadan kaybolunca sonraki nüshalarda yer almadığını belirtmişlerdir. Bu düşünce, Tevrat'ın bir çok belgeleri kısmen ya da tamamen değiştirilmiş ve bir kısım belgelere yer verilmemiş olduğundan isabetli olabilir. Yine ilim adamlarının tesbitine göre bu hüküm, İsâ'nın tamamlayıcı şeriatıyla ortadan (Bkz:Yıldırım, *Asrın Kur'an Tefsiri*, c.III, s.1160-1161) kaldırılmıştır.

⁴²⁰Bir hadiste ise "Haksız yere öldürülen her bir insanın kanından Âdem'in ilk oğluna mutlaka bir pay ayrılır. Zira o, yeryüzünde cinayet âdetini ilk başlatan kişidir." demek suretiyle bu kıssaya atıfta (Bkz:Buhârî, es-Sahîh, c.IX, s.3(Diyât-6867);Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, c.I, s.433(4123) bulunmuştur.

⁴²¹Ayetin meali "..Hani her ikisi de birer kurban sunmuşlardı ve birinden kabul edildiği hâlde diğerinden kabul edilmemişti..." (Bkz:el-Mâide, 5/27;İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an/Meal-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul 2008, s.196.) ve hadisin manası ise "Allah, size Âdem'in iki oğlu ile ilgili bir mesel anlattı. Öyleyse siz de kıssadaki iyilikleri alın ve ondaki kötülüklerden de uzak durun." (Hadis için bkz:et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, c.VI, s.199-200;İbn Kesîr, *Tefsir*, c.III, s.91;es-San'ânî, el-İmam Abdurrezzak b. Hemmam(126-211), *Tefsiru'l-Kur'an*, Tah.:Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, 1.baskı, Riyad 1410/1989, c.I, s.186) denilir. Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasının karşılaştırmalı bir araştırması için bkz:Öztürk, Mustafa, *Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası*, Ç. Ü. İlahiyat Fak. Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004, s.147-164;Harman, Ömer Faruk, "Hâbil ve Kâbil", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1996, c.XIV, s.376.

⁴²²en-Neccâr, *Kasas*, s.2-3. Bilgi için bkz:es-Sâbûnî, *Ravâiu'l-Beyân*, c.I, s.338.

⁴²³Bkz:el-Cassâs, *Ahkâm*, c.IV, s.44;Yazır, *Hak Dini*, c.III, s.1653.

⁴²⁴Yıldırım, *Kur'an Tefsiri*, c.VI, s.3170.

⁴²⁵Kâbe'nin Hz. İbrahim'den evvel bina edildiğine dair Hz. Peygambere varan bir haber rivayet edilmemiştir. Kâbe'nin önceden var olduğunu savunmak için serdettikleri "Hani biz, İbrahim'in (inşa ve ihya etmesi) için bu ibadet evinin yerini tespit ettiğimiz ..." ayeti, bu hususta kendilerini desteklemez ve onun konuya delaleti de kesin değildir. Bunun dışında söylenen bilgilerin tamamı israliyattır. İbn Kesîr eserinde ve tefsirinde bunları net bir şekilde (Bkz:Ebû Şehbe, Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fi Kütübi't-Tefsir*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1408/1988, s.168-170) belirtmiştir. Ayrıca aynı müfessir, Hz. Âdem'in Kâbe'ye kubbe yaptığını, onu tavaf ettiğini, Nuh'un gemisinin onu kırk defa tavaf ettiğini belirten rivayetlerin kesinlikle israiliyattan olduğunu, asla kabul edilemeyeceğini ve bir hususu ispatlamak için delil kabul edilemeyeceğini (İbn Kesîr, İmaduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer el-Kureşî ed-Dımeşkî

hac ve kurbanla ilgili ibadet yerlerinin kendilerine bildirilmesini istedikleri konusunda nettir.⁴²⁷ Yazır'a göre bu sözcük, ibadet edilecek ve kurban kesilecek yerleri belirtir. Zira nüsük sözcüğü, ayet ve hadislerde hem hac hem de kurban hakkında yaygınca kullanılır.⁴²⁸ Bu bilgiler bize, Hz. İbrahim (a.s) ile Hz. İsmail (a.s) peygamberlerde kurban ibadetinin var olduğunu ve onların bu ibadeti yerine getirdiklerini söylemek için yeterlidir.

Bir ayette⁴²⁹ Hz. İbrahim'e büyük bir kurbanın fidye olarak verildiği açıklanır. Bir yoruma göre nebilerin rüyası vahiy olduğundan Hz. İbrahim'in rüyası, Allah'ın bir vahyi ve emridir. Büyük bir kurbanlıktan, Hz. İbrahim'e oğlunun yerine kurban etmesi için gönderilen koç kastedilir. Bu, o koçun, Hz. İbrahim'in hatırı için gönderildiğini ve oğlunun can bedeli için bir fidye olduğunu gösterir.⁴³⁰ Hz. İbrahim'in, bir oğlu olursa onu Allah yolunda kurban edeceğini nezrettiği de anlatılır.⁴³¹ Kimi hadislerde⁴³² kurban ibadetinin Hz. İbrahim'in sünneti olduğu ifade edilir.⁴³³

Hz. İbrahim'in misafirlere kızartılmış bir dana eti getirmesi⁴³⁴ o hayvanın bir peygamber eliyle kesildiğine ve kesilirken de Allah'ın adının anıldığının bir işareti sayılmalıdır. Normalde kesilen her hayvan için Allah'ın adının anılması gerekir. İnsanın beslenmesi ya hayvansal gıdalara ya da bitkisel gıdalara bağlıdır. Hayvansal gıdaların en önemlisi olan eti, elde etmenin yolu, hayvanların Allah'ın adı anılarak kesilmesidir. Müşrikler, hayvanları keserken Allah'ın adını anmaz,

(700-774), *Kasasu'l-Enbiyâ*, Tahk:Abdulhay el-Fermâvî, Dâru't-Tıbbâtî ve'n-Nüşûru'l-İslamiyye, 5.baskı, Kahire 1417/1997, s.215. Ayrıca bkz:el-Beğavî, *Meâlim*, c.I, s.148-150;İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.I, s.422) söylemiştir. İslamoğlu ise "Mabedimi temiz tutacaksın emrinden ve başka ayetlerden (Âlu İmrân, 3/96 ve İbrahim, 14/37) Hz. İbrahim'e gösterilen mekanın geçmişte de aynı maksatla kullanıldığı zımnen anlaşılmaktadır." (Bkz:İslamoğlu, *Meâl-Tefsir*, s.646) demiştir.

⁴²⁶el-Bakara, 2/128.

⁴²⁷el-Kurtubî, el-Câmi', c.II, s.126.

⁴²⁸Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.496. Ayrıca bkz:el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, c.I, s.106.

⁴²⁹es-Sâffât, 37/102-107.

⁴³⁰Büyük kurbanlık denilmesi, Hz. İbrahim'in sünnetinin kıyamete dek sürmesini ve müminlerin tarih boyunca o teslimiyeti, hayvanlarını kurban ederek canlı tutmalarını (bkz:el-Mevdûdî, *Tefhim*, c.V, s.29-30) ifade eder. Kurbanın Hz. İbrahim'in sünneti olduğu (ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyu*, c.III, s.595-596) da dile getirilmiştir.

⁴³¹Yazır, *Hak Dini*, c.VI, 3063. Ayrıca bkz:el-Cassâs, *Ahkâm*, c.V, s.251;Kaya, *Kıssalar ve Düşündürdükleri*, c.XI, s.II, s.45.

⁴³²Hz. Peygamberin "Kurban bayramında kurban kesiniz. Çünkü o, Hz. İbrahim'in sünnetidir." hadisi çeşitli kaynaklarda yer almıştır. Bkz:İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.305(Edâhî-3127).

⁴³³Bu hadisin isnadı sağlam olmasına rağmen Buhari ve Müslim'in eserlerinde yer almamıştır. Ebû Hâtîm, hadisin ravilerinden Âizullah'ın münkerü'l-hadis bir ravi olduğunu (Bkz:el-Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, 1.baskı, Kahire 1417/1997, c.II, s.458(Tefsir-3524) söylemiştir. Bir diğer hadis otoritesi aynı hadisle ilgili olarak "Bu hadisin senesinde yer alan ve asıl adı Nefî' b. Haris olan Ebû Dâvûd, metrukü'l-hadis bir ravi olduğundan gerçekten zayıftır. Aynı şekilde asıl adı el-Mucâşî' olan Âizullah da çok zayıf bir ravidir." (Bkz:İbn Mâce, *es-Sünen*, c.IV, s.305(Edâhî-3127);el-Kâsânî, *el-Bedâi'*, c.VI, s.277-278) demiştir. Vehbe Zuhaylî ise "Ona büyük bir koçu kurbanlık olarak fidye verdik." (es-Saffât, 37/107 ve el-Mümtehine, 60/4.) ayetine göre kurbanın onun sünneti olduğunu (Bkz:ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmiyyu*, c.III, s.595) söylemiştir.

⁴³⁴Hûd, 11/69.

bunun yerine bismillât ve'l-uzzâ derlerdi. Zira kurbanın olduğu yerde kesinlikle Allah adına kesim söz konusudur.

Hız. İsmail'in hayatında kurban ibadetinin büyük bir yeri vardır. Çünkü bu ibadetin temelleri, belki de onunla atılmıştır. Zira ona, Allah'ın kurbanı/zebîhatullah adı verilmiş ve babasına kendisi yerine kesilmek üzere fidiye olarak bir koç bahşedilmiştir. Babasıyla yaptığı duada "Bize menasikimizi göster."⁴³⁵ demesi, kurban ibadetini de içerir. Hatta kimi tabiin bilginleri, menâsik teriminin mezâbih anlamına geldiğini söylerler. Onlar, mezâbihe de kurban kesim yerleri manasını verirler.⁴³⁶ Bu durumda Hız. İbrahim'e emredilen kurban ibadetinin⁴³⁷ Hız. İsmail'e de emredildiği rahatlıkla anlaşılır. Hız. Peygamber kendisinin iki kurbanlığın oğlu olduğunu söylemiştir.

Kur'ân-ı Kerim'de⁴³⁸ karşılaştıkları bir sorunu çözmek için ben-î israilin bir inek kesmesi istendiği açıklanır. Onlar, bir ineğin kesilebileceğini veya kutsal saydıkları ineğin kurban edileceğini şaşkınlıkla karşıladıklarından emri yerine getirmekte çok şüpheli davranırlar.⁴³⁹ Bunun bir kurban ibadeti olduğunu söyleyemeyiz, ama Hız. Musa döneminde bir katilin tespiti için bir hayvanın kesilmesi emri vardır. Vahye bağlı dinlerde kurban ibadeti veya bir hayvanın kesilmesi, onun Allah adına kesilmesiyle gerçekleşir. Ayet, "Zebh, zebaha fiilin mastarıdır. Boğazlamak ve yarmak manasına gelir. Şeriatte ise, eti yenen bir hayvanın boyun damarları ile nefes ve yemek borularının keskin bir âletle kesilmesidir. Boğazlama keyfiyetinin Musa'nın şeriatında da belirtilen şekilde olduğu, fiilin delâletinden anlaşılıyor."⁴⁴⁰ şeklinde yorumlanmıştır. Bu bilgiyle kurbanlıkların üzerine Allah'ın adının anılarak kesilmesi anlayışını birleştirdiğimizde, buradan, Hız. Musa döneminde de bir hayvan değil kurbanlık olarak normal olarak bile kesilirken üzerine hem Allah'ın isminin anıldığı hem de kesici aletle yemek ve nefes borularının kesilmesi gerektiği ortaya çıkar. Buradan hareket ederek aynı uygulamanın bizim şeriatımızda da aynen sürdürüldüğünü rahatlıkla söyleyebiliriz.

Ashâbu'l-kehf kıssasında⁴⁴¹ da bir tür kurban veya daha genel manada bir helal kesimin aranması endişesi vardır.⁴⁴² Onlar, yiyecek almak için şehre gönderdikleri arkadaşlarından kesimce helal olanı bulması uyarısı yaparlar. Bu bilgi, o yöre halkının putlar adına kurban kestiklerini göstermesi açısından da

⁴³⁵el-Bakara, 2/128.

⁴³⁶el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.II, s.128.

⁴³⁷Hız. İsmail'e Allah'ın kurbanı manasında zebihatullah denildiği bilinmektedir. Bkz:Yücel, Abdullah, "*İsmail*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.III, s.199-200;Harman, Ömer Faruk, "*İsmail*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2001, c.XXIII, s.76-80.

⁴³⁸el-Bakara, 2/67-71.

⁴³⁹Yazır, *Hak Dini*, c.I, s.381. Ayrıca bkz:Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, c.I, s.221.

⁴⁴⁰Yıldırım, *Asrın Kur'ân Tefsiri*, c.I, s.221. Ayrıca bu olayın Tevrat'taki anlatımı için bkz:Sayılar, 19/1-10;Tesniye, 21/1-9.

⁴⁴¹el-Kehf, 18/19.

⁴⁴²Ağırakça, Ahmed "*Ashâbu'l-Kehf*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990, c.I, s.163. Ashâb-ı Kehf kıssasında yiyeceklerle ilgili olarak kullanılan "ezkâ" kelimesinin "helal" manası taşıdığı söylenmiştir. Ayrıca Essenilerden olan ashâb-ı kehf'in helâl ve harama dikkat ettikleri, Tevrat'ın yiyeceklerle ilgili hükümlerine sıkı sıkıya bağlı buldukları da kaynaklarda (Bkz:Ersöz, İsmet, "*Ashab-ı Kehf*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1991, c.III, s.465-467) yer almıştır.

ilginçtir.⁴⁴³ Bu, ayrıca, o toplumun bir şirk toplumu olduğunu ve içlerinde inanan bir kesimin de bulunduğunu da gösterir. Böylece o toplumda kurbanın veya kesilen herhangi bir hayvanın, Allah adına ve kesici bir aletle yemek ve nefes borularının kesildiğinin de bir kanıtıdır.

Sonuç

Kur'ân-ı Kerim kıssalarında önceki dinlerin hükümleriyle ilgili pek çok bilgi vardır. Biz, bu bilgilerden hareketle İslam Hukuku Usulündeki "şer'u men kablenâ"ya kaynaklık eden delillere rahatlıkla ulaşabiliriz. Kıssalarla ilgili eser yazarlar, onlarda dile getirilen önceki dinlere ait hükümlere ya hiç değinmemiş ya da çok az temas etmişlerdir. Bu konulardaki bilgilere genellikle müfessirlerin bu ayetlerle ilgili tefsirlerinde tanık oluyoruz. Bu açıdan kıssaların içine doğru yapılacak yolculuk, şeriatlar, yani fûrû bazında da dinlerde çok fazla bir değişikliğin olmadığını göstereceği kanaatindeyiz.

Kıssalardaki hukukî prensipler, daha ziyade fıkıh usulü ve ahkâmü'l-kurân eserlerinde işlenmiştir. Ancak bunlardaki bilgiler de dağınık ve istifade etmek oldukça zordur. Tevrat, Zebur ve İncil adlı önceki kutsal kitaplarda da bir çok bilgi vardır. Hz. Peygamber (s.a.v) önceki din mensuplarıyla kendi döneminde girdiği tartışma ve diyaloglarda önceki şeriatlara ait çok önemli ve faydalı hukukî prensiplerin gün yüzüne çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca o, bir yasa yapıcı, yani şari' olarak yeni yasalar çıkarmış ve eski yasalar hakkında da açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda kıssalarda yer alan ve ulaşabildiğimiz sonuçları aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

Önceki ümmetlerde hem maddi hem de manevi temizlik vardır. Bu yargı, temizlikle ilgili ayetlerin açıklamasına ve çoğunlukla hadislere dayanır. Bu bağlamda önceki şeriatlarda namaz ve gusül abdestine, teyemmüme dair bilgiler vardır ve önceki şeriatlarda bu tür temizliklerin bulunduğunu ifade etmek için de yeterlidir. Ayrıca hâlâ, İslâm hukukunda da var olan vücuttaki bazı fazla kılları kesmek, sünnet olmak, diş temizliği için misvak kullanmak gibi hükümlerin şekli ve farz oluş dereceleri farklı olmak üzere önceki şeriatlarda da olduğu aşikârdır.

Namaz kılmak, önceki ümmetlere emredilen bir ibadettir. Bu, sadece kıssalarda anlatılan bir durum değildir. Aynı zamanda konu, hadislerde de işlenmiştir. Bu ibadet için kibleye yönelmek, ayakta durmak, secdeye varmak ve cemaatle kılmak gibi şartlara da önceki şeriatlarda rastlanmıştır. Hz. Âdem'den beri hemen her peygamber, kendi milletine namazı emretmiş ve hiçbir millet namazdan hali olmamıştır.

Önceki dinlerde oruç ibadeti vardır. Önceki din mensuplarının oruç tuttuklarına dair kesin bilgi ayetle sabittir. Onların oruçlarına dair hadislerde de kimi bilgiler vardır. Oruç, ilgili ayete göre tüm din mensuplarına farz kılınmış bir ibadettir. Az ya da çok oruçla bağlantılı olduğundan ötürü itikâf ibadeti, önceki dinlerde de vardır.

⁴⁴³el-Kurtubî, *el-Câmi'*, c.X, s.375. Ayrıca bkz:Ekinci, *Önceki Şeriatlar*, s.308-309.

İtikâfa girenler için Kâbe'nin temiz tutulması, Kâbe görevlerinden⁴⁴⁴ sayılmıştır. İlk itikâfa girenlerin, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail olduğunu söylemek abartı sayılmamalıdır. Zira Hz. İbrahim'den ibadete kapananlar için Kâbe'nin temizlemesi istenmiştir.

Zekât da önceki peygamberlerde ve tebliğ ettikleri şeriatlarda vardır. Çünkü bireysel ve toplumsal bir çok yararına ek olarak zekât, bireyi ve toplumu kemiren ekonomik belaları da yok etmenin en kusursuz aracıdır. Bu ve kendisinden beklenen diğer faydaları yerleştirmek maksadıyla zekat, önceki şeriatlarda da emredilmiş bir ibadettir.

Hac ibadeti, Kâbe dolayısıyla emredilen bir ibadettir. Kâbe aynı zamanda bir kiblegâhtir. Hz. İbrahim'e kadar olan peygamberlerde ve ondan sonra onu izleyen dinlerde hac ibadeti hep var olmuştur. Ancak Kabe'nin Hz. Adem zamanında kurulduğu dikkate alındığında ve hadislerde Hz. İbrahim'den önceki peygamberlerin haccettiklerine ilişkin bilgilere bakıldığında hac ibadetinin de eski şeriatlarda var olan bir ibadet olduğu görülür.

Adak türünden ibadetler, sınırlı da olsa bazı peygamberlerde vardır. Hz. İbrahim'in, bir çocuğu olursa onu Allah uğrunda kurban edeceğine dair adakta⁴⁴⁵ bulunması ve Abdülmuttalib'in on çocuğu olursa birini Allah yolunda kurban edeceğine dair bir adakta bulunması, bu ibadet türünün varlığına delildir. Ayrıca fıkıhçılar, oğlunu keseceğine dair adakta bulunan kimsenin bir koç kurban etmesi gerektiğine hükmetmeleri, bu olaya dayanır.

Kurban kesmek, önceki şeriatlarda emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim, hayvanın sadece Allah adına ve adı anılarak kesilmesi gerektiğini kesinlikle belirtir. Bu emrin, önceki şeriatlarda bir kural olarak konulduğu malumdur.

Kaynakça

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mucemu'l-Müfehres Li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Çağrı Yay, İstanbul 1982.

Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyât*, DİB Yay., Ankara 1979.

Acar, Abdullah, *Bir İctihad Kaynağı Olarak Kur'ân Kıssaları*, Şelçuk ÜSBE(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya 2005.

Affâne, Husamuddin b. Musa, *el-Mufasssal Fî Ahkâmi'l-Udhiyye*, Matbaatü'l-Emel, 1.baskı, Kudüs 1419/1999.

Ağırakça, Ahmed, "*Adak (Nezir)*", "*Ashâbu'l-Kehf*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

⁴⁴⁴el-Bakara, 2/124.

⁴⁴⁵es-Sâffât, 37/107.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah b. Hilal b. Esed b. İdris, (ö.231/885), *el-Müsned*, Tahk.:Ahmed Muhammed Şâkir, Daru'l-Ma'rife, Mısır 1985, c.I-VI.

Algül, Hüseyin, *İslâm Tarihi*, Gonca Yay., 1.baskı, İstanbul 1986.

el-Âlûsî, Ebu'l-fazl Ebu's-Senâ Şihabuddin es-Seyyid b. Mahmud b. Abdullah b. Mahmud el-Huseynî(1217-1270/1802-1854), *Rûhu'l-Meânî Fî Tefşîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Tah.:es-Seyyid Mahmud Şükri el-Âlûsî el-Bağdâdî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, c.I-XX.

Akseki, Ahmed Hamdi, *İslâm Dini*, Nur Yay., 32.baskı, Ankara 1983.

el-Âmidî, Allâme Ali b. Muhammed, *el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm*, Tal:Abdurrezzak Afifi, Dâru's-Samî, 1.bs, Riyad 1424/2003, c.I-IV.

Arslan, Ali, *İbadetin Sır ve Hikmetleri*, Arslan Yay., İstanbul (trs).

Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, M.Ü.İ.F.V.Yay. İstanbul 1988.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân Ansiklopedisi*, Kur'ân Bilimleri Araştırma Vakfı/Kuba, İstanbul trs, c.I-XXX.

Ateş, Ali Osman, *İslam'a Göre Cahiliye Devri ve Ehl-i Kitap Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay., 1.baskı, İstanbul 1996.

Bağçeci, Muhiddin, "*Semavi Din*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Bardakoğlu, Ali, "*Delil*", "*Kurban*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1994.

Berki, Ali Himmet-Keskioğlu, Osman, *Hazreti Muhammed ve Hayatı*, DİB Yay., 11.baskı, Ankara 1986.

el-Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'(436-516/?-1122), *Meâlimü't-Tenzîl*, Tah:Muhammed Abdullah en-Nemr ve diğerleri, Dar-u Tayyibe, Riyad 1409/?, c.I-VIII.

el-Beydâvî, Nasıruddin Ebulhayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî(ö.691), *Envâru't-Tenzîl ve Esraru't-Te'vîl*, Tak.:M. Abdurrahman el-Mura'silî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1418/1998, c.I-V.

Bilgin, Mustafa, "*Hak Dini Kur'ân Dili*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1997.

Bozkurt, Nebi, "*Makam-ı İbrahim*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2003.

el-Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cu'fi(194-256/?-870), *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Matbaatü'l-Kübrâ, Bulak 1311, c.I-IX.

el-Cassâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali er-Razi (ö.370/980), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Tahk.:M. es-Sâdık Kamahâvî, İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985, c.I-V.

Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V. Yay, 5.bsk, Ankara 1985.

Cilacı, Osman, *İlâhi Dinlerde Oruç, Hac ve Kurban*, Beyan Yay., 1.baskı, İzmir 1401/1980.

-----, "*Tevrat*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Çetin, Osman, "*Temizlik*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Çakan, Lütfi-Solmaz, Mehmet, *K. Kerim'e Göre Peyg. ve Tevhid Müc.*, Erkam Yay., İstanbul 1993.

ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram (181-255), *Sünenü'd-Dârimî*, Tah:Hüseyn Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, 1.baskı, Arabistan 1421/2000, c.I-IV.

Demir, Şehmus, *Mitoloji Kur'an Kıssaları ve Tarihi Gerçeklik*, Beyan Yay., 1.baskı, İstanbul 2003.

ed-Dervîş, Abdurrahman b. Abdullah el-Abdülkerim, *eş-Şerâiu's-Sâbikatü Vemedâ Hucciyetihâ Fi's-Şerâii'l-İslâmiyye*, 1.baskı, Riyad 1410/?.

Döndüren, Hamdi, *Delilleriyle Ticâret ve İktisat İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 1993.

-----, *Delilleriyle İslâm İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul 1991.

Döndüren, Hamdi, "*İslam*", "*Namaz*", "*Şeriat*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "*Oruç*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2007.

Ebû Davud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî(202-275/?-808), *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Tah:Şuayb Arnaud-Muhammed Kemal Karabellî, Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyeye, 1.baskı, Beyrut 1430/2009, c.I-VII.

Ebû Süleyman, Sâbır Hasan Muhammed, *Mevridi'z-Dam'ân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ed-Daru's-Selefiyye, 1.baskı, Hindistan 1404/1984.

Ebû Şehbe, Muhammed, *el-İsrâiliyyât ve'l-Mevzûât fî Kütübi't-Tefsîr*, Mektebetü's-Sünne, Kahire 1408/1988.

Ebû Zehra, Muhammed, *Usulu'l-Fıkh*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, (yrs) 1958.

- Ekinci, Ekrem Buğra, *İslam Hukuku ve Önceki Şeriatlar*, Arı sant Yay., 1.baskı, İstanbul 2003.
- Erdem, Mustafa, *Hazret-i Adem*, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 1993.
- Ersöz, İsmet, "*Ashab-ı Kehf*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1991.
- Eryarsoy, M. Beşir, "*Din*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.
- el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah b. Ahmed(ö.250), *Ahbâru Mekke vemâ Câe Fihâ Mine'l-Âsâr*, Tah:Abdumelik b. Abdullah b. Duheyş, Mektebetü'l-Esedî, 1.baskı, 1424/2003, c.I-II.
- el-Fâsî, Takıyyüddün Muhammed b. Ali el-Mekkî el-Mâlikî, *Şifâu'l-Ğarâm bi Ahbâri'l-Beledi'l-Harâm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.baskı, 1421/2000, c.I-II.
- el-Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali (ö.770/1368), *el-Misbâhu'l-Munîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, ?/1987.
- Göngör, Mevlüt, *Cessâs ve Ahkâmu'l-Kur'an'ı*, D.İ.B.Yay., 1.baskı, Ankara 1989.
- Görgün, Tahsin, *Kur'an Kıssalarının Neliği(Mahiyeti) Üzerine* (IV.Kur'an Haftası Sempozyumu/17-18 Ocak 98), Fecr Yay., 1.baskı, Ankara 1998.
- Güç, Ahmet, "*Kurban*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2002.
- Güner, Osman, "*İbrahimî Dinlerdeki Müşterek Dinî Pratiklerin Yorumlanması Sorunu*", Ondokuz Mayıs ÜİFD, Sayı:12-13, Samsun 2001.
- el-Hâkim, Ebû Abdullah en-Nisâbûrî, *el-Müstedrek Ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, 1.baskı, Kahire 1417/1997, c.I-V.
- Hayat Büyük Türk Sözlüğü, "*Kıssa*", Hayat Yay., İstanbul (trs), s.722.
- Hallaf, Abdülvehhab, *İslam Hukuk Felsefesi*, Çev.:Hüseyin Atay, A.Ü.İ.F.Yay., 2.baskı, Ankara 1985.
- Hamidullah, Muhammed(1908-2002), "*İslam Hukûkunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes*", Çev:İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Matbaası, Sayı:3(1-2.fasikül), Ankara 1979.
- , "*İslam Hukûkunun Kaynakları Açısından Kitâb-ı Mukaddes*", Çev:İbrahim Canan, Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi, Sevinç Matbaası, Sayı:4, Ankara 1980.
- , *İslam Peygamberi*, Çev:Mehmet Yazgan, Beyan Yay., İstanbul 2009, c.I-II(iki cilt bir arada).

Harman, Ömer Faruk, "*Davûd*", "*Hâbil ve Kâbil*", "*Hud*", "*İbrahim*", "*İsmail*", "*Musa*", "*İdris*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1994-2006.

Hızlı, Mefail, "*İbrahim*", "*İdris*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Huart, C. L., "*İtikâf*", Meb İA, ME Basımevi, İstanbul trs.

İbrahim, Mustafa-ez-Zeyyâd, Ahmed H., *el-Mu'cemu'l-Vasît*, Çağrı Yay, 1.baskı, İstanbul 1986.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh (ö.533/1138), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Tah.:Ali Muhammed el-Becâvî-Îsâ Bâbi el-Halebî, 2.baskı, Mısır 1967, c.I-III.

-----, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Tah.:Muhammed Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, c.I-IV.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Muhammed b. İbrahim(159-235/776-849), *el-Musannef*, Tah:Ebû Muhammed Üsâme b. İbrahim b. Muhammed, el-Faruku'l-Hadise, 1.baskı, Kahire 1429/2008, c.I-XV.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişâm(ö.218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tah:Ömer Abdüsselam Tedmurî, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 3.baskı, Beyrut 1410/1990, c.I-IV.

İbn Habîb, Ebû Cafer Muhammd(ö.245/859), *Kitâbu'l-Muhabber*, Tash:Eliza Leyhton Şuteytir, Dâru'l-İfâkî'l-Cedîde, Beyrut (trs).

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvîni(ö.209-273), *es-Sünen*, Tahk:Şuayb Arnauld ve Ark, Müessesetü'r-Risâle, 1.baskı, Beyrut 1430/2009, c.I-V.

İbn Kesîr, İmâdüddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (700-774/?-1342), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Tahk:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki, 1.baskı, 1417/1997, Daru Hicr, c.I-XXI.

-----, *Muhtasaru Tefsiri İbn Kesîr*, İht. ve tahk.:M. Ali es-Sâbûnî, Dersaadet, İstanbul (trs), c.I-III.

-----, *Kasasu'l-Enbiyâ*, Tahk:Abdulhay el-Fermâvî, Dâru't-Tibâti ve'n-Nüşuru'l-İslamiyyeti, 5.baskı, Kahire 1417/1997.

-----, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Tahk:Sâmî b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tayyibe, 2.baskı, Riyâd 1420/1999, c.I-VIII.

İbn Kudâme, Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmedb Muhammed(541-620/1146-1223), *el-Muğnî*, Tahk:A. b. A. et-Türkî-Abdulfettah Muhammed b. Hulv, Dâru Âlemi'l-Kütüp, 3.baskı, Riyad 1418-1997, c.I-XV.

İbn Rüşd, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelûsî (520-595), *Şerhu Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Tah:Abdullah el-Abbâdî, Dâru's-Selâm, 1.baskı, yrs 1416/1995, c.I-IV.

İbn İshâk, Ebu Bekir Muhammed b. İshâk b. Yesâr b. Hiyâr el-Medenî el-Kuraşî(80-150/699-767), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Tahk:Ahmed Fureyd el-Mezîdî, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, Beyrut 1424/2004, c.I-II.

İslamoğlu, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'ân-ı Kerim/Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul 2008.

-----, *Adayış Risalesi*, Denge Yay., 2.baskı, İstanbul 1992.

İsmail, Şaban Muhammed, *Nazariyetü'n-Nesh fi'ş-Şerâii's-Semâviyyi*, Dâru's-Selâm, 1.baskı, yrs 1408/1988.

Kara, Necati, *K.K.G.Hz. Musa, Firavn ve Yahudiler*, Seha Neş., İstanbul 1989.

Karaman, H., *M. İslâm Hukuku*, Nesil Yay., 3.baskı, İstanbul 1986, c.I-III.

-----, "Zekât", Meb İA, ME Basımevi, İstanbul 1993.

el-Kattân, Mennâu Halîl, *Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetü Vehbe, 11.baskı, Kahire 2000.

el-Kâsânî, Alâuddin Ebû Bekir b. Mesud (ö.587), *Bedâiu's-Sanâiğ Fî Tertibi'ş-Şerâiğ*, Tah:Ali M. Muavvaz-Adil Ahmed A, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut 1424/2003, c.I-X.

el-Kiyâ, İmaduddin b. Muhammed et-Taberî, el-Herrâsî(ö.504), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1403/1983, c.I-IV.

Kaya, Remzi, *Kur'ân-ı Kerim Kıssaları ve Düş.*, Uludağ ÜİFD, c.XI, s.II (2002).

Kaya, İsmail, "Suhuf", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Kerimoğlu, Yusuf, "Taharet", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Kerimoğlu, Yusuf-Köten-Akif, "Oruç", "Taharet", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

el-Kelûzânî, Mahfuz b. Ahmed b. el-Hasen b. Ahmed (432-510), *et-Temhîd Fî Usûlil Fikh*, Tahk:Müfid Muhammed Ebu Umşe, Merkezi Buhusi'l-İlmiyye, 1.baskı, Mekke 1406/1985, c.I-V.

Kılıç, Mahmut Erol, *İslam Kaynakları Işığında Hermes ve Hermetik Düşünce* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara ÜSBE, İstanbul 1989.

Komisyon, *İlmihal*, TDV Yay., 6.baskı, Ankara 2004, c.I-II.

Köse, Saffet, "*Kurban*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

el-Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî(ö.671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*,Tash:Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2.baskı, Riyad 1423/2003, c.I-XX.

el-Kurdî, Muhammed Tahir b. Abdülkadir el-Mekkî(1321-1400/1903-1983), *et-Târîhu'l-Kavîm Li Mekke ve Beytillâhi'l-Harâm*, Dâru Hızır, 2.baskı, Mekke 1420/2000, c.I-VI.

el-Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ (ö.1979), *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Dört Terim*, Çev.:Osman Cilacı-İsmail Kaya, Beyan Yay., 2.baskı, İstanbul 1983.

-----, *Tefhîmu'l-Kur'ân-ı Kerim*, Çev.:Heyet, İnsan Yay., 2.baskı, İstanbul 1991, c.I-VII.

el-Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin, *Ahbâru'z-Zaman*, (trs-yrs).

el-Mevlâ, Muhammed Ahmed Câd ve Diğerleri, *Kasasu'l-Kur'ân*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, (yrs) 2000.

el-Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Hanefî(599-683/1203-1284), *el-İhtiyâr Li Ta'lîli'l-Muhtâr*, 2.baskı, İstanbul 1370/1951, c.I-V.

el-Mevsûâtü'l-Fıkhıyye, "*Hac*", "*İtikâf*", "*Nezr*", "*Savm*", "*Teyemmüm*", "*Şer'u Men Kablenâ*", "*Gusl*", "*Zekât*", Metâbiu Dâri'l-Afve, 1.baskı, 1412/1992.

Miras, Kamil-Naim, Ahmet, *Sahih-i Buhârî Muht. Tecrid-i Sarîh Terc. ve Şerhi*, 7.baskı, DİB Yay., Ankara 1983, c.I-XIII.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyri en-Nisaburî(206-261/?-831), *Sahihu Müslim*, Tah.:Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1412/1991, c.I-IV.

en-Nâsîf, Mansur Ali, *et-Tâcu'l-Câmi' li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasul*, Temel Neşriyat-Dağıtım, İstanbul, (trs), c.I-V.

Nasr, Seyyid Hüseyin, *İslâm'da Düşünce ve Hayat*, Çev:Fatih Tatlılıoğlu, İnsan Yay., 1.baskı, İstanbul 1988.

en-Neccâr, Abdulvehhab, *Kasasu'l-Enbiyâ*, Matbaatü'l-Medeni, 2.baskı, Beyrut 1966.

en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (215-303), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Tah:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1.baskı, Beyrut 1421/2001, c.I-XII.

-----, *el-Müctebâ Mine's-Sünen*, Beytü'l-Efkârü'd-Düveliyye, Umman (trs), c.I-VIII.

en-Nesefî, Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, Pamuk Yay., İstanbul (trs), c.I-IV.

en-Nevevî, Yahya b. Şeref Muhyeddin Ebu Zekeriyya, *el-Minhâc Fî Şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*, el-Matbaatü'l-Mısıryye, 1.baskı, 1347/1929, c.I-XVIII.

Özalp, Ahmet, "*Millet*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Özaydınlı, A., "*İslam'da Hac*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1996.

Özel, Ahmet, "*Adak*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1988.

Öztürk, Mustafa, *Kur'an, Kitab-ı Mukaddes ve Sümer Mitolojisinde Hâbil-Kâbil Kıssası*, Ç. Ü. İlahiyat F. Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, Ocak-Haziran 2004.

Paşa, Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ*, Sad.:Ali Arslan, Arslan Yay., İstanbul 1981, c.I-II.

es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Ravâiu'l-Beyân Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm Mine'l-Kur'ân-ı Kerim*, Dersaadet, (trs) İstanbul, c.I-II.

-----, *Peygamberlik ve Peygamberler*, Çev.:Suat Cebeci-Bilâl Delice, Kültür B/Y Birliği, İstanbul (trs).

-----, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dersaadet, İstanbul (trs), c.I-III.

es-San'ânî, el-İmam Abdurrezzak b. Hemmam(126-211), *Tefsîru'l-Kur'ân*, Tah.:Mustafa Müslim Muhammed, Mektebetü'r-Rüşd, 1.baskı, Riyad 1410/1989, c.I-III.

es-Salih, Suphi, *el-Mebâhis Fî Ulumi'l-Kur'ân*, Dersaadet, İstanbul (trs).

es-Serahsi, Ebu Bekr M. b. Ahmed b. Ebi Selh (ö.390), *Usûlü's-Serahsî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut (trs), c.I-V.

es-Suyûtî, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekrb. Muhammed b. el-Hudayrî(849-911/1445-1505), *ed-Durru'l-Mensûr Fi't-Tefsîr Bi'l-Me'sûr*, Tah: Abdullah b. A. et-Türkî, Merkezi Hicr, 1.baskı, Kahire 1424/2003, c.I-XVII.

es-Süheylî, Ebu'l-Kasım Abdurrahman b. Abd el-Endelûsî(505-581), *er-Ravdu'l-Unuf Fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye Libni Hişâm*(ö.218), Tahk: Abdurrahman el-Vekil, Dâru'l-Kütübi'l-İslamiyye, yrs 1410/1990, c.I-VII.

Şaban, Zekiyyüddin, *Hukuk İlminin Esasları*, Çev.:İ. Kâfi Dönmez, TDV Yay., Ankara 1990.

Şamil İslam Ansiklopedisi, "Ahd", "Makamı İbrahim", "Misvak", "Zekat", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Şener, Mehmet, "Gusül", "İtikâf", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Şengül, İdris, *Kur'ân Kıssaları Üzerine*, Işık Yay., 1.baskı, İzmir 1993.

-----, "Kıssa", DİA, TDV Yay., 1.baskı, Ankara 2002.

Şimşek, Mehmet Sait, "Hud", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

eş-Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr (1325-1393), *Ezvâu'l-Beyân fî İzâhu'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân*, Daru Âlemi'l-Fevâid, 1.baskı, Mekke 1426, c.I-IX.

Tabbâre, Afif Abdülfettah, *Mea'l-Enbiyâ Fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Âlemi'l-İslâmiyyîn, 17.baskı, Beyrut 1989.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr(224-310/823), *Câmiu'l-Beyân An Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Tahk:Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, 1.baskı, Kahire 1422/2001, c.I-XVI.

Muhtasarı Tefsîri't-Taberî, İht. ve Tahk.:M. Ali es-Sâbûnî-Salih Ahmed Rıza, Çev.:Mehmet Keskin, İstanbul 1990, c.I-VII.

et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsa b. Sevra (209-297/?-892) *el-Câmiu's-Sahîh*, Tahk.:A. M. Şakir-M.F.Abdülbaki-İ.A. Ivaz, Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi, 2.baskı, Kahire 1397/1977, c.I-V.

Turgay, Nureddin, "Nüsük", "Ümmet", "Yahya", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Tümer, G.-Küçük, A., *Dinler Tarihi*, Ocak Yay., 3.baskı, Ankara 1997.

Türcan, Talip, "Şeriat", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 2010.

Unat, Faik Reşit, "Savm", İA, ME Basımevi, 1.baskı, İstanbul 1964.

Üsâme, Muhammed Abdülazim Hamza, *el-Kasasu'l-Kur'ân ve Eseruhu Fî İstinbâti'l-Ahkâm*, 1.baskı, Kahire 1429/2008.

Ünal, Halit, "Enbiyâ", "Kıssa", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Ünver, Mustafa, *Tefsirde Öteki Celaleyn'de İsrâiliyât*, Sidre Yay., Samsun 2008.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed (ö.468), *Esbâbu'n-Nüzûl*, Tah:Kemal Besyûmî Zağlul, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1.baskı, Beyrut 1411/1991.

Wensinck, A. J., "*Hac*", "*İdris*", "*Nezir*", "*Teyemmüm*", Meb İA, ME Basımevi, İstanbul 1993.

Yavuz, Y. Vehbi, *İslam'da Zekat Müessesesi*, Çağrı Yay., 5.baskı, İstanbul 1983.

-----, *Kabe ve Mekke Tarihi*, Beyan Yay., 1.baskı, İstanbul 1974.

Yavuz, Y. Şevki, "*E. Hamdi Yazır*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1995.

-----, "*Âşûrâ*", DİA, TDV Yay., 1.baskı, İstanbul 1991.

Yazır, M. Hamdi (ö.1942), *Hak Dini Kur'ân-ı Kerim Dili*, Eser Neşriyat, 3.baskı, İstanbul 1979.

Yeniçeri, Celal, *el-İhtiyâr Metn-i Muhtâr Tercümesi*, Şâmil Yay., 1.baskı, İstanbul 1978.

Yıldırım, Suat, *Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, 2.baskı, İstanbul 1985.

-----, *Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar*, Atatürk Ü.İ.F. Der, Sevinç Mat, 3.sayı, Ankara 1979.

Yıldırım, Celal, *İ. I. Asrın Kur'ân Tefsiri*, Anadolu Yay., İstanbul 1986, c.I-XIV.

Yücel, Abdullah, "*İsmail*", "*İtikâf*", ŞİA, Şamil Yay., 1.baskı, İstanbul 1990.

Zambaur, E.V., "*Kıssa*", Meb İA, ME Basımevi, 1.baskı, İstanbul 1977.

ez-Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhul-İslâmiyyu ve Edilletuh*, Dâru'l-Fıkr, 2.baskı, Dimeşk 1405/1985, c.I-VIII.